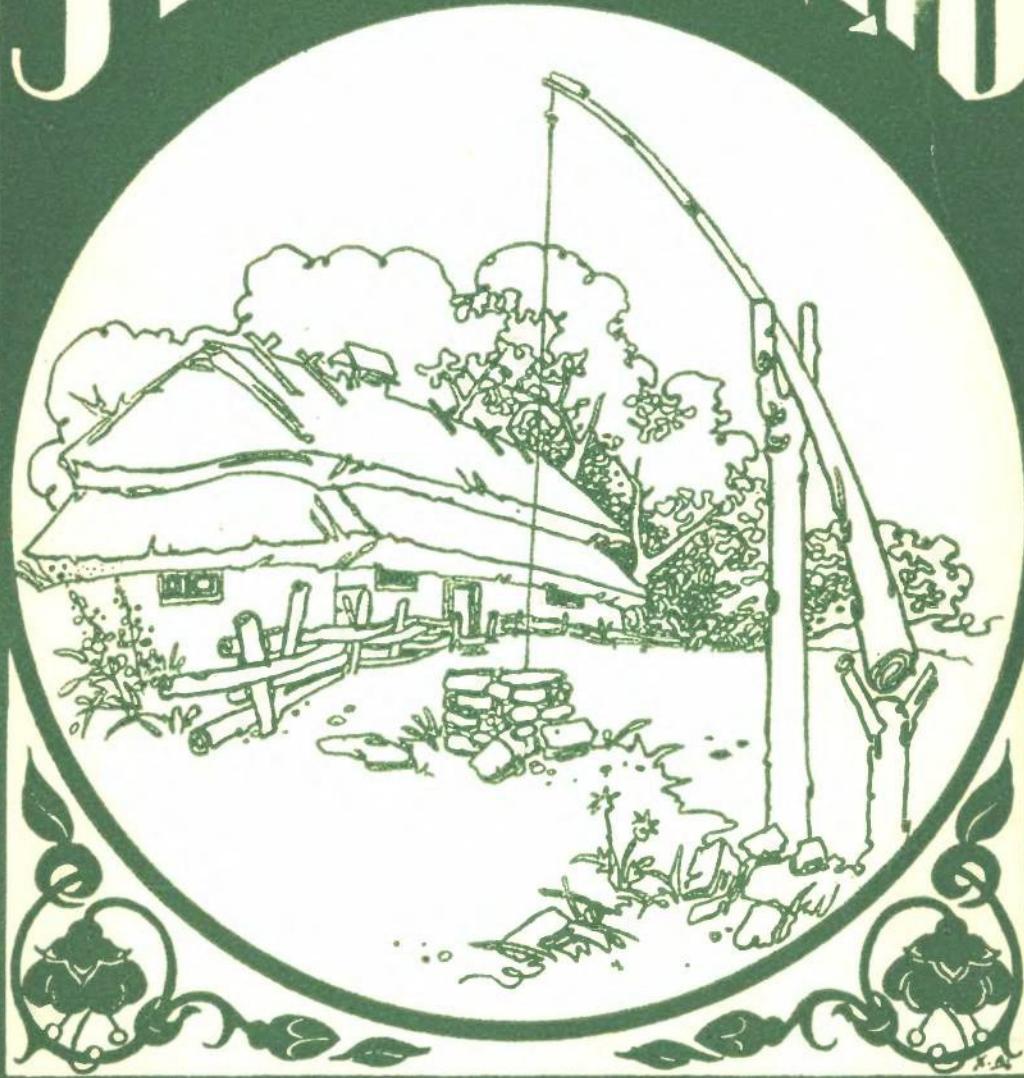

М. Гасінник

З ВИШНЕВИХ САДІВ

ЗБІРКА НОВЕЛЬ І ОПОВІДАНЬ

МИТРО ПАСІЧНИК

З ВИШНЕВИХ САДІВ

Збірка новель і оповідань
з ілюстраціями

LIBRARY OF
MICHAEL PODHORNIAK

1 9 5 5

ВІННІПЕГ, КАНАДА

*ПРИСВЯЧУЮ
ДРУЖИНІ
АМАЛІЇ-ЮЛІї З ОЗАРКІВ*

Всі права передруку строго застережені (1955)
All copyrights reserved (1955)

Printed in Canada

Printed by The New Pathway,
184 Alexander Ave., Winnipeg, Man.

ВІД АВТОРА

Випускаючи другу з герги свою збірку, я зовсім не стався осягнути письменницький рівень, хоха цей дар є даний кожній людині не так школою, як Богом — Його іскрюю — бажанням повсякденного діяння, і зображенням різних явищ, які ми творимо свідомо, ги підсвідомо в щоденному житті, — своїм власним спостереженням.

Тому кожне оповідання у цій скромній збірці є таким, яким творили його люди, тобто зо світлами і тінями, або інакше з добром і злом. Буває навіть часто у славних письменників, в яких люди не завжди бувають янголами, кожне подружжя щасливим, ги кожну закохану пару заведуть під вінець — наєпаки, як у природі бувають дні соняшні - ясні, а десколи з ґромовицями - тугами, буревіями, — так буває і з нами людьми, і тому, такими вийшли оці оповідання.

М и т р о П а с і г н и к

в Травні, 1955 року.
Філадельфія, Па.

П Е Р Е Д М О В А

Ім'я М. Пасічника відоме українській читацькій громаді. Не так ішо давно вийшла його перша більша праця п. ч. "Наша слава" (Вінніпег 1954), що стрінулася з позитивним відгомоном у українській і англомовній літературі. Є це — за словами одного з рецензентів — надзвичайно цінний причинок до українського краєзнавства і етнографії" (пор. "Новий Шлях" ч. 80, Вінніпег 1954).

Нова книжка Пасічника, що її передаємо оцим у руки читача, це один із дальших кроків у його письменницькій праці. Бо коли "Наша слава" мала на собі багато признак сирого етнографічного матеріалу, то нова книжка "З вишневих садів" за свідчить авторовий перехід у белетристику, а саме в сферу оповідань й новель. За зразками наших кращих письменників у цій ділянці, а головно Франка й Стефаника, автор дає заокруглені образки з життя й побуту галицького села. Факти й прізвища, що він іх наводить дають усі підстави для того, щоб оцінювати його оповідання не як витвір полету й фантазії, а навпаки як документальний фільм із минулого, а то й дуже недавно минулого нашого села в Західній Україні. Власне читуючи оповідання Пасічника, перед нашими очима як на фільмовій ленті проходять образки з неповторної дійсності галицького села: і поміщики-кровопійці й іхні контрасти — приятелі народу, і "божі старці" та настанова до них простолюдини, і образки сільського Великодня з усією своєю запашною романтикою, негативні й позитивні типи серед сільського простолюддя й багато іншого. Це все подане в цікавій формі розповіді й діялогів з великою дозою реалістичної манери писання. Одне слово — книжка цікава й цінна.

Цікава вона й цінна ще з інших причин. Українська література останнього десятиліття, як і українське друковане слово взагалі — це в своїй домінанті передруки, чи перевидання по-передніх досягнень на цьому полі. Український читач на еміграції замість заповідженого свого часу "великої літератури" дістав у руки "великі передруки" ... Й тому він радіє кожним виявом оригінальної творчості, хай і скромної, але оригінальної. Збірка оповідань Пасічника є одним із чергових виявів власне оригінальної літератури й у тому аспекті вона теж заслуговує на увагу читача. Треба отже їй побажати успіхів принайменше таких, які мала перша книжка цього ж автора — згадана вже вгорі "Наша слава".

Д-р Яр. Рудницький

ГРОМОВИЦЯ

Тоді коли хто з нас любується розлогими ланами золотистих нив, декого вводить це в дивний психічний стан. Не знати чому, ви прагнете того, що немає — глибоких урвищ скал, стрімких узбіч-нетр, де небувала людська істота.

Оттаке буває іноді з нами, коли любуємося погодою — тихим, мов синє море, небом, по якому колує золоте сонце, ...Співом пташок, та жаток дівчаток, тихими вечорами та ночами, яких хвилюють тільки тьохкання солов'їв аж до сріблистого ранку, співі вулиці села.

Вечір в Україні тихої, літньої ночі. У морі вишневих садів, які п'янятъ запахом, біліють хати, мов би побожні святці. А в хатах спочивають зморені люди, набираючи нових сил до праці.

— Ну, слава Богу діждалися жнів, — каже старий Матвій до дружини, що ввихалася біля горшків у кухні.

Жінка Люська чогось ніяк не була в пару Матвієві. Висока, струнка й чорнява, вона видавалась біля чоловіка коромеслом, опертим до дубового пня. За такий пень й мала свого чоловіка. Він був низького росту, присадкуватий, з дужими жилавими руками, як гиляки дуба, та порепаними ногами велетня.

— А йди вже, іди та полагодь серпи, замість заважати ось тут. Обід і так негостовий.

Він здивгнув плічми й вийшов з хати до комори. Віднайшов завиті в шмати серпи. Переконавшися, що ручки держаться, сталеві зубці серпів не заржавіли, поставив їх на призьбі. Сам сів і задумався: Чи з малої дитини було лому ліпше ще коло батьків чи тепер? Він бачив різницю хіба в тому, що тепер він не відчуває снаги, хоч гарус, як віл у плузі. Зате малим не під силу була йому кісъба, молотьба. І перед його очима пересувалися образки його піарубоцтва, якого майже не зазнав, одружившися двадцятилітнім. Навіть сам не знов пощо, хіба тому, що так робили його ровесники.

Тепер його увага була зайнята тим, щоб купити другу корову, поправити хлів, стодолу. Коли вдадуться жніва й заплатить податки, може пощастити йому докупити хоч трохи землі, бо три морги на "Когутівці" ніяк не стає виго-

дувати сім'ю з шести душ. Підростав старший синок Івась. Він радів, як то вони вдвох, обробивши свою земельку, зможуть заробляти в чужих, в полі, або лупати камінь у лісі — від метра аж дві корони.

А Івась, хоч ріс як дуб, мав вдачу не батькову чи материну, але чудну якусь. Він дивно сприймав усе, чого вчився. Химерний був і впертий, хоч, правда, може тому, що малій ще — дурненький. Та хай він пасе худобу й ходить до школи. Щоб хоч підписатися вмів, а то треба до чужих іти, щоб прочитати, коли яке письмо прийде.

— Матвію, а йди та принеси води! Чого сів, як туман?! Ото господар! І якого лиха ти не такий, як інші чоловіки?

Пішов Матвій по воду поза городи, та думки знову росм лізли в голову: щоб ще жнива вдалися, коли сінокоси були без дощів та туч. А тут ѹще одно лихо — написали з суду письмо, щоб заплатив податок з минулого року. Вони, ті пани, тільки на те й сидять, у місті, щоб видумувати різні драчки на людей. Піде завтра по півночі, вранці буде в Бурштині, заплатити драчку, та дс обіду вернеться додому. Бо це жнива.

Вернувшись з водою. Люська пригадала йому теж про той податок. Матвій ледве передрімав та далеко до сходу сонця пішов впоперек полями до містечка. Сонце щойно сходило, як він уже був під будинком податкового уряду.

— От як би так пани скоро відкрили, я заплатив би та пішов би додому.

Правда прийшов якийсь пан у шапці з дашком, відімкнув браму й входові двері, та шез усередині. А наш Матвій за ним. “Пан” замітав коридор і здивувався, коли Матвій поздоровив його, знявши капелюха і запитав:

— Чи ви пане, берете податок? Я маю дуже пильну роботу, та не можу чекати довго, а тут бачу нікого іще нема. Може б ви взяли?

— Та взяти я можу, але ви ліпше заждіть до дев'ятої години і підете до тої канцелярії та заплатите.

— Ото — або я думасте такий дурний, щоб так довго чекати? Візьміть, прошу та полагодьте самі.

— Ну, коли ви так кснечно хочете, то давайте!

Взяв “пан” дві десятки, сковав до кишені та й палір від нього теж взяв. Матвій радій, що так скоро полагодив справу, пішов додому. Іще його Івась корови не пригнав із паші, а він уже був вдома.

За два тижні приходить знову письмо з суду. Взяла Люська його та побігла до сусідського хлопця, щоб прочитав, що пани хочуть.

— Та вони напоминають, щоб заплатити довжний податок двадцять ринських, й двадцять кари, що не заплатили на час.

— Та як? Та ж Матвій заплатив тому два тижні!

— Ну, а посвідку заплачення ви масте? —

— Ет, що там якась посвідка? Чекай я покличу Матвія. Він тобі сам скаже. Матвію, а ходи но сюди!

Прийшов Матвій, обтер вуси від борщу, та стойте і тільки глипас.

— Матвію — каже жінка — ти ж заплатив податок, правда?

— Та певно що заплатив. І то я був перший! Тільки пан втвірив двері, а я заплатив, ая!

— А що ж той пан робив, як ви прийшли? — питав хлопець.

— Що робив? Та замітив сіни, бо хтось йому насмітив. Але я просив його дуже, щоб узяв.

— Дурню, дурню — кричить пискливо Люська. Та пани не замітають сіни, а сидять у канцелярії. Ото скарання Господнє, а щоб ти був тріс, заки я мала такого чудака за чоловіка мати. Ну, і бери тепер продавай хіба корову, та неси знов, чи що?

— Ну, пропало — каже син сусіда. — Коли хочете, я вам вищлю гроши поштою. Вам не треба тратити робочого дня. До того дістанете посвідку що заплатили і другий раз того самого не будете платити.

А Матвієві геть помішалося в голові: він не міг додуматися, що може бути така нечесність у “панів”, щоб узяв гроші й не дав де треба. Ну, коли виросте його Івась то він зможе йому прочитати сам, що і як, так як інші сусідські діти — думав він. Тимчасом мусів зазичитись у сусіда та “заткати панам хавку”.

Пройшли жнива. Вижали люди свої ниви, поскладали в полукипки, та помогали другим, щоб святий хлібець не пропадав.

— А вступися ти від вікна, Івасю. Страшна туча, блискає, гремить, аж земля трясеться. Не можна коло вікна бути, — як гримить — остерігала Івася Люська, хрестячись і тремтючи. Відтягла малого від вікна. Сама вийшла до кухні. А Івась дивився, що мами нема і знову прибіг до вікна, і з насолодою дивився крізь шишки на двір, де лився дощ як з відра.

— І чому не позволяють мені дивитися, коли я так люблю? — бурмотів Івась.

Великі каплі дощу, мов біб, били по шибках, заслонювали повний вид тучі-громовиці, що шаліла на дворі. Коли вітер звертав в іншу сторону, шибки спливаючи дощем прояснювались. Івась виразно бачив, як там на дворі одна біля другої великі каплі дощу б'ють у землю в такт мов би козачка — завзято, вперто. Кожна каплина вибиває в землі оттаку кругленьку ямку. Але її закривають знову зараз інші новими, і так безнастанно. Шумить, гуде, свище вихор, а блискавиці то засліплять і тільки зламаним золотим шнурком по небі зашкваркотять. Нараз грім бебевх — аж Івась із стільчика перевернувся.

ІІ

Багато змінилося від часу, коли Івась був малим. Він уже виростав у півпарубка на п'ятнадцятому році. Прийшла війна, і тепер інакші громи-тучі стрясали землею, та лишили в землі більші ями, ніж каплини дощу. В деякі з тих ям міг би вмістити й велику хату, а були й більші.

— А йди но ти, Матвію, та зароби грошей на колії. Москалі добре платять, а люди чогось не дуже йдуть.

— Та я пішов би, але кажуть, що коли вернуться наші, то нас постріляють за те, що москалям помагали.

— Ет, дурний ти — вони рускі, й ми руські, одна віра наша, хоч трохи не так говорятъ. А що там мудрагелі говорять, то дурне, гроші важніші.

І Матвій пішов до роботи в “партію” на колію. Заробляв добре — ліпше, ніж у панському дворі, але прийшов і тому кінець, бо москалі втікали від наступаючих австрійців. Всі, що мали будь-які зв'язки з російським урядом, побоювалися, що будуть карані, та втікали за москалями. Свідоміші не втікали, але кілька десятків з Матвієвого села включно з ним, поїхали за москалями. Де всі там бували — не знати, але в Росії не були, бо казав Матвій, як вернувся аж за кілька років з іншими, що жили в “Росії” над рікою Богом — отже на Поділлі. Всі ті, колишні втікачі, вилічилися цілковито з “рускої віри”, що більше, хоч не стали вченими, не були вже русскими, але українцями.

У Матвія нераз було цікаво послухати деякі випадки з його подорожі по “Росії”.

— Ану, скажіть Матвію, як починалася революція?

— Ну, та що вам казати? Ліворуція от така була. Виліз якийсь солдат на бочку, та й каже: Видите — каже люди, оте все “казьове” (казьонне) поле, ну й заводи, то всю буде ваше — тільки тримайтесь ліворуції, бо інакше “казьо” забере все назад. А людей, кажу вам, багато дуже — то не мільйони, то більше як тисяча!

Сміються хлопці, аж за животи беруться, а Матвій далі:

— То не сміх — то сила — не мільйони — більше як тисяча, ая!

І так прозвали його “силою”. І він дійсно був силою, і хоч на старості не багато навчився, хоча й у “Росії” бував, та тягнув, як муляка щлию, і границі сили своєї не знав. Було взимку піде в ліс по дрова, а рубачі кажуть:

— Ану, Матвію, ми вам завдамо того кльоца й подаруємо — візьмете?

А кльоць букового дерева грубини чверть метра, а довгий п'ятнадцять — до того снігу в лісі звиш метра, стежки заледве де-не-де — кілька слідів у глибокому снігу. Постояв Матвій, почухав потилицю, та й каже:

— Ану завдайте, поможіть!

Чотирьох хлопців завдали кльоца йому на плечі, і Матвій пішов — ноги трусились — вгинались, а він пішов, та як прийшов додому, як гrimнув кльоцом на дрівітню, то сусіди думали “мерзер” впав.

Такий то був Матвій “сила”.

* * *

Коли минули жнива, після яких іще були сінокоси отави десь після другої Богородиці, тоді ніхто з господарів не пристивиться як чужа худоба пасеться по їхніх лугах - сіножаттях, післях та лісах — тоді то пастухам рай. Виганяють вони свої череди пасти на цілий день, і вертаються з ними аж увечорі. Хіба що дійні корови треба було гнати наобід до дому — їх дойди і знову зараз виганяли до череди пастися. Щоб не зголодніти, пастушки брали з собою хліба, овочів, а найсмачнішою була печена картопля на свіжому повітрі. Вони громадою її пекли на вогні і ділилися також хлібом та овочами.

Івась з Паньком, наймитом сусіда, все були разом, але до них прилучувалися десятки інших хлопців та дівчат, які творили щось як би табір. Менші з них мусіли завжди завертати худобу, щоб далеко не розходилася, і доносити дров до вогню, щоб до вечора було де грітися — зате їм позволяли бути в гурті.

Тепле осіннє сонічко пригріває любо наддністянські луги, на яких розтаборилися пастушки з чередами корів, телят, волів і коней. Деяка худоба, наситившись, лягає в траву румигаючи, інші самовільно йдуть до водопою, до пливу Дністра Грабівця і вертаються до громади пастися, чи спочивати.

Хлопці майструють собі палиці, клітки на пташки, інші бояться за рибою, а дівчата вишивають що там подобається — хустину, сорочку, запаску і співають:

Ой хмариться, ой буриться
Дрібні дощі йдуть,
А молоді козаченки
Мед, горілку, п'ють.

П'ють козаки мед, горілку
Їдять ягідки,
Оченьками поглядають
На чужі жінки.

Чужі жінки, як ягідки,
Як рожевий квіт
А ти мені, шабле гостра,
Зав'язала світ.

— От і завели, як на похороні, — передражнує Панько, — що, вже не вмісте іншої?

— А ти чого мішаєшся, як уміеш ліпшої то починай сам, а до нас зась — це Маруся сусідка, і поправившись завела:

Козак від'їжджає,
А дівчина плаче;
Де ж ся вибираєш,
Молодий козаче?

Ой не ідь козаче,
Бо то Божа воля,
Зломиш головоночку,
З вороного коня.

Івась приляг оподалік на траві, підпершись ліктями, та дивиться в сторону сонця, що хилиться до заходу. Воно грає райдугами по нитках павутиння, яке де-не-де стрималось на стеблинках трави. Легіт ворушить ним, створюючи мов би срібні хвилі на морі, а йому здається, що це дні його життя. Ось тут, біля нього таке кругленьке колісце павутиння, доторкається пізньої квітки, яка схилила голівку до землі — прощаючись з літом. Десь заблукала бджола, втішилась нею й так радо-жадібно шукає вніж по живи, та зачепилася лапочкою за павутиння. За ньою як стій з колісцятка вибіг павук — обмотує бджілку.

— Ex, ты чорт — хотів крикнути Івась, та стримався, подумавши, скажуть в гурті, що здурів — сам до себе говорить.

— Піду — думає він — уб'ю павука, і визволю бджілку. Але щось стримує його;

— Нехай, це так мусить бути, — немов хто шепче йому.

— Івасю, а йди сюди — кличе Панько — направим гойданку, та погойдаємо дівчат!

Жаль було Івасеві бджоли, але в гурті була Гануся до якої було йому не байдуже, і він підвівся та побіг помагати лагодити гойданку з гиляк дерев бука й граба. Панькові треба булс скрутити ще кілька вужевок з гиляк, злучити, й зладити сидження, і Івась йому охоче помагав.

— Ну, Марусю, сідай, ти в нас не щобудь, та погойдаємо — каже Панько.

— Ну добре, але не високо, бо я боюсь!

— Не бійся, вгору не полетиш, а на землі трава, як перина.

Її гойдають зразу легко, а відтак, моргнувши на себе, аж під верхів'я дерев. Маруся кричить, руки в ньої мліють.

— Ой, ой, ой — пищить вона, перестаньте чорти вас узяли б!

В русі гойданки Маруся не може поправити спідниці і її стає соромно, що вітер обнажує її вище колін.

— Станьте, бо скочу, бігме, що скочу!

От, хлопці перестали, й тепер уже інші дівчата не хотіли сідати гойдатися.

— Присягаємо, що не будемо високо гойдати, сідайте, от страхопуди!

Та дівчата не повірили, хоч ях їх не просили хлопці.

— Видиш — каже Івась, і я не зміг погойдати через тебе Ганусю.

. А Панько підбіг до Ганусі, і шепнув щось її, вона спаленіла, потакнула головою — і втікла до дівчат.

— Чекай, дурний, всна казала, що завтра вижене тут пасти корови, то погойдаємо і її до схочу.

Але завтра, вже не було гарної погоди — сік дрібний дощ ще з ранку, а по обіді з заходу почувся грюкіт пізньої осінної громовиці, яка скоро насувалась. Худобу було за-скоро гнати додому, тому наші пастушки қрилися під кріслаті дерева, розклали вогонь й грілися, хоч під високими деревами було небезпечно скриватися.

Випало, що Івась скрився під менше дерево, де була й Гануся, і він дуже з цього зрадів; хотів почати милу розмову, та не випадало, коли вона все хрестилася, як заблизьла близкавка, і тряслася від страху.

— Ну не бійся — нічого тобі не станеться. Дощ перестане — скажи, чому втікаєш від мене?

— Тихо, бо — диви — під того бука побігла миш!

— Що, та то не миш — бодай його... це...

Раптом блискавиця засліпила їх обох, і Івась прожоком вхопив Ганусю силою за руку, та потягнув з-під дерева. Щось зашк'ярчіло, занесло сіркою — свиснуло й затріщало й великий бук й грюкотом, розколений на двоє повалився на землю. Гануся третміла на цілому тілі й пла-кала зі страху — хоч Івась держав її за руку далеко від розторощеного дерева.

— Видиш — то через тебе, — гріх таке щось говорити як гремить — вирвалася й побігла, але її наздігнав Оニськів Івась, вговорював, і вони сбоє сіли під розлогий кущ калини, перечікуючи бурю.

Івасеві був неймовірно болючий жаль, що в невідповідний час почав залицятися до Ганусі, і чогось тепер він згадав цю бджілку, яку хотів рятувати від павука — та видно, “так мало бути”.

ПАН ЗИГМУНТ

В кілька десять літ по третьому розборі Польщі, польський шляхтич з Волині на прізвище Ковалевський Зигмунт стратив увесь свій маєток*), призбираний потом і кров'ю українського закріпоченого народу в часах панщини, вибрався до Австрії й осівся в місті Рогатині. З собою не привіз він жадного маєтку й, не вміючи ніякого ремесла, не мав з чого жити, тому за впливом Потоцького вистарався посаду при поштовім уряді, за винагородою п'ятнадцять гульденів місячної платні.

Тяжко було колись бутному шляхтичеві приноровитися до нужденного животіння, бо пан Зигмунт любив жити по вельможному — пирувати в когось, або віддячуватись за своїм давнім звичаєм, а при такій скромній платні годі було рушитися між еліту.

Інші шляхтичі, що за подібними впливами теж загосподарювалися в Галичині, та мали змогу вивезти з собою трохи золота чи срібла, не радо приймали в своє товариство шляхтичів типу Зигмунта, бо, як каже приповідка: “до ці по титулє, як не маш ніц в шкатулє?” .

Його хлібодавець Потоцький мав доволі своєї старої касти й на його знайомство не звертав уваги, а це дуже боліло здеградованого шляхтича. Позичити більшу суму грошей не було в кого, бо Ковалевський і так завинув деяким “спул брацям” понад дві тисячки гульденів і за незвернення позичок загрожували “викиненням із кумпанії” картярів, піяків, в якій опинилася більшість польської шляхти типу Зигмунта.

Не було іншої ради, як працювати чесно, й з бідної платні удержувати родину. Та Зигмунт не хотів іти цим шляхом і вибрав інший плян.

В лісах Рогатинщини блукали банди розбішак, якими проводили “герої” польської шляхти, нападаючи на багатьох промисловців, купців-жидів, а деколи й на німецьких колоністів. Ото й з ними побратався Зигмунт. Вони зладили йому плян, за яким він зміг би знову стати повним шляхтичем.

*) за участь у повстанні проти Росії.

За цей плян заплатив Зигмунт п'ятдесят гульденів, але здійснити його мав він сам. Плян був досить складний і Зигмунт гаряче взявся за нього. Він намовив до цього чотирох спільників, з якими мав поділити награбоване майно. Вони заключили з ним умову, що не зрадять один одного хоча б котрий з них мав бути і смертю покараний, — коли б приловлені були після нападу.

“Ну, Зигмунте, як справи?” — питав розбішака з Потупор.

“Слухайте! За тиждень поштова каса в Рогатині має одержати двісті тисяч гульденів податків з місцевого населення. Їх кур'єром мають відставити зараз до Львова. Гроші будуть привезені з Бережан вечером у восьмій годині й передані мені в опіку під озброєною вартою пошти Рогатина. Ця варта складається з вісімох жандармів, із вахмайстром на чолі. З тих вісімох жандармів чотирох будете ви. Чи зрозуміли?”

“Пане Зигмунте” — каже другий спільник, Острівський Станіслав, — “чи має пан точний плян, як позбутися цих інших і затерти сліди?”

“А розуміється — ти, Стасю, по передачі грошей в мою опіку, маєш прикладом карабіна вдарити мене в груди, я млію й падаю, а в цей самий момент Тадзьо Опольський пробиває ножем вахмайстра, Владзьо другого жандарма, Ясьо Зборовський третього, а я, що вдавав зімлілого, четвертого. Цей плян мусить бути виконаний в млі ока, щоб не дати змоги ані одному з них зорієнтуватися. По замажути, Стасю, як найстарший, забереш гроші, а мене обмажите кров'ю порізаних, маєте теж зв'язати мені руки й наче непримітного лишити з трупами. Зійдемося після цього аж у два місяці, коли добре вдастся в Ходорові, й там поділимось грішми по рівній часті”.

“Або краще зійдемося в Бортниках у моєго знайомого Мешка Кшивокульського-Гинчія. Поділимось грішми в гаю над річкою, що коло млина, а там опісля я постараюся вам про виїзд за границю — до Франції, де й чорт не знайде нас”.

В означений день, але на цілу годину скоріше, привіз поштовий віз із вартою вісімох жандармів гроші, й по передачі їх у руки Зигмунтові — озброєному конвоєві, завернув назад до Бережан.

Вахмайстер — Онисько Шпак, передаючи касу Зигмунтові, відрапортував, що гроші двісті тисяч, має конвой доручити не пізніше, як за десять годин, пошті у Львові.

— “Послух, пане вахмайстер — віз готовий на дворі чекає!” — й кашельнув.

Як лискавка, пан Зигмунт лежав уже на землі, важмайстрові з грудей булькотіла кров, а трьох інших конали в судорогах.

“На бога свєтого,prendзей” — налягав Зигмунт, і за шість хвилин поштовий будинок спалахнув вогнем. Люди які збіглися рятувати, витягли попеченого Зигмунта й чотирьох трупів. Міська жандармерія списала протокол і передала справу львівському поштовому урядові.

Та по виконавцях замаху пропав слід. За місяць Зигмунт вилизався від кількох гуль і попечення, та скомуникувався зі спільниками. Другого місяця припадала польська вілія й пан Зигмунт зійшовся зі спільниками, щоб поділитися награбованим добром, при чому за його намовою замордували одного зі своїх, а саме Стася Острівського, якого чогось найбільше гризло сумління. Тепер Зигмунт, перебравши провід шайки, скликав їх до себе в коршму до Дубрівлян і порадив:

“Панове, забудьте виїзд, який я плянував! Кожен із вас одержить по тисячі гульденів за роботу й кінець! Ко-ли ж не згодитеся, то я сам видам вас, бо ви мордували — не я”.

На думці мав він інший плян, якого чомусь не здійснив, а саме покінчити з іншими трьома, щоб справа не вийшла на яв. Та не вважаючи на душогубську натуру, цього Зигмунтові не вдалося, чи, може, він не мав уже “рицерської” відваги. Але кожного року він стрічав потайки своїх спільників і виплачував їм юдин гріш аж до 1890 р.

Уесь капітал із грабунку пан Зигмунт улькував в щаднійчій касі в Бельгії на ім'я помершого мужа своєї сестри Ван-Талена, з якою заключив писемну умову щодо перебрання готівки в відповідний час. Цей капітал одержав він начебто в спадщині по сестрі, яка не полишила жадного спадкоємця oprіч брата Зигмунта. В тому самому році виїхав він до Бельгії, вибрав капітал, за який закупив в селі Вишневі фільварок з 450 моргів орного поля в місцевостях званих: Могила, Долинка, Гузів, Митниця та Вандолина, перезвана в честь швагра Ван-Талена, та ліси й сіножаті в Гузові. Звіринці, Дуброві й Перелісках.

Пан Зигмунт, набувши фільварок, заіntабулював власність, а через графа Потоцького відзискав свій титул, і був знаний окolinaчному населенні, як кровопієць.

Це були часи панщини, коли люди працювали шість днів у тижні для пана. Про деякі з його примх оповідали мені старі люди в селі, які малими ще дітьми ходили в ліс збирати сунці, малини, гриби для панських присмак.

Інші діти мали “велике” щастя бавити панських бахурів, пасти худобу, а Короташева Палагна була однією з тих, що на переміну з іншими шкрябали панів у ноги, коли їх свербіли.

Пан Зигмунт набирає у гайдуки крайно зважнених типів польського населення — зухвалих і розбещених посипак, що стерегли його добро, як собаки, бо сам пан гуляв поза границями в Бельгії, Франції та Італії.

Весна народів, яка принесла волю й нашому народові від панщини в 1848 році, була дуже вроочно відсвяткована і в нашему селі. При кінці села з півночі закопали великого хреста на цю пам'ятку й кожного року в травні відправляли молебні за знесення панщини.

Зигмунт полишив двох синів, Тадеуша, якому записав двір у Вишневі, й Казимира, якому приділив Вандолину.

Старший Тадеуш був цілком відмінний від батька, справжнім винятком поміж польськими магнатами. До форналів ставився по людському, не знаний був випадок, щоб когось із них бив по обличчі, не збиткувався і над прошаками, яких наказував гостити, й щедро обдаровувати. Ловів не любив, ані риболовства й батькові стави, а було їх шість, заростали очеретом.

До українського селянства він ставився з пошаною, не погордою. Сам він і родина його святкували й наші свята. Кожної неділі й в свята він бував у церкві з родиною, клякав під євангеліє, коли священик читав, приступав до сповіді й причастія.

Він теж жертвував на церкву, читальню “Просвіти”, помогав засновувати нашим людям кооперативи, приходив на наші вистави і концерти, так що дехто думав, що він наш чоловік. А в польські свята їздив до польського костелу в Журові.

Це його людське ставлення до місцевого населення придалося йому, бо коли большевики в 1920 році шукали за паном “пом'єщіком” — п'явилою, якого хотіли розстрілити, люди випросили, щоб його лишили при житті і не важилися розбирати панське добро, хоч як іх до того називалими большевики.

Пан Тадеуш не допустив у 1931 році польської пацифікації до села, хоч того і домагалася жандармерія й мазури колоністи з Луківця.

Ніхто з членів родини Ковалевського не був утасманий, яким способом їх батько набув фільварок. Все йшло своїм трибом, аж у 1927 році вмирає останній третій спільнік нападу й говорить священикові:

“Приведіть мені громадського писаря, та свідків — маю списати важний протокол”. Його бажання сповнено й тоді цей розбійник признається, викриваючи тайну, та просить занотувати, щоб це було виявлено на яв, — підписавши протокол, він помер.

Рогатинський староста покликав тепер Тадеуша, втасмничив його в хід злочину — набуття фільварку й показав йому цей документ умираючого.

Пан Тадеуш, бувши людиною bogobоязною не пробував затерти сліди, затушувати справу, але старався її відложити — поставити десь втасмниченому тільки, підплаченому “коморнікові”-нотареві, щоб справа не була публікована, бо вона й так уже за стара.

Однак, дивні діла Твої Господи. Куди б людина їх не скovalа й як надовго, все одно вони вийдуть наверх. І дійсно, сталося, що перед четвертим розбором Польщі в 1939 році втасмничив у цю справу о. Андрія Мельника, пароха села сам староста — шкільній товариш пароха і показав йому цей документ. Від о. А. Мельника я й довідався про злочин Зигмунта Ковалевського та списав ту страшну його історію.

БОЖІ ЛЮДИ

У нашому селі був жебрак. Називався він Грабовський, і хоч калікою не був, почав свою “кар’єру” з ось такої причини: був він сином середньо-заможнього господаря, навчився німецької мови — а що був вродливий, служив у війську, навіть у лейбгвардії цісаря Франц Йосифа I-го. По відбутті служби вернувся до села, одружився, однаке господарка не була йому в голові. Тож подався на жандарма. Згодом став він вахмайстром, і з того приводу став гордим, та при тому запивався. Посварившися по п’яному з жінкою, вхопив бритву, й хоча перестрашена вона втікла, — померла невдовзі зі страху.

За кару був здеградований, розпився, протратив увесь маєток, і пішов жебрати.

Та він був “панським” жебраком й торби не любив носити — брав тільки гроші, а хліба у кишеню чи за пазуху. Ale коли йшов до інших, сіл, ubирався по сільському і брав торбу.

Ta до нього вернемося, a тепер про жебраків з інших сіл. A саме, в сусідньому К. був такий Пилип сліпець, оженився теж зі сліпою Оленою; їх обоїх водив по відпустах та ярмарках синок Данилко. Було, як заспівають вони про сирітку, про долю вояка в чужині, про війну Наполеонську — він тенором, а вона — меццосопраном, — то людей, кажу вам, повніско — слухають, а злодії мають добру нагоду обкрадати неуважних.

На жаль, в рідних сторонах не було лірників, хіба на більших відпустах, приходили десь аж з Зарваниці, Гошова, Підкаміння, і тут показували свої здібності.

Був звичай, що в празники — храмові свята сходилося й до нашого села з десяток прошаків. Коло церкви давали їм люди гроші, але коли вони заходили до хати, частували їх печеними пирогами, хлібом.

Ось один такий дід назирав повних дві торби пирогів, та аж другого дня вертався до свого села — вийшов далеко в луг, сів на пень дуба та й перебирає, котрий пиріг із сиром, в торбу, а без сира, — бах, до дуба. “Як ти не пиріг, не пирожися” — приговорює. I вже перетовк кілька десятків. Товче він Божий дар, як сказився, а господар вийшов оберта-

ти сіно вилами, зайшов потихеньку ззаду і як почне його вилами мастити — Боженьку — “як ти не дід, не волочиться!” — відрікся він і пирогів із сиром, втік, і вже до села не показувався.

Мій покійний батько дуже радо переночовував прошаців. Вже нераз мачуха докоряла батькові. Та по його перевонанню це були “божі люди”. Ось тому до нашої хати заходили різні люди й не тільки прошаки, але й дегтярі, дротярі і інші, а коли часами не було батька дома, він наказував приймати їх, — ніколи не відмовляти.

Ось піхали одного разу наші на ярмарок і вернулися пізно, а тим часом приходить якийсь бродяга і проситься перенечувати. Прийняли ми його (нас було тоді дома троє — найстарший брат вісімлітній, а я на четвертому році). Дали ми йому їсти, а він кладе миску під лавку й звідтіля їсть, а брат йому:

— “Дідусю, та майте розум!”

— “Розум їде возом!” — і єсть з-під лавки.

— “Ото, та бо ви, дідусю, не голодні, їсьте як птах” — каже сестра.

— “Птах, лізе на дах” — каже і бавив він нас так довгенько, а наших з ярмарку немає.

Дивимося, ми, а він чогось все за холяву щупається, і все глипає, та перестав бавити дотепами. Деся вибігла сестра Настя, і він з того дуже занепокоївся, та каже:

“От й зараз покінчу!” а очима блимає, як чорт.

А сестра, хоч мала, привела стрижка Гриня й каже:

— “От дивіться, стрижку, вони якісь дивні, таке щось говорять, і ми боїмося — будьте з нами!”

А Гриньо був здоровезний хлоп, та відразу до нього:

— “Ти звідки будеш?”

— “А тобі що до того, — диви в чужій хаті який мудрий!

— “Біжи, Івасю, до війта, хай прийде Труш, сільський вартовий, я передам його до громади, а там його навчать”.

— “Ні, не піду до війта!” — крикнув він і вхопився за холяву — забирається з чужої хати!”

— “А що ти там паничику щупаєш?”

Ралтом наш дідок як витягне з-за холяви широчезного ножа, довгого яких сорок сантиметрів. Але стрижко скочив і вирвав ножа, при чому скалічився, а тим часом прийшов Труш із Василем Зазирним. Зв'язали вони діда, обшукали й знайшли багато грошей, і другого ножа в другій холяві.

— “Беріть собі по десятці — пустіть мене!”

Та його повели до громади — ось такий то був прошак. Відтоді батько не позволяв нам приймати нікого, хіба сам був дома.

Війна принесла багато лихоліття - зубожіння селянства, а з тим бували тепер не тільки прошаки каліки, але й погорільці з війни, особливо з гірських сторін, і збирали хліб, зерно, муку, а навіть солому й сіно, яке складали за ворітами, відтак наймали воза і забирали до своїх сіл. Між ними були й такі, що обдурювали, хоча погорільцями не були, й тому уряд мусів видавати позволення чи даний був справді погорілій із війни, чи каліка, бо вже й штучні каліки появлялися, і годі було на цих штучках кожному визнатися.

Був у нас один скупар Курдиба, що виганяв прошаків собаками, а помогти погорілим ані мови. Коли зайдов погорілець до Андрія Короташа просити помочі, а той йому:

— “Знаєте, я сам щойно почав господарку, не багато вам можу помогти, от ви йдіть до онтого там ото Курдиби, той вам поможет”.

— “Та де, він усіх виганяє собаками”.

— “Е, вам треба знати, як просити! Ось ви йдіть до нього, а коли він виганятиме, скажіть йому, що коли б він змилосердився, то може його зять, чи син з війни вернеться здоровим. Він послухає, бо зятя дуже любив, та чутки три роки нема про нього. А його зять називається Олексюком Гнат, і він у мене на фотографії, — й знявши показує світлину. Оцей — каже — є його зять. Така сама світлина є в нього. Він був моїм товарищем, і мені теж прислав її з фронту. Скажіть, що ви були в 55-му полку інфanterії — це його зять полк, — а там договоритеся, що знаєте навіть і такого чоловіка, що є його зятем, коли він перший запитає.

Зайдов наш Бойко до Кирила, і справді його прийняли, та питаютъ:

— “А чи ви були, може, на війні?”

“Ага, був, на італійському фронті, в 55-му полку служив”.

А Настя дочка аж звеселіла.

— “Дядьку, а може ви знали Олексюка Гната?”

— “Гната, та вже що знов, це був добрий мій товарищ”.

І як почне описувати його, розуміється зі світлини, і показує на світлині одного з трьох.

— “Ta Бог би з вас говорив. Настусю, ми їх гарненько погостимо, та й допоможемо. A щоб ви взяли, бідний чоловіче? Може трохи зерна, сіна, — та я вам і своїм возом виш-

лю наймита, — ая — та Боже, та чому ж би вам не помогти?"

А "товариш" Гната меле як з мішка, що Гнат був ранений і лежить в шпиталі над Піявою. Не писав, бо був у великий сфернізі, а це не жарти — на писанину не було нагоди.

І Кирило насипав ѹому пшениці в мішки, жита, ячменю, прикрили сіном, а зверху уклали снопами кукурудзянки, найміг Гриньо запряг волів, та ѹ повезли десь аж за Стрий — близько, п'ять миль.

Все село говорило про чудо, що Кирилові "зм'якло серце" до прослаків а Андрій сміявся, що надув скупаря. Невдовзі Андрій виговорився, і Кирило рвав на собі волосся.

Але цікаве в тому те, що зять Гнат справді написав з італійського шпиталю, а за чотири місяці по скінченні війни вернувся до дому. Тепер Кирило і Андрієві простив ту штучку, хоч до прошаків бодай про людське око ставився по людськи.

А недалекий сусід батька Юрко Заморока ніяк не приймав дідів, хіба калік. Для інших "штучних" прошаків він відкладав пні ѹї гудзові кльоци, яких не міг розбити, а в стодолі конюшину до молочення. Прийде було такий та просить милостині, а він до дочки:

— "Мартусю, а їди но ти покажи дідусею ті кльоци хай розіб'є, то пообідає, а може дещо ѹ дам".

— "Та я не можу, не маю часу, я немічний, каліка, вибачайте!"

— "Ну, ну — нічого. В нас бачите хто не робить, той не єсть! — Бувайте здорові!"

І мусів Юрко сам кльоци розбивати і конюшину молотити, не було дурних "прошаків".

Ага, про Грабовського, діда з нашого села — казали що був з поляків, хоч він тим не чванився. А втім у жебраків не вимагалося національної свідомості. Але коли наші частини У. Г. А. відійшли за Збруч, і до села зайшли польські патрулі, то наш жебрак вийшов із хати ѹ клонючись вітав їх:

— "Вітайце браця, рдзони правнікі земі черв'янських гродуф! Длугосьми чекалі на вас!"

І від тоді Грабовський не мав репутації, бо дорікали ѹому, що нашим хлібом годують польську собаку, замість "божого чоловіка".

Але коли нераз не було ѹому де переспатись, він приходив до батька ѹ жалівся, то ѹому приділювали місце в пекарні, де були з ѹого хати двері тисові з одної — не скла-

даної дошки. Однаке коли батька не було в дома, а мачу-
ха не хотіла впустити його, то він сперечався:

“Та я відмикаю “свої двері” до вашої пекарні — пу-
стіть, Теклюню!”

Йому давно минуло 90 літ, а він ходив здоровий як дуб.

Можливо, що він іще жив би, але прийшли “визволи-
телі”, а в них не на жебри — й знайшли його за селом в
рові, опухлого від голоду й голого.

Цікаво кому здалося його лахміття — не комісареві —
а свої цього не зробили.

Зайдив в наші села один каліка однокінкою аж зі Ска-
латського повіту, далеко поза Дністер, якому теж везло,
докіль не завважили в нього “шкаплєжів”, і від тієї пори
він не був популлярним, — хоч співав про “Матку Боску”
та не йшло. Тоді він на вулиці не то молився, але бурмотів,
мовби лаявся, а гам і перестав заїздити.

СПОМИН З ВОСКРЕСІННЯ

Вже довго, бо тридцять літ проходить мені в чужині, і чим довше, тим тужливіше стає за Великоднем в Україні, — чи це, може, з милості божої мій останній?

Ранесенько спішать люди до церкви. Ось тут біля мене мій брат із жінкою, а там сестри, тітки, дядьки, — і куди тільки не глянеш, кожен тобі знаний, рідний. По переду бабинця молодиці, яких знав колись дівчатами. У них на руках діточки з причепуреними, як перші квіти весни, — головками, а позаду старші віком і старушки. Подібно й на чоловічому боці, а доріст дівчата і хлопці попереду тетраподу. В кожного на обличчі сяє радість, що діждалися вроčистого празника.

Старші братчики засвічують свічники, ладять ризи, кадило. Молодий, ангельського обличчя о. Василь в темно-рожевих ризах виходить із захристії, і починається воскресна утреня. Крізь відчинені вікна несуться дзвінкі голоси, які падуть в душі людей, як хрустальна роса.

Без зайвого поспіху чотирьох найстарших сивоголових словіків беруть побожно плащеницю, — один із них мій батько. Попереду хрест, якого несе хлопчик Владко, а за ним хоругви, пралори, а найкращі дівчата несуть на держаках образ Богородиці та виходять на двір церкви, замикають церковні двері й уставляються до обходу — резурекції. На самому переді хлопчики з калаталами, а ввесь похід замикається десятками людей із свічками в руках.

“Благообразний Йосиф с древа знем, пречистое тіло Твсє”, — і тричі обходять довкола церкви, стаючи коло входових дверей, які відкриває хрестом о. Василь за третім “Воскрес Ісус от гроба, якоже прорече” — і враз моздіри поблизу прорізують повітря, та відзывається великий дзвін Дмитро, а за ним інші. А моздіри знову і знову стрясають селом, і дрібне каміння з них зриває з зацвілих чере́шень китиці квіту, немов у жертву Всешишньому.

Невдовзі позносили до свячення паски, сир, масло і все, що Бог послав, та розложили довкола церкви.

Якось так випало, що найбідніший Гладкий Іван прими́тився з своєю паскою коло війта, до того найбагатшого. Дивиться війт, а в бідняка паска куди більша і краща,

ніж його, та і в інших не догледиш рівної, а війтиша щось шепоче чоловікові.

— Е, гм — е гм — але і вдалася вам нівроку паска, де ви пекли її, в місті?

— Та де там, та то таки моя стара так уміє спечи.

— То диво, а деж ви такої муки дістали?

— Як то де, та купив, бо своєї як знасте, нема.

— Слухайте, — каже війт — а як би ви так замінялися зі мною, я вам іще доплачу.

— Та то не годиться, до того, бачите, люди дивляться.

— Та що там, — от моя стара заступить трохи, а ви підсуньте її на мое місце, ніхто і не заважить — добре?

І помінялися. Вже інша річ, що того року війт паски не кушав, бо Іван вимайстрував її з липи, та так чудово розмалював, що гей. Не признавався й війт, що ніяк не міг укроїти паски, ледви що рук не порізав, тільки челядь виговорилася. Але таких хитрих бідаків було не багато, тому інші споживали що Бог дав.

Ет сптаними стежками й дорогами спішать причепурені дівчата на цвінтар. В повітрі мають різно кольорові стяжки в косах. Червоні черевики, юхтові сал'янці, корсетки і спіднички горять маками та трогдами.

— Та зачекай, Явдошко, — махає вишитою хустиною Маруся, — ото, — й забула, що все разом ходимо, а сьогодні й хвилинки не заждеш.

— Не забула, а от так хочеться першій бути попереду з тамтого кінця села, щоб цього року ми, як колись, починали гаївок, а то хто знає, чи довго ми вдвох дівочитимо.

— Невже ж цього року виходиш за Грицька?

— Коли б тільки прислав старостів, — а то, Марусю, я з дуру і не тямлю часами нічого, тільки його, навіть і вісні ввижається, що ми вже повінчані й живемо, — ох, чого це я? А як твій Дмитро?

— А як, от ходить бісів син, а про женячку ні натякне, а той клятий Андрій тимчасом підюдив і маму й дядька, та спокою не дають мені. Віддавайся дурненъка, багачкою будеш, — бо за Дмитра ані споминай їм.

— Так, так, були б ми щасливі, — а так, хто його знає...

— Ой вже весна воскресла, воскресла, —

Що ж вона нам принесла, принесла?

Принесла нам фіялки, фіялки,

Зсі дівчата під вінки, під вінки.

ОЙ ВЖЕ ВЕСНА ВОСКРЕСЛА, ВОСКРЕСЛА!

— А я не казала, от знову завели гаївок без нас!
— Ну то що, а ми вспімо таки, бо вони щойно почали.

— Ой зацвили фіялочки, зацвили, —

— Аж ся гори з долинами займили.

Туди ішла наша чесна Марусенька,

А за ньою ій батенько з тихенька.

“Ол не йди ти, мій батеньку за мною,

Не маю я розмовоныки з тобою!”

“Ой маю я розмовоньку милого,

Мила мені розмовонька до нього”.

— Знаєш, Явдошко, а ми не йдім у це коло гаївки, а пізніше то може й не завважуть, що ми спізнилися, — сідаймо от тут під церквою.

— Ну, нехай буде, — і присілися.

Та таких спіznених було більше, й обступивши їх півколом, почали дразнити;

“На городі тичка, на ній політичка,

Полюбився Андрієчко Марусеньку,

Хотяй невеличка.

Хотяй невеличка, рум'яного личка,

Припадає біля нього, як перепеличка”.

— А бодай коло нього припадала сіра шкапа, не я!
Та дівчата не дають за виграну.

“На тарелі білий сир, білий сир,

А в Мамана один син, один син.

• А в Явдохи є дочка, є дочка

Оце ж його жіночка, жіночка”.

А не дочекання йому! — і, прорвавши півколо силою, вибігли обі, замішавши між переходяче коло дівчат.

“Ой служила Настя в пана

Штири роки не віддана, —

Гей га, гія га, штири роки не віддана.

А на п'ятий поступила,

Настя пана полюбила.

А як пана теє вчула,

Взяла Настю тай замкнула”.

Андрій зиркав за Марусею довгенько і коли коло дівчат зблизилося, вихопив в ньої хустину, та й утік, ставши під сосною, чванився, показуючи їй.

— Видиш, маю, ѿ тому слинявшому не дісталася!

Він знав, що Дмитра немає зараз між хлопцями, тому був зухвалий.

— Чекай, чекай, — він тобі волосся вирве з голови, ксли не віддаси.

— Марусю, лиши їсго! Скажеш Дмитрові, як вийде, він відбере.

Під дзвіницю сходилися парубки подзвонити, хто як умів, а пізніше бавилися в вежі й інші забави. Марусин Дмитро, — русявий стрункий розсунув стовплених парубків, і взяв усі п'ять дзвонів за мотузи. Як заграв ними, немов сріблистими перлами, — дівчата аж охнули.

— Оцей чудово дзвонить, чи не Марусин це Дмитро?

Дмитро давно вже відійшов від парубків і став коло Марусі, взявші її за руки: — “Христос Воскрес!”

— Воїстину Воскрес!

— Марусю, вийдім в после, та поговоримо в самотині, бо мені чогось дуже сумно, хоч яка радість сьогодні. Стояв я на дзвіниці, і здається дзвонив по нашому коханні, яке було, є, та минається, як голос цих дзвонів.

— Дмитрусечку! Не віщуй такого лиха, бо вже мене мої в дома дсідають, а ще як ти відсахнешся, тоді хіба в воду! Хіба ж я тобі не вірна?

— Не те, Марусю, не те, а те, що з краси жити не будемо, ти не багата, і я не в чіпку народився, та як нам побратися, щоб не прийшлося тобі бідувати?

— Побудуємо хату на твоїому ґрунті. Будемо вдвох заробляти і Бог поможе.

— Коли в тебе є така надія, то може яким чудом вдастся.

— Мамо, серденъко, — не топіть мене, — не піду я за Андрія, — я не люблю його!

— Не любиш, а кого, — того дідовода Дмитра, та того ніксли не буде, хіба я перш сконаю.

Плакала Маруся, та вже і слози висихати стали і Андрій посвистав її, — Явдошка дружкою була, — а вона десь, мов би й моеу загубила, аж у церкві;

— що тя не опущу аж до смерті...

Маруся не чує нічого, тільки воскресні дзвони прошивають її скрань, і вона десь буцім біжить в поле за Дмитром, який відходить кудись.

— І що ви скажете? Як вона його любила, та не судилося, — і видите, що Бог вислухав її молитву, немає Дмитрові, не буде ні кому.

Прибрали її, як і була, тільки не до дому молодого везли її, а на цвінттар у сиру землю.

— Господи, де я? Дмитрусьо, рятуй! Матусенько, втво-ріть, втво-ріть! Боже, дай сили! Ох, які тяжкі двері, заліз-ні, — ну, ѿ проломила, а щож то за глина сиплеться мені на голову?

Дмитрусьо! Ох, голова, голова, і серце. Деж ви, люди? Ну, врешті мо-жу — ди-ха-ти! Деж я, чому тут так темно, і немає ніде світла, тільки трава шумить, і ой, — Боже, цеж хрест, хрести, і хрести....

Сіла, спочила, місяць вийшов зза темної хмари і вона вгледіла на собі шлюбне вбрання, вінок, і тоді догадалась, — а в голові гуде, і серце, мов молотом, у скалу б'є.

“що тя не опущу аж до смерті”.

— Га така вже моя доля, і поблукала до того, якому присягала;

— Іди, іди собі геть, — пропадай — до матінки іди, це вона завинила, не я, прости мені!

— Та коли не приймаєш, я піду до мами.

— Марусю, — ні, то неправда. Во ім'я отця і сина і святого духа, — рука до хреста не зводиться.

— Рибоњко, серденько, доню люба, — прости, що я спричинила тобі! Іди собі геть! Люди, рятунку! Гей, хто в Бога вірує??!

Дмитро молиться поза північ, і ще один Отченаш за Марусину душу — глип, а під вікном стойть вона, і проситься:

— Пусти, Дмитрусьо, бо я змокла, і ніхто не хоче мене приняти.

— Ну, ѿ, не зробив я нічого злого тобі за життя, не зроблю і по смерті мос сумління чисте, заходить у хату!

— Воно все добре, але як тепер з того вийти?

— Так, я люблю тебе, як і колись, але ти ж належиш до нього.

— Я присягала ѹому тільки до смерті, а після цього то ѹому зась!

А за кілька тижнів пішли вони обое до пан-отця й ради-лися.

— Отче духовний, закличемо війта, родичів і Андрія і я перед всіми скажу, що присягала ѹому тільки до смерті, а тепер я вільна, і хочу жити тільки з тим, що вибрало мос серце.

— Видно, дітоньки, що Бог призначив вас одне другому, тому я не можу бути на перешкоді, але треба знайти спосіб ѿб щоб по людському це довести до кінця, бо це чудо!

— А я не казала тобі, Дмитрусечку, що ми хоч чудом — і поберемося?

ШАНИЙ СВОЮ МАТИР

*“бо хто матір забуває,
того Бог карає”.*

Пізнав я його, коли в 1914 році вернувся з гімназії в рідне село. З приходом російських військ до Галичини, його звільнили з Бережанської тюрми, де відсиджував ка-ру за підпал хазяйства рідної матері. А було це так:

Палагні Галатюк по смерті чоловіка Степана зоста-лсся шостero дітей. Найстарший Іван, про якого мова, був заледви на шіснадцятому році, — найменше ж по четвер-тому році.

А хазяйство було не мале. На обійті пишалася взір-цева простора хата зі світлицею, коморою, а оподалік сто-дола, хлів, стайні, та інші будівлі для дробу, безрог. По- дальше від хати, за городом були стоги сіна, обороги, а друга половина попри дорогу від читальні до війта Бородатого, красилась садом яблунь, груш, сливи, вишень та морель. Одного поля у Галатюків було не менше двадцяти десятин, та й сіножатей з п'яти.

Повдовівши Палагна не могла дати ради в полі й біля хазяйства. Найстарший Іван пас худобу, та хоча за батька помагав йому в полі, тепер ніяк не знов, з чого й як почати. Іван був на причуд гарний. Високий, стрункий — кремезний, виглядав на двадцятилітнього юнака. Темно-бруннатні кучері крили його голову, мов грецького Аполона. Сиві очі якось думливо гляділи на тебе, а подовгасті черти лиця з вірлинним носом і високим чолом творили симфонію, якій прислухуються вечері вишневих садів.

Коли ж радили Палагні одружитися, щоб не марнувалося хазяйство, то Іван загрозив матері, що не буде більш худоби пасті, коли в хаті буде інший тато.

“Сину, Івасю” — каже мати — “чи ж хазяйство вдер-житься тільки пашенням худоби? А хто ж нам землю ро-зоре, посіє, збере, змолотить — хто покосить, звезе? Ох, діти, діти — не буду я вас кривдити, взявши хояйна, до того ще з маєтком, але помічника нам треба, бо коли б так наняти нам хоч і двох наймитів, то нічого з того не вийде”.

До того ж Палагна була ще в силі віку, і вродливою.

“Коли ви, мамо, візьмете таки іншого тата, то я вас підпалаю!” — й злякавшись, що сказав щось страшне, зніаковів — зблів, — але, зціпивши зуби, зиркнув з-під лоба на матір, тріснув дверми і втік на двір.

Вийшла Палагна з хати шукати його, щоб пігнав худобу пасти, та заледви знайшла його заритого в соломі в стодолі. Взяла його за руку та веде в хату, а він кусає її по руках, скаче, дряпає, мов цуценя.

— “Ах ти, чортеня, чи не сказився ти? Та чого ти, як несамовитий, дреш та кусаєш?”

— “От нещастя, не слухав ти й батька, виробляючи такі геци, коли до школи висилали, та вийшло таке, що ходив чотири роки, а в школі був може п'ять разів. Тож і кари учителеві постійно платили. й нічого не вийшло з тієї науки, заледви підпишешся. Тепер, коли Грицько повинен пасти худобу, а тобі помагати мені з іншими в полі, ти гониш худобу пасти. Та якже ж ти пасеш її — спиш, — а худоба робить людям шкоду. Ох, сину, Івасю, що з тебе буде, Бог знає” — та й заплакала мати.

Тимчасом Іван утік з хати, не пообідавши навіть. Худобу пігнав Грицько, молодший син, що завсіди помогав матері і в полі, і вдома, та був її правою рукою. І школу скінчив Грицько на одинадцятому році.

Аж по тижневі вернувся Іван додому. Мати забула йому примхи, але синок не поправлявся, тим більше, що вже й оповіді йшли в церкві й за два тижні Палагна мала стати до шлюбу з удівцем Якимом.

Весілля зробили звичайне, без музик, хоча Палагна не була вже в жалобі — зійшлися близькі й кревні, та по скромному частункові розійшлися по хатах.

А Івана не було знову — десь сchez, як це було в його звичці. Аж за місяць, однієї пізньої ночі, яка випала по новій була темна, “хоч око виколи”, зчинився нагло проразливий крик на обійті Галатюка, бо все хозяйство нагло спалахнуло страшним вогнем. Вогонь почався видно від стололи, з якої з грюкотом валились крокви, а невдовзі горіючі сніпки зайняли хату, стайню й хлів. Збіглися люди, та рятувати вже не було що, а вдодатку не було чим, а тим часом в саду нагло вибух вогонь в оборогах і стогах. Заки зорганізували рятуунок, спопеліло все. Брятували тільки одну пару коней, одну корову, тай хатні живими вирвались.

За кілька тижнів приловили жандарми в лісі Івана, який призвався, що то він підпалив, “щоб мама не приводила іншого тата”. Суд у Бурштині засудив Івана на трьохлітню тюрму в Бережанах, з чого відсидів два роки, а на третьому звільнила його московська інвазія.

Мама переказувала, щоб вернувся, все простить, та Іван виминав її, братів і сестер. Він заходив до своєї тітки Марії Трушевої, де давали йому їсти, але ночувати його боялися, хоча й не відмовляли. Він мабуть відчував це — не просився, та ночував літом по полях, лісах, а харчувався тим, що вкрав у людей — в полі обід, а в лісі ягодами, сунницями, малинами, або закрадався до садів. Зимою йому було скрутніше — тоді він закрадався до хлівів, стасн і ночував з худобою, а живився що зумів вкрасти, — курку, хліб, масло, сир. Коли в кого що й пропало, то знали, що то Іванова справка, але не відважилися на нього говорити, боячися підпалу, та й так йому й уходило. Але Іван цим не вдоволився. Він чував щось про Кармелюка та Довбуща й постановив бути подібним до них. Було б кривдою рівнати його до одного з тих, що ненавиділи чужу владу, відмовляючись від військової служби, нападали на лихварів та роздавали бідноті, або були mestниками покривджених вдів і сиріт, як Кармелюк, карали звироднілу шляхту за знищання над людьми. Іван нападав задля власної **наживи**. Узбройвшися, засідав він на купців, які їхали з торгу й забирали у них гроші — сотні, тисячі. Відтак зникав і появлявся на Поділлі, Київщині, навіть аж у Харківщині. Зрабоване проживав з вуличницями й вбирався вибагливо. Ти б подумав, що це знатний вельможа проходиться, а то Гопак-Палюх. В його кишенях все було кільканадцять тисяч грошей.

Одного йому бракувало — документів, а без них годі було їздити потягами, переходити кордони, тимбільш, коли прийшла чужа влада в Галичині — Польща.

Одного разу, сиджу я з іншими в громадській канцелярії, аж входить Іван. Здоровезний — велетень, красунь. Зодягнений по міському вибагливо, з годинником, перстнями брилянтовими, й паличкою.

“Добрый вечір, панове газди!” — каже й приходить до стола, де сидів вйт Михайло Гучко, та писар Костишин й радні.

“Доброго здоров’я, Іване! — відказав вйт — “чого доброго загостив?”

“Прошу видати мені свідоцтво моральності, бо метрику вже видав мені священик”.

“Моральности?” — каже вйт.

“Так — або що, — не дасте?”

“Прийди завтра, в десятій рано, то одержиш” — а сам бойтесься, щоб не зрадити непевності.

“Прийду, ѹ свідоцтво вже має бути готове — добре за-
плачу, але, коли б нагодилися жандарми, поставте коло
брани Труша вартівника, щоб не попав я до них, а то тоді
було б вам не з медом, — ви ж знаєте!” — й вийшов.

Впевнившись, що він зник на вулиці, вйт з радними
умовилися видати йому свідоцтво, яке ранком Іван одер-
жав і хоч вйт не хотів брати грошей, він кинув на стіл
двадцять долярівку. Того самого дня приловили Івана при
краджі комори в Солярського Франка. Польські поліцисти
взяли його, він не пручався, й повезли його під сильним
конвоєм до Бурштина. Бурштинський суд віддав його до
трибунального в Бережани, де судді пошукали дещо з його
експресів, та засудили його на чотири роки тяжкої тюрми
за напади й грабунки. Та Іван й тут не дав собі в кашу на-
плювати. Десь вивчив він куховарство, тож призначили
його до тюремної кухні, звідкіля йому не хотілося йти до-
мів по відбутті карі, та його таки відправили. Вернувшись,
за три неділі напав він на купців із Журавна, та й знову
пішов до кухні в Бережанах, але тільки на один рік з при-
пінненням що слідуюча кара не буде в кухні, але в тяжко-
му підземеллі св. Хреста в Конгресівці.

Перебуваючи по відбутті карі в своїй тітки Марії, пас
він її корову в панському лісі, защо харчувався в ньої, а
спав дальше в чужих людей у стайні, або хліві.

Була слотлива осінь, і Іван трохи присів, але нудився.
Пастухи боялися його, але втікати від його товариства не
відважувалися. Він це знат і нє пхався до гурту.

До мене чомусь мав він надзвичайне довір'я й помимо
моїого вдаваного незацікавлення, він почав мені оповіда-
ти про свої напади, грабежі, залицяння до пань-шляхтя-
нок, яких він чарував своєю красою: вони закохувалися
в ньому зраджуючи чоловіків, які займали поважні стано-
вища. Та казав, що йому це обридло й він хотів би осісти-
ся в селі, найти жінку — та ніхто йому не вірить, що він
хоче стати чоловіком.

Сільських жінок він не терпів за їх загаровані облич-
чя, спрацьовані руки, не перфумоване волосся й їх вірність
чоловікам.

Але одну таку знайшов. Вона була з сусіднього села
К. і звалась Зосею, що була замужем за Михайлом Лима-
ном. Лиман купив від мене був дві десятини землі, побудував
собі в лісі хату. Але зараз по одруженні мусів йти
відбувати військову службу на три місяці, а жінка лиши-
лася сама на господарстві. Правда, не було там великого
майна й вона сама давала собі раду, але вночі було таки

неаби як страшно, бо найближчі сусіди, які теж побудувалися в лісі, були не ближче одного кілометра. До того лісові звірі-дики, олені, лиси, серни — теж нераз страшили на смерть хоч якого смільчака. Коли Михайло пішов до війська, Зося закликала собі свого брата, щоб ночував у ньої, але він, побувши пару тижнів, не схотів. І почала Зося ночувати сама — та не довго, бо вже на четвертому тижні в неї ночував Іван на оборозі. Він ій і дров настарається на цілу зиму, й ріллю обробив, й корову з телятим пас, жниво позбирав, помолотив, й поправив будинки на зиму, і все так спритно робив, що ніхто не застав його при роботі в Зоськи, бо боявся, щоб люди не дснесли на ню її чоловікові, який, певно, її за це не погладив би по головці.

За два місяці, Михайло прийшов на відпустку з війська, дивувався, що його жіночка так хитро хояйнує, й був певний, що вона далі йому вірна. А зараз по відході Михайла, Іван хояйнував знову й геть по вуха закохався в Зосі. Вона спочатку нерадо, а відтак, як воно завсіди буває, забула стид і сором — віддалася йому.

Правда між людей вони разом не показувалися, але деякі знали, що Зося зайдла задалеко, звідкіля вороття немає.

Хтось написав Михайліві, та хитра Зося відповіла, що це брехня, наклепи.

За два місяці Михайло відбув свою службу й вернувся до жінки. Це було не до вподоби Іванові, бо не міг уже сходитися вільно з Зосею, коли бажав, а коли раз Михайло завважив його ксло хояйства, просив його щоб не шлявся туди, де йому немає жадного діла.

Того ж вечора каже Михайло жінці:

“Ну, й спуталася ти, Зосю, з дияволом. Взяли нас люди в зуби й іншого виходу немає, як позбутися Івана, а яким способом, то ти сама придумай”.

“Я не винна нічого”, — каже Зося, але Михайло завважив в її словах нещирість.

“Коли ти невинна, то оборони свою честь гідно, — скажи йому, щоб сюди не заходив, бо я тобі стипи справлю, коли стріну його з тобою, або коли хто докаже мені! Або я твій чоловік, або” — та не докінчив.

А Зося ще того самого вечора відшукала Івана недалеко хояйства, та каже йому:

“Оце вже, мабуть, останній раз, Івасю, бачимося сьогодні. Приди на оборіг по півночі — буду ждати. Михайло піде пішки до Рогатина, де має в суді справу, й вийде з дому коло півночі. Я проведу його до білих стовпів і вернуся до хати, а ти тим часом будь на оборозі”.

Біля півночі Іван, криючись поза березами, біля оборога завважив, що Михайло вийшов із жінкою з хати та пішли дорогою до села. Він нащупав автомата, відлучив замок і виліз на оборіг, очікуючи.

Не минуло пів години, як Зося вже була разом з Іваном на пахучому сіні — і, впевнившись, що він заснув, зісунула праву руку з оборога, давши цим знак Михайліві, який очікував тієї хвилі — й він босоніж, мов тигр, опинився на верхньому щаблі драбини й подав у звисаючу руку Зосі сокири, а сам з готовим карабіном писнув їй:

“Уже!” — й Зося з цілою силою гепнула Івана в голову вістрям сокири. Іван здрігнувся, та удар за ударом розчереяв йому мозок — він захарчав дико, мов тур, зірвався й бебехнув з оборога з пошматованою головою, та в судорогах прохарчав:

“Палюх не вбив нікого — він про-кля-тий матір’ю — не мав щастя — чужа жінка Зо-ся”...

Ясно зеленуватий місяць показався зза хмари, й немов би настрашившися закривавленого леза сокири, блиснув іще раз — і сковався за хмару!

МАКАР

Ви, мабуть, знали, чому звали його Макаром. Воно вже так чомусь водилося, що всякі Галактіони, Терентії та подібні імена, за якими хіба треба шукати в календарі, давали тим, яких батьки зробили в житті помилку, а такі були і в нас — то вже хіба й годі над цим застановлятися.

Отож, як і в інших, подібних випадках буває, в бідній вдови Палагни прийшов на світ Макар, якого вона любила більш за всіх дітей, бо він найбільше штурханців діставав від своїх, коли матері не було в дома, та Макар ріс на диво розумним і гарним хлопцем.

В школі він найпильніший за всіх учнів, та й на вулиці найшвидчий, найцікавіший, і найзбиточніший.

Росте наш Макар, як і інші хлопці, тільки він у всьому хоче бути першим. Отож збереться гурт хлопців підлітків до забави, от скажім переганятися бігцем — він мусів бути першим, чи переганятися качалом колісцем, він мусів перегнати інших, чи в змаганні, хто дужчий, він усіх своїх ровесників клав на лопатки.

Збереться було п'ятнадцять хлопців, а він видумує, яку б то почати забаву.

— Давай війни! — Я, каже, буду австрійський ціsar, й забирає собі половину найвідважніших, — а ти, каже до ровесника Гната, будеш російський цар, та відділив йому найслабших хлопців.

Ну, війна, то війна!

— Ходім, каже Макар, усі в “Замирний” гай, там лісові потоки нанесли багато круглих рінчаків-каміння, наберемо іх у кишені в кого є, або за пазуху, — “задекуємося” між лозами, й почнемо наступ.

Набрали хлопці “амуніції” хто скільки міг, розійшлися на відстань яких сорок метрів, і наступають. Каміння-рінні, деколи завбільшшки курячого яйця, свище, бренить — як справжні кулі, — коли попаде декому в голову, то й заголовиштися, а часами треба було декого нести до “мародцімбрі”.

Чомусь і Мирона, він усе призначував до москалів і ніяк не можна було від нього випроситися.

— Ти — каже — москаль — і вже!

Наші “царі” позаду з великими ломаками командують, але “австрійці” гатять рінчаками аж справді страшно стало, ѹ москалі відступають, хоча поволі, — завзято бороняться, але котрий дуже впертий, то тут Макар як прискочить з ломакою — мах по голові чи ногах, а там догнавши “царя”, як уліпити його по плечах, — битва виграна.

А тепер “цар”, що програв, стає між двома рядами хлопців, і мусить пробігти між ними тричі, а вони його кулаками б’ють у плечі. Коли “цар” не запоре носом і не пуститься кров, плянується нова “оффензива” з тими самими “царями”, коли ж і “цар” ранений, тоді вибирають другого ѹ так “воюють”, покіль не зголодніють.

— Скажи, Макаре, чи не ліпше бавитися по людському, ѹ не розбивати носів, голов, або не дай Боже, вкалічіти, чим так ото товктися по чортівському нізащо?

— Ет, дурні ви! Війна то так; або ти когось, або хтось тебе — тут нема, по людському, бо то не була б війна.

— Ну, нехай буде по твойому, я йду додому!

— Чекай, каже Макар — я йду з тобою, бо я теж зголоднів.

Коли наші “царі” прийшли додому, в Макара вечері ще не було, а в товариша була не тільки вечеря, але спеціально зготовлена для косарів з вареників, каші, ѹ закуски меду та горівки.

Тому, що дітиськам було завчасу вертітися в кухні, чи в хаті, де частували перших косарів, хлопці посідали на поруччя коло потока, на якому стримали гаткою воду, де в день купалися дітиська, ѹ чекали покіль їх покличуть на вечерю. Сидять вони, але збиточник Макар, баламкаючи ногами, зачепив товариша ѹ вони вдвое полетіли стрімголов у воду. Ну, вода не глибока, але мокра ѹ з болотом, тож до хати не годиться ѿти мокрим до нитки та заболоченим.

— Ходім, каже Макар у гай, висушимо хоч ногавиці, та ѹ вернемося на вечерю.

— Ну, та що ж, хіба так і мусить бути, коли вже сталося.

Скинули “царі” ногавиці ѹ сорочки, вилізли з ними на березу сушити себе ѹ убрання, а товариш плаче:

— Видиш, то всьо через тебе! Й чого ти ногами баламкаєш? Тепер сиди на березні, як ворона, ѹ чекай, а в дома і вареники, і каша, плаче ревно малій.

— Ти, дурню, — тихо — ось послухай: ти знав Курдібанського Базя?

— Та знов, або що?

— Отож той Базьо, то був наш Василь, але між панами став Базьо, а з Курдиби — Курдібановським. Замолоду служив у дворі, а пізніше його відправили. Помимо, що не багато зарібку мав, він оженився з чесною й не дуже то бідною дівчиною, але мав одну хибу, що любив більше випити, як мав зацс, тому почав з дому відносити до коршими збіжжя, полотно, а навіть убрання.

— Та дай, Мошку, ще хоч квартину!

— Ну, ну, а що ти маєш у застав?

— Та нічого, дав би ногавиці, та як зайду додому?

— Знаєш, що? Тут ніхто нема — скидай ногавиці, а я дам кватирку!

Тільки скинув наш Базьо ногавиці й вхопив за кватирку, на перші коршми стрінули його кілька господарів й парубків. Вони завважили, що він чомусь натягав сорочку нижче колін, а придивившися, що він без ногавиць, — пустились за ним;

— Базю, де твої ногавиці?

Утікав наш Базьо додому, а за ним здовж села парубки й хлопчиська:

— Базю, де твої ногавиці?

Прибіг наш Базьо додому, а жінка, почувши крики з вулиці, вийшла розвідати причину — а тут її Базьо з кватиркою, без ногавиць — проситься;

— Пусти в хату, бо вони мене розірвуть!

Пустила вона його в хату, а зобачивши таке почуддя зі своєго господаря — Боженьку — як вхспила макогона, як почне смарувати по плечах — Базьові аж свічки засвітилися, — а найменший синок Кирильцьо приглядався та й каже:

— Мамо, мамо, бийте сце в горову! (голову). І від тоді Базьо перестав пити, бо вже не мав зацс.

Тимчасом убрання наших “царів” висохло, вони одяглися й побігли на вечерю.

А завтра, знову війна — й Макар знову її виграв. За журився його товариш, та й дорікає йому, ставши на краю моста коло потока:

— Коли ти такий далі будеш, то я не буду з тобою бавитися!

Макареві ані крихти не було жаль товариша, але вдавано каже:

— Е, ти того не роби, бо тоді в нашому кінці села й забави не буде.

В висохлому від води потоці повзе гадюка, яку зобачив Макар, та й каже йому:

— Диви, там ото гроші хтось загубив, та й жбур його на гадюку в потік.

Де поділася гадюка невідомо, але закіль його трунув Макар, він бачив там не гроші а довжелезну змію, тож наропив крику, мов би його хто різав, а зірвавши з потока й обтріпавши з пороху, дорікав знову плачучи Макареві:

— Ну, й що, якби гадина була мене вкусила?

— Ге, ге, ге, ге — чи ж вона не має що кусати, аж на тебе чекала?

Але все таки було щось між Макарем і товаришем Мироном, що вони разом і дальше стрічалися, бавилися; чи тому, що на подвір'ї Макара була його замужна сестра Марія, яка дбала за нього більш за всіх по смерті матері Мирона, що лишила його однорічним сиротою. А може причиною була грушка в городі над потоком, яка кожного літа рясно родила дрібні солодкі грушки. Попід грабину сусіда Семка врізувався лісовий потік і обливав, мовби малий острівець грубезний пень груші, за якою зараз творився малий водопад, а довкола його зелена скатертъ мурави була вкрита, мов золотом, овочами грушок.

Макар не жалував Миронові грушки, але хотів, щоб у нього просити дозволу збирати їх. Трапилося, що Макара не було, хоч як за ним шукав товариш, тож він використав цю нагоду й побіг під грушу — збирав грушки, ів, а решту ховав за пазуху. Аж нараз щось бренькнуло з города кукурудзи просто в вухо Мирона, й він покотився на землю майже непримітний. До нього прибіг Макар, розтібнув сорочку, й пригорщами води з потока зливав вид, докіль товариш не очуняв.

— Ти чисто здурів, чи що, — чого за грушки б'еш з праці каменем?

— Хто, я? Що, тобі хіба снилося? Я щойно прийшов додому з ліса — це тебе мабуть чорт так відівів, щоб ти чужих грушок не крав.

Все, що дотепер дізнав Мирон від Макара, прощав йому, але за ці грушки, що він його так скривдив, проймав його до душі жаль на товариша, й тому почав від нього сторонити, уникати, а грушок ніколи вже не пробував підняті, хоч нераз і просив його Макар.

Надійшла гроза світової війни, і вже не камінці, а дійсні, мов коновки стрільна тріскали та рили землю. Чорніли в полі полукипки пшениці й жита, та нікому було їх зво-

зити до стодоли й молотити. Пішли господарі молотити інше збіжжя, чужими полями, а свої лишили на божу ласку.

— А дивіть до Борового пішли чогось жандарми.

— Ну, цікаво, чого би то?

Вахмайстер Дрогомирецький й жандарм Савка, вступивши в хату, запитали столяра Івана, який вкладав вікна й двері в хаті:

— Ви Іван Мельник?

— Так, це я, або що?

— В імені ц. к. арештуємо вас за змобу против Австрії

— ви москвофіл?

— Я русин і, коли що завинив, то хіба Бог мені свідком.

Йому заложили ланцюжки на руки й, не повідомивши навіть дружину її дітей, позволили тільки вкліякнути й помолитися — та й повели. Так забрали десятки збаламучених кацапциною наших людей і погнали до Лінцу, в Талергоф. Були між ними й винні, але скільки невинних, Богу відоме! Бистарчило жидкові тільки пальцем показати, та й пропадав наш чоловік.

Але прийшла й на жидків черга. Прийшли москалі, — а вони з ними не панькалися. Десь назбирали їх кілька сотень та й женуть. Пригнали в панську конюшину над Дністровим та й:

— Кушай, — кажуть, — це вам пожива.

Пробують бідні жидки пастися, та не йде.

— Послі? Ну, січас і напітса нада, — та й женуть їх у Дністер, а котрий не хоче того, козаки на конях з нагайками “припрошують”. На другий бік із трьох сотень вилізло на беріг яких тридцять — решта напилися. Іншим бідним жидкам, яким пощастило твого уникнути, не було з медом. Роздали вони всю худобу людям, навіть начиння кухонне, але як вернулись австрійці, а їхню худобу москалі забрали, жидки упімнулися, й наші мусили свою віддавати їм, хоч не в багатьох лишилося — а в декого з селян за кілька мосяжних ложечок забирали всю посудину.

Але ще закіль москалі відійшли, не одному жидкові далися в знаки.

— Чусщ, Шльоймо, чого тобі вертітися тепер по селі, чому не сидиш у хаті? — а Шльойма;

— Ну, ну, я піду довідаюся, де є мале теля, гарне кінь, то як йому дітьке вхопить, я зроблю добрий гандель.

І пішов десь у друге село Шльойма, та за селом не придинувся, що зачепився в якийсь дріт, тому перервав його й пішов, але за ним женуть на конях драгуни.

— Іш ти сволоч жідовская — мать твою!

Ти телефонувати ідьош до Австрійца?

Забрали, мусів Шльойма ще сам собі й яму викопали — та й зробили йому “гандель”.

І знову тряслася землењка від залізних громів, і знову розривали її нещасне нутро, й лявіною сунувся фронт на схід.

— Бросай ружжо! германець вот-вот, зачем жізнь отдават?

І салдати стосами кидали зброю — гармати, вози й увесь провіант, бо “в Рассї всього хватает”.

В лісах-галях, по полях і лугах чорніли дсвгий час лінії шанців-окопів, коло яких залишено безліч крісів, куль та іншої зброй. В багатьох із них були поховані вояки на швидку руку так, що деяким виставали ноги чи руки. Аж кілька літ пізніше, вже австрійська влада охорони воєнних могил збирала тіла в збірні воєнні цвинтарі, відзначаючи австрійців хрестами з бляшкою півокруглою, німців чотирокутною, а москалів трикутною — на яких вилисували можливе число й дату вбитого. Та всіх поляглих годі було відщукати, бо не одного розірвали гранати на шматки, не одного притоптали копитами, а не один поплив рікою в широке море.

А скільки випадків було від невибухлих гарматних стрілен, коло яких нераз маніпулювали хлопчіська, пробуючи розбирати. Але був у селі один такий спеціяліст Андрусь, якому вдъвалося розбирати навіть гавбіцові стрільна.

Одного разу під ссінь знайшли хлопці в лісі набій мерзера, та хоч як заходилися коло нього, аж їх десять, не могли рушити, тож запросили більше хлопців, поробили з гиляк вужевки й занесли його коло величезного пня бука, де перед тим розіклали великий вогонь. Дуплавий пень, кількасотлітнього бука якраз надавався на цей “експеримент”, й, коли спалилося в ньому який метер дров, хлопці опустили в вогонь набій, а самі зараз пігнали худобу в село десь під захід сонця. За якої чверть години ішов туди касієр жидок, а побачивши, що горить вогонь, думав, що хлопці пекли бульбу, яку він дуже любив і почав палицею нишпорити в попелі, а нащупавши сталеву “бочку” пізнав, що то за бульба й кинувся втікати та ледви відбіг яких двісті метрів, настав вибух, який стряс повітря дооколичних сіл. Тріски з пня й залізні відламки стрільна несло більш, як кілометр довкруги. На щастя нікого не було тоді поблизу в лісі, так що пошматовані були

лише дерева довкруги місця вибуху, та зостала велика яма, де поїли пастухи худобу.

Весною, по лісових галлявах, коли почала показуватися трава з-під висохлих комишів, треба було дуже вважати пастухам, де класти вогонь, щоб не запалити ліса, а вертаючись вечером домів, треба було гасити вогонь.

Але одного разу під Великденъ не було як розкласти вогню, щоб погрітися, бо в нікого не було сірника.

— Чекай, я маю скло, каже Мирон, і витягши з кишені скляну сочку, держав її над спорохнявілим деревом. Щось воно вже й курилося, та горіти не хотіло, але коли дітиська вернулися домів, пень не то що розгорівся, але запалив увесь ліс, який горів повних три тижні. Нічого не помогало гасити його, бо раз не було чим, а тушити його в'язками — гейби мітлами не давало жадної користі. До того висохлі трави - комиші висотою вище двох метрів творили такий жар, що близче, як двадцять метрів, годі було підійти.

І так вигоріло тоді більше, ніж вісімсот моргів молодого лісу бучини, грабини, березини. Тоді потерпіли жиди, бо це були їхні ліси, її панські, якогось Лянга зі Львова, Чарторийського.

Людям вийшла з того користь, бо дешево купували сухі надпалені сяги, чи дерево на пні, яке все посожло з причини обпаленої кори.

Але більше від панів потерпіли олені, серни, лиси й зайчики, бо їхні сховки вогонь знищив дотла.

Та не ввесь ліс тоді вигорів — куди ділили його широкі прорубані лінії - дороги, вдалося врятувати звиш яких дев'ятьсот моргів, що давало людям нагоду зарібку; рубачам за сяг зрубаного, поколеного і зложеного дерева платили по три корони.

До рубачів належав і наш Макар, який на спілку з Качуром Іваном, деколи з Юрком Юпою клали денно по три сяги дерева. Менші хлопці, підлітки клали з гіляк купи дров, за які платили жидки по п'ятдесят грейцарів.

Сніги завсіди грубою верствою вкривали землю. Дістатися до ліса не було легко, часами треба було пробиватися в метрі, а та й глибшому снігу, щоб зайди до стинання дерева.

Макар до того навчився й ткацтва, та й на цьому добре заробляв, однак зароблених грошей не вмів пошанувати; як не пропив, то програвав у карти і хіба мав з того ту користь, що гарно вирався.

На сільських музиках Макар усе вів перед. Він най-

мав музикантів і купував їм частунок, а опісля хлопці складали йому свою частину належного, бо хто не зложив нічого, того викидали з гурту.

Макар став гордий за себе й не мав стриму в верховодженні. Жадна дівчина, хоч би й найбагатша, не сміла відмовити йому до танцю: не пішла б з ним, то не могла з ніким іншим.

— Слухай, я не маю золотого на музику — каже йому Мирон.

— Ну, то дай пів, будеш стояти в сінях.

— От бачиш, який ти товариш — скривився — просять.

— Ну, йди, але тільки на три танці й забирайся, я не маю часу — там вип'ють горівку, й мені не лишуть.

— Макаре, я хочу з тобою щось важного поговорити.

— Що, тепер? Музика грас, аж самі ноги скачуть, а той — але що, кажи?

— Слухай, ми заложили драматичний гурток при читальні, будемо грati вистави, а згодом заснуємо хор і вистарасмося, що тільки в читальні буде молодь бавитися, не в приватних хатах, та я дуже прошу тебе, щоб і ти пристав до нас.

— Ет, — ти цілком дурний, того не буде, а буде так, як я скажу. Що, може, ти скочеш в читальні верховодиги — мудрагелик!

— Ти дивись, скільки непотрібних дурощів виробляється на цих музиках, скільки нераз потовчеться задурнісінько, а вже й не говорити, скільки гроша йде до коршми за горівку.

— Ну, а якже? Хіба в читальні не можна буде випи-ти горівки?

— Ні! В читальні на забавах не можна, й не сміє бути горівка — побачиш, що можна знаменито бавитися й без горівки, на яку ти видаєш увесь свій тяжкий зарібок.

Макар слухав, але не вірив, що може так бути, бо якож це забава без п'ятинки?

В хаті танцювала молодь, аж з підлоги тріски відлітали, і Макар не пропускав ані одного танцю.

Була пізня осінь і, хоча не слотлива, але ставало чим-раз холодніше, з ранніми приморозками.

Гуляють молоді — попріли, хлопці порозтібали сорочки — в хаті духота, клуби диму з тютюну й пороху — млісно, хоч що їм — молодість раз буває.

— Калино, — ходи гуляти, смикнув її за рукав і коло коломийки вертиться різнобарвними красками спідничок,

живою квіткою. Брязкотять парубки підківками, вибиваючи такт, аж хатина тряється.

— Ти, слухай: знаєш, що ти зі мною маєш тільки гуляти, або кому я позволю, бо...

— І дивний ти, Макаре, я ж не тільки з тобою гуляю, я все тільки з тобою й бути хочу!

— Що? Ну, я заведу тебе додому!

І закохалася бідна Калина в Макара та світу поза ним не бачила. І вбиралася відтепер найкраще, і Макар почав бувати в ньої майже що вечера.

— Чому ти так пізно прийшов, чи не ходив до іншої?

— Ге, ге, ге! До іншої — робив полотно до пізна, викінчував роботу.

Пряде Калина, їй тонесеньку нитку, як шовк, звиває на веретено, яке знову фуркотить — бренить, мов пильна бджілка. З під її чорних брів, які привабили б не тільки Макара, затремтіли чогось повіки.

— Скажи, що буде тепер — ти знаєш, і дві слізози, мов перли, впали на долівку.

— Не роби дурниць — я вженюсь з тобою, закіль що буде.

— Вженишся, та коли? Ох Макаре-соколе!

А Макареві стало тісно робити полотно в хаті брата через сіни, тому переніс свій варстат до бідної сироти дівчини Сеньки, та й їй закрутів голову. Не знав він і сам, чому воно так сталось, але запізно.

Калина привела йому сина, а Сенька другого, але Макареві не було дс женячкі.

— Дурний я, що тебе не слухав, каже він до Мирона. Що ж би ти тепер порадив?

— Тепер, я й сам не знаю, що казати. Мені жаль тебе дуже, та як вийти з того, порадься когось іншого. Я знаю, що ти з порохів від ткацтва, з перестуди в лісі, на музиках — починаєш кашляти якось дивно.

— Товаришу, ти одинокий вірний мені, рятуй мене, як умієш і можеш!

— Насамперед подбай про здоров'я — лічися, а потім оженися з однією з тих, що звів, другій мусиш дати кавалок поля — це одинокий вихід.

— Кажеш, дай частину поля, та яж тільки одну частину й маю. От зайдов я, та й виходу немає.

І стало його гризти сумління, не дбав він про здоров'я, чахнув на очах, а вертаючись пізно з музик, пристане було

на мості коло Мирона й кашляє так страшно — довго, зі-
преться на поруччя й харкає довго клаптями крові.

— Ходи, тебе кличе Макар — він хворий уже кілька
днів, не встає.

Прийшов Мирон до маленької хатини Макара. Старенька матуся його вже не плаче — сльози висохли в ньої.

— Макаре, прийшов товариш — кажи, що хотів!

— А то, ти — прий-шов, че-кай, я встану...

Кашель напав його, в грудях клекотить-булькотить,
узяв Мирон його голову в руки, підложив горщик, в який
він намагався виплювати харкотиння.

— Чого ти кликає мене, Макаре?

— Сідай, бери папір і пиши. Це остання моя просьба
до тебе.

— Ет, що ти? Ти будеш здоров, все буде добре!

— Пиши! — Я Макар, з доброї і непримушеної волі,
лишаю кавалок свого поля братові Василеві, йому лишаю
теж варстат, своє убрання і гроші, яких не багато, кілька-
десять злотих у скрині материній.

— Ну, коли хочеш, я напишу, але ти не жартуй, бо, —
відвернувся в бік і заплакав над його долею, що ось так
двадцять чотиролітнім парубком пропадає товариш.

— Чи хочеш підписатися під цим?

— У-гу — ледви прошепотів, узяв перо й швидко за-
крутив ним:

Макар Кор....., рука дальше не слухала, він здрігнув-
ся, тяжко захрипів, харкотиння здержалося в горлі й на
руках товариша замкнув повіки.

ЕФІЯЛЬТ

*“будь ти проклятий
на тім, і натамтім світі”.*

У старого Дрозда в містечку Ж., було шостеро дітей. Усі вони виростали та помогали батькам в господарстві — дружилися і жили по божому. Тільки один син Степан, який після вісли заледви видужав, ніяк не вдався у батьків. Не мав він охоти до науки в школі, ані до ремесла, та й в господарстві був ні причому.

На сьомому році годі було вдергати його в школі, хоча кожного дня навіть дуже радо він біг, але поза школу, — переважно дерся в лісі за гніздами пташенят, або боявся за рибою в Дністрі.

Що вже батьки платили кар за відсутність у школі, сварили, били, — нічого не помагало, так і з тієї науки нічого не вийшло. На дванадцятому році віддав його батько до шевця на челядника, та він хіба був здібний до посилок. Замовці, відбираючи роботу, давали йому дещо дрібних “за дорогу”. За ці гроші він купував тютюн і порож до стріляння з пістолі власної роботи. Вкоротці майстер вигнав злодійчука, і тепер батько висилав його пасти коров та коней, та ні кому було їх завертати з людських нив, бо “займали” йому, й батьки, заплативши кілька разів шкоду, лишили його — роздумавши, що може Бог наставить його на якусь хосенну дорогу.

Прийшов час боротьби за рідну владу. Степанові було тоді вже дев'ятнадцять літ, і його та його ровесників покликали до асентерунку, але Степана не взяли. Нарешті Степан знайшов собі ремесло. В старих окопах знайшов він карабін, куль було всюди подостатком, підшукував собі товаришів і давай вправлятися в стрілянні. За кілька днів шайка Дрозда почала “воювати”, — нападаючи на сусідні села, викрадаючи коней, яких доставляли в Б. Тут за безцін продавали спритним жикам, які їх перемальовували, та продавали в більших містах. Приловлених на одній крадіжці, покарали по одномісячному арешті, та польська інвазія їх визволила.

Тепер Степан змінив виряд своєї шайки револьверами, а ремесло на грабунки і напади на купців в околичних містах. Здобувши дещо більшого капіталу, знюхалися з поліцією, якій платили хабарі, і взялися “щиро” до праці.

Насамперед треба було порядно зодягтись. І от виходять вони втрійку на ярмарок — купувати сукна на убрання. Намірив жидок по шість метрів кожному, а Степан кричить:

— Давай більше!

— Ну, — каже жидок, — чому ні, а скільки? —

— А от, — каже Степан, та витягнув зі звою половиною сукна звиш п'ятдесяти метрів, та й — втінай!

Втяв жидок, обчислив, і каже:

— Це буде по шість злотих за метер — триста злотих.

— Добре жиде, от тобі і гроші, — та й бах його по пиці, а товариші з сукном пропали.

— Злодій, злодій! — репетує жидок — та по них ні сліду. За півтори години прийшла поліція, — писали, бігали, та й на тому й скінчилося. А другого тижня Степан купує смушкові шапки. Прийде, пощупає шапку та:

— Ет, ти якесь дрантя привіз, не кримки!

— Ну, яке дрантя? Це самі пани носять.

А Степан оглядає, ніби то кладе, а позад себе спритно подає товаришам. Бачить жидок, що вже мало шапок зосталося, зчинив крик, та Степан його в потиличю, товариш Деркач поправив, а третій Трач із шапками вже за торги-вицею. Поліція? А вже ж вона знову прийшла за дві години, і так завсіди Дрозд купував.

У колишніх товаришів конокрадів мав він у стодолах склад обуви, плащів, сукна і іншого добра безліч. Награбоване відвозили вони в інші містечка і збували за безцін, а грішми ділилися та оплачували поліцію.

Відтепер стали купцістерегтися, та він все вибирал собі свіжих, і вдавалось йому.

Прийде їх було трьох у шинк, кажуть дати випити і інших частують, а коршмар іще просить:

— Може такі лікери, пане Дрозд, смакуватимуть лучше, — може Токай, Бордо? Знає жидок, що коли впімнеться заплати, то хіба по зубах дістане. Гуляв так Дрозд і по забавах, вечерницях, весіллях. Збереться їх трьох, узброяться пістолями, а часто й машиновими крісами, доберуть собі двох-трьох спільніків складуть зброю на воза і вйо по околичніх села. Прийдуть в село, обложать подвіря забави, а Степан гукає:

“Давайте, с... сини, гроші!” — скільки йому на ум попаде, тристі, чи чотиристі злотих. Складуть хлопці гроші, вони знесьуть кріси на воза, де стеріг їх вартовий, а самі гуляють з найкращими дівчатами. Поліція? О, вона була, коли трусили читальні за нелегальною літературою, була, коли співали патріотичних пісень, була за безплатними підводами й іншими шиканами, але де загостив Дрозд, там її ніколи не було.

Одного разу заїхали вони в село В., а там хлопці, хоч не були безстрашними воїнами, але не давали собі кілля на голові тесати. До того вони їх сподівалися, і нарешті “гости” приїхали. Тільки стримали коней, Степан скомандував:

— Контрибуція, триста злотих — шість найкращих дівчат, вина, пива, горівки!

— Для вас, дорогі гости всьо буде зараз і почали їх частувати та так, що Степан в кількох мінатах збовванів, а кріси були в руках хлопців. Обшукали їх за пістолями, і давай частувати. Парубок Корнійчук розправився з Дроздом, а на інших шістьох драбів скочило кількох відважніших, та як почали періщити, то диво, що ті драби вийшли тільки з поломаними ребрами.

Пов’язали їх наші хлопці й відвезли підводами до посторунку аж у Ходорів, а вйт з третьою підводою виїхав попереду на станцію надати телеграму за підмогою поліції. Не тривало це довго, бо біля залізничної стації над’їжало поліційне авто і трьох пташків взяло під свою опіку. Інших, менших “героїв” відвезли наші підводами аж у Ходорів. З того часу шайка Дрозда перестала тероризувати села. Купці віддихнули, коні теж не пропадали. Але поліція в цілому районі була змінена включно з комandanтами. На судовій розправі Степан дістав три роки тяжкої в’язниці, Деркач і Трач по рокові в місцевій тюрмі.

Коли по відбутті карі це славне товариство знову зійшлося, поліція все була на їх п’ятаках. Страшно побитого Степана поліцією на торговиці в Ж., напів притомного завезли на поліційну станцію. Деркач і Трач відреклися його, і по довшому лікуванні Дрозд став іншим чоловіком.

Дивіться, як Степан змінився! — говорили люди. Помагає батькові в полі, городі, на обійті — у всьому, а то й цілковито виручує старого.

Між челядь вечорами не виходив, не цікавили його музики, танці — може справді стидався він своїх вчинків, каявся, а може, що іншого запляновував, але присів. Степан почав навіть знову до церкви ходити — говіти, став іншим. Сусіди, стрічаючи старого, завважували:

— Чи не було б добре вженитись Степанові, дякувати Богові всалашився!

— Коли хоче, хай жениться, та я не буду його намовляти, щоб жадна людська дитина не плакала на мене.

А Степан тимчасом підшукав собі пару. В міщанина Харка була хороша дочка Настуся на двадцятому році, мов маків цвіт весела, а що вже господарна, то й хвальби не треба. І от Степан з Настусею договорилися, а за місяць відгуляли весілля гучне і славне на ціле містечко, хоч правда з його товаришів не було нікого. Казав Степан, що вб'є, коли зобачить когоного з них.

Прожила Настуся зі Степаном спокійно рік, прийшов у них синок Грицько, і було в них гарне, примірне життя.

Але одного разу каже Степан дружині:

— Настусю, люблю тебе, але хояйнувати оттак у спокою до смерті не буду. Мені дуже скучно за чимсь, що й розказати не вмію. Отож ти хаяйнуй сама, а я поїду в світ, може в Америку, зароблю грошей, докупимо поля, ліса, вибудуємо нові будинки — станемо найбагатшими в місті.

Не плакала Настуся — вона сподівалася чогось подібного, тож каже:

— Ти знаєш, що в нас немає грошей на дорогу, а продавати поле шкода. Бог знає, як воно там з тими заробітками, а ми ж не бідні. Маємо шість десятин землі при місті, коней, дві корови, та коли пощастиТЬ, доробимося.

— Ні, — каже Степан — я рішився — пойду! Стану найбагатшим, або пропаду.

— Чому ж хочеш занапастити долю мою і сина? Пойдеш, хувоство занепаде, — бо нікому буде хату обійти, поле, худобу.

— Не журись, поле продамо, худобу теж — лишимо город і хату, а при тому роботи не багато.

— Не продам свого віна, — сціпивши зуби, каже Настуся. Чотири десятини поля, коні, корови — це ж мое, що я тобі привела.

— Не згодишся — вдушу, як котеня, а сам і так пропаду, коли по доброму не згодишся. І з родини не кажи нікому про продаж поля. Сьогодні ввечорі прийдуть купці Мойше - Лейбі, і дадуть по сто п'ятдесят доларів за десятину. Та не пробуй спротиву, бо, не поможет. Це все вийде на добре — побачиш!

Знала Настуся, що прийшов кінець їхній господарці, — збліла, як стіна, стрясалася в риданні, і слози, мов тяжкі перли, зливали долівку, та мови не мала, а ввечорі прий-

шли жидки, і виложили Степанові на долоню шість сотень долярів.

Процедура виїзду Степана була дуже коротка, бо вже другого тижня Степана не було, — поїхав за море. Всі папери були в нього підроблені включно з паспартом і візою, що його дорого коштувало, та він собі міг позволити. Боже, що то було плачу, зойкання в старого Харка, що затяк пропав з маєтком дочки, та поволі мусіли привикнути до дійсності.

А за неповний місяць, Степана приловили у в'їзді в Нью-Йоркський порт як нелегального імігранта, а скомуникувавши з властями в краю, вийшло, що він потайки продав поле жінки і втік. В додатку причіплено йому старі його гріхи, і відправлено під ескортою до Бремену, а звідтіля до містечка К.

Вернувшись в рідні сторони, аж тепер завважив Степан наслідки гулящого життя. Настуся тяжко гарувала, заробляючи в чужих людей на прохарчування себе і двох дітей; до того з одинокого городчика не було багато хісна. Прийшлося Степанові теж іти на заробітки, хоч і недалеко — до Мойше - Лейбі, якому продав поле. В нього він рубав дрова, різав січку, цілий день, за горнятко гербати підведені сахариною, і кілька папіросів. Коли впоминався більше, жидки страшили його поліцію, якої він страшенно боявся, — ну й терпів, бо виходу не було. Колись терпляча його Настуся, стала для нього невблаганою, і цілком не дбала за нього, щоб не був голодним, приодітим.

— Коли хочеш, їдь знову й не вертайсь! Ти мені до хріну здався! Сама дам собі раду, і виховаю дітей, а тобі віддячуся за все! Коли б ти пробував вдарити мене, то очі випарю кип'ятком, брати мої вб'ють тебе, як собаку, і карі їм не буде. Краще ти й не приходь додому! Іди хазяйнувати до жидів, коли в дома не вмів.

По песячому жив Степан . Гарував у жидів від дня до ночі за мисчинку юшки і трошки махорки. Вбирається в старе лахміття, яке збирав по жидівських смітниках.

В такому стані застала його друга світова війна, і прихід визволителів большевиків. Тепер Дрозд віджив. Він став секссотом і видавав наших “своїй” владі. За його почином сchezали з містечка й околиці найсвідоміші юнаки, що почали творити ядро У.П.А. Між ними був командиром його син Грицько. Він не навідувався додому, боячися батька, який загрозив, що віддасть його покровителям. Командир Н.К.В.Д. Волкунов давав Степанові десять тисяч

червінців золотом за сина і товаришів, щоб живих доставив, та Грицька в пастку не легко було спіймати, але така нагода таки трапилася.

Був гарний весняний вечір 1944 року. Вулицями містечка деколи промайнув чорний ворон, і проходили густо патрулі. Біля півночі "струджений" Дрозд зайшов до хати спочити, коли завважив під вікном, чиюсь тінь, а згодом у дверях став в повній величі син Грицько.

Втішився старий, скопив за телефон, та син миттю вирвав йому і перетяг дріт кліщами. В хату вскочили два товариши Грицька.

— Тату, сьогодні прошу тебе в останнє! Покинь цю підлу роботу, або кінець тобі!

— Від кого мені кінець, від вас смаркачів "у-упівців"? Я тобі, сину, кажу — приказую, щоб ти скорився, видав товаришів, і дістанеш високий чин у "наших", та заживемо, як колись пани.

— Коли ж так, тату, то знай, що розплата прийшла! Вставай, підеш з нами!

Як тигр, скочив старий, та синові в поміч вскочили в хату два хлопці й миттю вивели його на двір, а потім бічними стежками на Слобідку, і тут син прочитав присуд:

— Іменем команди У. П. А. району Ж., знищити Степана Дрозда негайно!

— підпис командир Грицько Дрозд.

— Сину! крикнув Степан, ти відважився на таке діло? Згадай на Бога — прости!

— Запізно, тату, заступатися Богом, в якого ти ніколи не вірив. Ти знищив нашу матір, своїх дітей, а тепер винищуєш усіх на приказ Кремля. — Хлопці, виконати наказ!

До командира підійшов товариш і шепнув йому щось, виходило благав подарувати батькові, та командир був невблаганий.

— Коли йому подаруємо, він вишло на той світ сотки наших друзів! Стиснув руку товаришеві і сталевими словами, проказав: Іване тобі передаю виконання наказу! — сам відвернувся й подався на узлісся.

Коли ж бухнула сальва, і на землю повалився зрадник народу, командир вернувся до товаришів. Дивився олов'яними очима на трупа недовго, відтак з товаришами випорпав багнетом яму і скоронив батька, — перехрестився обтер одну лише, — важку, як камінь, сльозу, зібрав хлопців, і пропав з ними в лісах.

ЛУЦИК

Було їх двох у бідної вдови по Луцеві Т. Старший Гнат, і молодший Іван. Землі було в них ледви дві десятини, і городчик, — та вдова, заробляла в рідні і в чужих, годуючи синів на постіху, та воно вже так сталося, що вийшло інакше.

Гнат, якого прозвали Луциком, іще сімлітнім хлопцем почав красти кури в сусідів, яйця, ну й на одному вчинку зловив його паламар, який, відбираючи в нього курку, тріснув ним до землі так, що з того часу наш Луцик перестав рости на одинадцятому році. Вже і на шістнадцятому був він ростом у пояс парубкові, до того худий-миршавий, але було зачіпiti його, то десь і сили в нього до біса знайшloся. Дивишся на нього, як на “запортка”, а зачепи, — то так зручно тебе вперішть, що й не опам'ятаєшся — скрутишся за ним, та він поміж ноги втече.

Мав він у рідні здоровіших і сильніших братаничів, яких у скрутних заведіях брав собі в оборону, але це бувало рідко.

Було якийсь парубок, як дуб, зачепиться з другим, чи то на весіллі, чи на музиках, — то інші розірвуть, бо по правді бійки з колами та ножами вже не були в моді, — хіба оттак “свисне” один другого поза вуха, або в “бульбайдник”, та й на тому й кінчалося.

Не так було з Луциком. Він побачить, що парубок обиджений, біжить до нього та намовляє;

— А що, ти його бoїшся? От диви, я який, а йому не дався б!

І ходить, і просить, докіль скривdжений не набере трохи відваги, і давай — знову зачинається. А сам Луцик піддіде до парубка, підскочить, та геп його по зубах, в мент скрутиться і з іншого боку, ще й приговорює:

— А видиш, і що мені зробиш?

Пробуй за ним побігти, та де — він прищулиться, як заяць, і конем не здоженеш. Подивишся, сплюнеш, та так і пропаде. Здається, коли б зловив, розірвав би на шматки, а станеш коло нього, звернуть увагу, що маєш діло з дітваком, та стидно тобі.

Наш Луцік уже парубочив, і одного разу на музиках хлопці посперечались, та давай на кулаки, але інші розірвали. Підбунтував їх Луцік та й каже:

— Я вам покажу, як б'ється! — І глипнувши, за ким би то обстати, бризнув в мент пляшкою по лямпі, вискочив на стіл, і звідтіль на всі сторони ножем по парубках. Закіль засвітили “батерією” Луцика не було. П’ятьох покалічених парубків треба було тижнями лікувати, а доказів жадних, ну і що ви з ним зробили б, хіба вбив би, та це пахне тюрмою, — бо він, хоч злодій і драб, але все ж людина, не курка.

А був в селі один хлопець Мирослав, який зроду уникав будь яких авантур, і ніколи не шукав за клопотом, але біда в лісі не сидить. По першій світовій війні село не мало будинку читальні, що була знищена не так війною, як ставориною — то б то вимагала конечного ремонту, а грошей не було. Тож Мирослав із свідомішими парубками винаймили хату в Миколі Олексюка, і тут відбувались сходини, призбирави кілька тисяч книжок, і почалась праця. Довголітній голова читальні Заморока каже було:

— А так, дітоньки, — закотіть рукави, і до праці! Маємо в селі доброго священика патріота (о. А. М.), який обіцяв нам помогти, й ми ані хвильки не тратьмо — до діла!

І дійсно о. Андрій давав їм поради, грошеву поміч і свій час. І сільський учитель Михайло С. був не з останніх. Він теж душою був з ними. На одних зборах читальні о. Андрій запропонував, щоб давати вистави під церквою, де було доволі місця між соснами, що стояли навколо ньої. Вистави вибирали відповідні до св’ятого місця, от як: “Блудний Син”, “Матір Божа з Люрду”, і подібні. Зробили сцену, з простирали куртини, освітили лімпами, і пішла вистава за виставою, а з ними і гріш на читальню. Сам Мирослав мав доволі праці, бо опріч того, що грав головні ролі, мусів їх розписувати, та вчити інших — режисерувати. Було, як почне по заході сонця скликати молодь на проби, а Гнат К. з другого із Миколою, то вкоротці назбирають челяді аж забагато. Здобувши оттак кілька сот злотих, купили куртину, дівчата вишили тризуба на ній, і за три місяці давали вже вистави в новому невикінченому будинку школи. А по році праці взялися за ремонт читальні; зміцнили стіни, покрили дах, справили нову сцену, і вже тут почали ставити і поважні вистави, як: “Нещасне кохання”, “Учитель”, “Ой не ходи Грицю” й багато інших.

Оця праця Мирослава звернула увагу на нього не так польській поліції, яка що тижня його “чємно” відвідувала

ла, але головне сільських забіяк, між якими Луцик зі злости аж пінівся. Чогось так вийшло, що він не мав хисту ані до вистави, ані до хору, а тут на лихо йому музик уже че заводили по хатах, тільки в читальні, де на бешкети було вже тяжче. Тут треба було поводитися по культурному, або хоч призвичаюватися, а Луцикові і його побратимам не туди — і почалося.

— А що ж ви — каже — цвірінки даєте собі кілля на головах тесати. Та ж не видите, хто тому винен, — це ж і всі горобці знають, що він і в церкві перед виводить, і в читальні — а ми де?

І прийшли вони одного вечора на пробу хору — п'ять іх було, і просили вписати їх, та призначити місце. Мирослав знав їх “музичні таланти”, а одному з них, Гнатові Дідичеві, трохи истактовно каже:

Та що ти репиш, як бик? Тут або співай, як треба, або виносися!

Ну й винеслися, а Мирослав сподівався, що після пропри буде йому з ними стріча. Ніч була темна, хоч око виколи, ще й і дощева. Іде Мирослав додому зі своїм тіточним братом “Маслянкою”, а він завважив його тривогу — каже:

— Ну, хай посмів би тебе хто зачепити, то я його в порох змелю! І дійсно Михайло був хлопець моторний — дужий, та відваги не мав. Минули наші ковалеву хвіртку біля шкільного городу, Боженьку, як “свисне” Мирослава хтось дручком чи чимсь по крижах, той тільки бебевхнув у болото. Підняли його драби, а один із них каже:

— Ну, як співалося — пам’ятася? Оце ж тобі й бик! — як “свисне” чимсь по зубах, так вони відразу і загнулись — самі ж на втеки. А “оборонець” Мирослава вже десь хропів в дома — удар по болоті аж закурилось. Піднявся Мирослав з болота, крижі болять, не напростує, з рота тече кров, зуби хитаються, убрання пірване. І жаль, і стид, і лють — бо він знов, чия це справка. І думає, піду додому, забуду і вже. Та ні, десь набрав відваги і вертається назад, але до війта — громадської канцелярії — поскаржиться, що це за порядки, що хулігани нападають людей. А війтом був тоді ревній московофіл, — Михайло Гучко, той, як вислухав його, то аж за живіт брався;

— От то, то, то, то, — добре зробили! Та ти скаржитися прийшов? Та це ж твої “пуцвірінки” зробили! Може аж тепер Заморока позбудеться одного зі своїх заступників. Гей, та то справді дивно, — і зуби кажеш вибили?

— Та не вибили, але зрушили, каже злій Мирослав, а війт приговорює;

— Ну, ну, — знайшов ти собі заплату! А видиш, деж твої оборонці? Чи хочеш іти з ними в суд?

— Ні, каже Мирослав, — не буду я своїх у суд давати, але коли ви не зарадите, то я сам зроблю порядок.

Посміялися “радні”, а було їх шістьох — він сказав їм “добранич”, — і вийшов.

Іде він додому і обмірковує плян відплати, але не легко рішитися. Думав сказати свому братові Іванові, який був хлоп кремезний, але роздумав; пощо йому жонатому мішатися в моє діло. Сказав би товаришам стрільцям, та що ж будуть мене водити на проби і до церкви, чи як? І стало йому болюче гірко, що за народну працю його брати ломлять крижі, вибивають зуби.

А “герой” тимчасом тішиться, і переказують:

— Та він тепер і зза запічка не покажеться!

А вранці приходить до Мирослава дядь Іван Б., та й просить:

Іди, Мирусю, та відправляй за мене “Маївку” бо я при хозяйстві ніяк не маю тепер часу. І так то вже просив, що він не мав смілості відмовити, чи розказати причину, — тимбільше рішився, щоб показати, що за пічч’ю не буде сидіти.

Прийшов вечір, час на Маївку, і зібрався наш Мирослав, вийшов у сіни, витягнув з-під жорен залізне веретено, що піддержує камінь з долу, примірив, і засунув за холяву, — та пішов до церкви серединою села. З бічних вулиць бачить він одного, а там дальше другого і третього “героя” й чус:

— Сукий син, — а він пішов нам попід ніс! Ну, чекай, — сьогодні буде йому й амінь!

Мирослав ніби й не чус, що це про нього. Співає в церкві, а за холяву щупає, чи є його “товариш”. По відправі йде він в долину з церкви, проходить місток, пристанув на вулиці, де стояв гурт молодих, і старших господарів. Місяць врізується клином проміж дерева зза церкви, і осяєю чудово сріблистим сяєвом цей збір. Тут хіочуть дівчата, яких хлопці хотять підвести домів, а там гурт хлопців діляться “пшеднім” і махоркою, а старші розходяться, щоб раніше до праці. Аж тут, мов з-під землі перед Мирославом Луцик, позаду його спільник Грицько Матисів, а з-ліва Гнат Дідичів.

Мирослав чус, як по брилі його капелюха паде нагло удар люшнею по голові, а з переду Луцик піdnяв у гору ножа, який блиснув до місяця, та не мав часу вдарити, бо Мирослав бризнув по ньому верetenом і чув, як він шкв’яр-

нув у череп, аж іскри посипались. За другим ударом, Луцик лежав, а на землі дістав іще кілька додаткових. Мирослав "прав" усіх, хто зближався до нього, і думав, що не б'є ворогів своїх, а темноту села. Пропали десь і "герой", Мирослава вхопив його брат Іван, отець Андрій, і старші "радні", та він їм відпалив:

— От так я сам зроблю з хуліганами порядок, коли ви не вмісте!

Луцика занесли в вереті додому, де він пролежав два місяці, бо на голові мав сім пробитих ран. Його спільнники більше не займали Мирослава, не то що боялися, але чогось уникали, і він знов, що вони іще щось запляновували. А третього місяця стрічає Луцик Мирослава і каже:

— Давай закурити.

Витяг Мирослав тютюну, дав йому, нічого не каже, а він:

— Знаєш, що, позавчера я мав застрілити тебе, чекав, коли ти йшов від Ковалівної, та вечір перед тим переказали наші, що за тобою, щоб ми залишили цей плян, бо всіх нас вони справили б, коли б щобудь злого тобі вчинили. Ти, мабуть, знаєш, хто "вони" — ми того не знали, що ти не тільки для села, але й для нашої землі маєш вертість.

— Мені було соромно, прикро і стидно за себе, що таким способом я мусів себе оборонити. Прости мені, Гнате. Пізнавай, хто є наш ворог, своїх братів люби!

І відтоді Луцик поправився, хоч час від часу робив вибрики, та вони вже не мали тієї "геройської" постави і траллялися рідко. Але по кількох літах він уже з іншою шайкою почав вертатись до давньої "слави".

Одного разу просить Луцик бідного чоловіка коло церкви за тютюном, а той, мабуть, більше не мав, чи що, каже:

— А, іди ти собі! Такий молодий, та жебраєш?

А Луцик його по зубах — упав чоловік, кров облила його, коли прискочив брат Мирослава Іван, той, як зобачив, що це Луцик, не вжив кулака, а чуботом як зайде його в живіт — полетів Луцик, як м'яч, — зомлів. Прибіг до нього Андрій Семчій, затяг за дзвіницю, приніс води, відважив зуби, — ну врешті Луцик віджив, а той драбуга сів, піднявся, обтріпався, та як зацідить Андрія по пиці, аж загуділо.

— Е, — каже Андрій, — та я тебе с-сина рятую, а ти б'еш — та як почне його гатити, та так і лишив, прийшли другі його відливати.

Такий то був Луцик. Але за два тижні прийшов він до себе, зібрав шайку і йде, щоб викликати Івана з хати й побити його. Уплянували, зібралися і йдуть, а було іх щось аж вісімох. Дорога до Івана вела в лівий бік бічної вулиці, хоча можна було пройти городами стежкою. Отож зібралися всні і йдуть, не знаючи, що за ними теж уже цілий тиждень слідили інші хлопці, за якийсь рахунок. Вони не знали, куди йде Луцик з шайкою, а Луцик не сподівався їх. Недалеко від подвір'я Івана, як вискочутъ хлопці з кукурудзи, як почнутъ прати, то Луцика знову відливали, а його товариші ледви ракки додому залізли.

До його пригод належала невдачна крадіжка вечері — так вечері, яку поставила Андрієва мати на вікні, щоб простигла, а була це молочна каша.

Чекає Андрій, щоб каша остигла, ѹ тимчасом лагодить якусь упряж на коні, чи що, коли ж бачить, як миска з кашею сchezла з вікна. Питає мами, де каша, а вона показує на вікно і дивується, що каші нема.

— Ага, каже Андрій, — не дурно то Брисько так рветься на припоні вже кілька мінут. Скочив, спустив Бриська. Боженьку! як зловив він Луцика в кукурудзі, той, падаючи, впав лицем в миску, попарив вид, зверху періщить його Андрій, а Брисько рве штани на шматки. І сміх, і стид, нема ані каші, ані миски, тільки подерті штани, та кілька гуль на молові.

Вернувся Андрій до хати і вже не вечеряв. Слухав словів і злостився на них, чому-то вони не мусять чекати на кашу, щоб вистигла, а заливаються тъохканням.

РІДНА ХАТА

Чи пам'ятаєш, брате, рідну хату, в якій ми народилися, зросли й розійшлися по широкому світі? Мені судилося жити далеко за морем, а ти десь у Сибірі розпрацювався з цим світом...

Весна розвила вишневі сади густою зарослю, і квіття яблунь та груш важкими китицями, морем срібла купається в ясному сонечку, визираючи, мов завстиджені русалки, з гущі зелені на світ божий. Ранішній легіт ворушить несміло пуплюшками нерозвитих подекуди чашок квіту, які, мов запросоння, несміливо дотикаючись човенців-листочків, розвиваються і з своїх пелюсток струшується слізки краплинами роси, які на переміну блислять самоніцтвами. Невисипущі бджілки, уважаючи, щоб не замочити крилець, чіпляються лапочками пелюсток і жадібно збирають нектар, розсипаючи при тому золотий пилок, який п'янілою оманою насичує повітря.

— Гей, а ти чого, хлопче, дрімаси на воротях? Та отвірай і випускай худобу, хай іде пастися!

Іван, мов запросоння, нашвидку відкрив ворота і побіг до хліва. Повідпинав корів і погнав пастися. За ним услід вибіг Петро, менший брат, який іще в ногавицях очкура зав'язати не вміє, і просить, щоб і його взяв Іван з собою.

— Ні, ти маєш пасти гуси, тому не візьму тебе, бо тато не позволяє. Йди до хати і спи. Твоя "худоба" має ще час на пашу.

Та Петрові не цікаво пасти гуси на козарці. Воно хоч від хати недалеко, та нема тут товариства. А найгірше, що один гусак чогось його не любить, все шипить і біжить за ним, а раз вхопив за очкур, мало ногавиць не загубив. Але що ж, коли це його служба, то мусить слухати, бо мачуха виб'є і їсти не дасть. Пішов він, сів на прильбу та й чекає, щоб випустила сестра і його "худобу" пасти.

Та і в Петра свій світ. От хоч би цей квітник перед хатою. Ось тут таки під вікном заглядає до нього слезова рожа, а подальше, оперши пучки квітів до плота, хоч яка гарна, але колюча рожа. І чого то в тому квітнику нема! Гм, не диво, там і Катерина понасаджуvalа всяких квіток, і Маруся, Олена, і навіть мала Гануся. Там і чорнобривці, і братчики — та які ж то братчики? Це зілля-трава, трохи інакша, як інша. Ага, а там рута і барвінок, що про нього

все співає Маруся, і черевички — ха, ха, ха — черевички! От, видумали! А я мав позаторік речевички, але їх натягав на ноги, а тут хопта, а вони кажуть — черевички! Ото дурні! Ану, придивлюсь я до тих черевичків, чи вони подібні до моїх?

І розтворивши хвірточку, побіг у квітник придивитися черевичкам. Його русяву головку цілком закрили високі купчаки, айстри та шувар, і лілій. Розгортаючи малими рученятами різні росисті квіти, дібрався до черевичків.

— Ну, диви, та вси й справді подібні до моїх, але такі манюсенькі і синенькі. Гм, а що там у середині?

Запхав пальчик, і скрикнув. Якась муха щось там робила і як причепилася йому під око, то аж, — як ножем потягнув!

— Ой, йой, йой!

— А тебе чого аж там занесло? Ми шукаємо всюди, гуси вже гегають, пастися хочуть, а той у квітник чогось заліз. Чого ти верещиш, сказився, чи що?

— Мене вкусила якась муха, а во, во, — як болить. Я і гусей не змозу бацити, а той гусак мене з'їсть.

— Та то пчола вкусила, нічого тобі не станеться. Ти в квітки не лізь, бо... ай, яй, яй! — та ти ж пощо так квітки потолочив? Чекай, дастъ тобі Маруся!

— Я хтів подивитися, ци ті челевицкі такі, як я мав, а там була tota, як ти казес, цмола, та й вкусила мене.

— Ходи до хати, я дам тобі молока з хлібом, і поженеш гуси, бо вже досить пізно — диви — незадовго діти зі школи будуть іти!

Пасе Петро гуси і думає собі: чому б то я не міг лягти, накритися капелюшком і дивитися з-під нього на сонце. З-під капелюха видно тільки маленькі блискучі гейби зірнички, і не разять вони очей, так як те велике, як ситко, сонце.

А гуси тимчасом залізли через огорожу грабини в город та нищать капусту, кукурудзу і все що попало. Сжопився він — нема гусей. Коли слухає — гегають у городі.

— Ото “худібка”! — думає Петро, — і чого вони туди полізли?

Побіг за ними, повиганяв, але того гусака лишив, бо шипів, як гадюка, і біг за ним. За ним кликала з подвір'я сестра Катерина, щоб гнав гуси додому, і аж тоді, коли гуси загеготали, як гнав їх у ворота, надбіг той недобрий гусак.

А цікаво, чому мене не пускають у город трохи даліше, як були зайшли гуси, — думає він. Ото ж сьогодні піду я в город, геть аж у середину і роздивлюся, що там за диво таке.

Заледве поспідав, викрався в город. Попереду від хати

зеленіли грядки петрушки, цибулі, часнику і всякої городини, а там дальше попри борозни на якихсь тичках цвіла квасоля червоним то білим цвітом, а серединою високо по над його голову здіймались ряди, мов вояків, кукурудзи. Поміж нею красувався широкими пелюстками мак, який приманив його вид своєм виглядом і, не розуміючи його користі, нарвав він собі його повну жменю, щоб похвалитися перед Марусею.

— Диви, які гарні квітки я знайшов, ти чому їх не посадила коло барвінку?

— Давай сюди ті квітки і більше не рви, бо з них буде мак. Добре, що тебе не бачила мачуха, а то було б тобі!

Сів він на колоду під оборогом, кусав окрасць хліба з маслом і дивився на хату. Яка наша хата біленька навколо, як сорочка сестрички, а верхом груба стріха, мов волосся дідуся щойно піdstriженого, а на самій горі сидить великий птах. Деколи прилітає до нього другий і стоїть на одній нозі. Маруся казала, що то — бузьок. А де це він був, як був сніг? — цікаво! А недавно я був у нанашка Семка, а в них у хаті не так, як у нас — гладкі дошки, а в нас земля, хоч гладка і літім гарно по ній бігати, але в зимі дуже зимна буває по кутиках. Або ще: в нанашка в хаті дим виходить через якийсь білий пень, а в нас крізь діри в стрісі. А зимою, як нахсвають у полову на поді яблук, то не все можна їх узяти — деколи там диму стільки, як у середині печі, коли мачуха розпалиє на хліб.

— А скажі мені, Катлусю, цому ви всі деколи не кличете “мамо”, але “ви”, а я бацис все кличу “мамо”.

— Ег, дурній ти. Що тобі говорити? Ця мама не є наша мама — наша мама вмерла, як тобі було заledве кілька місяців.

— Вмелла? Моя мама вмелла, і твоя тез мама вмелла?

— Так, Петрунню. Наша мама вмерла... а ця нерідна наша, чужа, тому вона вас менших так б'є за щобудь.

— Добле! А наса мама нас не била?

— Ні, наша мама дуже рідко, або ніколи нас не била.

— Ну, коли наса мама така була добла, ніколи не била, то цому вона вмелла, і де вона тепел?

— Наша мама вмерла, бо... смерть прийшла, хоч була молода — так Бог хотів. І інші люди теж умирають, колись умре наш тато, і я, і сестри, і брат Іван, і навіть ти!

— І я? Та цому, а я со кому зле злобив?

— А я що казала? Тобі нема що говорити, — ти за малій і за дурний!

— Ну, ну, я взе не буду тобі докуцати — хай так буде, як казес!

А по вечері, коли і старші всі пішли спати, Петрусь пі-

шов з сестрою Ганусею і братом на “бамбетель” спати. Старший Іван спав в один бік головою, а він з сестрою в другий. Хоч одною веретою накривалися і місця було досить, але все сперечалися, то або зайде його Іван ногою в ніс, або сестра стягне з нього верету. А цієї ночі він ніяк заснути не міг. Думав: мама була дуже добра, ніколи не била, — і вмерла. Її закопали глибоко в землю, звідки вона не вернеться ніколи, ані завтра, ані позавтра, ані в неділю, як варять вареники. І всі колись умрут, їх закопають у яму і кінець. Думав він, думав і почав скліпувати, шльохати.

— Ти чого плачеш, чому не спиш, болить живіт, чи що? — це мачуха.

— Я буду спати залас, але цого не мозу та й плацу.

— Не плач, бо виб'ю — спи!

— Ну, ну, я буду спати.

Однакче не до сну йому. Йому ввижкаються великі миши, будьто це смерть і лізути до нього. Він махає руками і тягне верету з інших, завивається, та з нього стягають старші, бо їм не стає, і він чимраз більше скліпуює.

— Чи ти будеш спати сьогодні, чи ні? Чого ти хочеш, чого плачеш? Може на двір хочеш іти?

— Ні, я не хошу на двір.

— Може живіт болить, може що кусає?

— Ні, мене не кусає, але хоце кусати!

— Що тебе хоче кусати?

— Я не знаю со! — і вже на добре реве...

— Ну, то якого дідька хочеш, чого плачеш? Може їсти хочеш?

— Ні, я не хошу їсти!

— То чого ж плачеш?

— Бо я плакати хошу!

І давши волю хліпанню, плаче, — сів і плаче. Встала мачуха, дала кілька штурханців, накрила, та він довго не заснув, усе йому ввижалося, що от-от прийде смерть і забере всіх, та й не міг він ніяк пояснити свого страху, а найбільше жалю за доброю мамою.

* * *

Раннє літо 1919 року. Здалека чути виразно вогонь машинових скорострілів, та батерії наших гармат затихли. Підводами їдуть ранені стрільці, за ними грубим пилом, порохом рідних піль манджають наші.

Дорослі хлопчаки, які женуть худобу додому, вступаються їм з дороги, а старший Юрко вітає їх:

— Слава Ісусу Христу!

— А тобі чого треба? Ов, чекай, ти маєш мазепинку з відзнакою, ти видно “мудрий”! — і пах його по пиці.

Юркові кіяково. Він сподівався, що зробив добре, а той б'є нізаць.

— А ви, смердюхи, мамині синочки! Під Львовом били нас менші, як ви, батярчуки польські, а ви худобу пасете і славою нас вітасте?

— Лиши їх, Грицю, — завважив старшина — хай їм аби що.

Чекайте, Чортенята, будете воювати за Янтків, коли не знаєте, як постоюти за рідну землю!

— Сотнику, так їх і вчити треба, щоб пам'ятали, що ми теж лишили свої рідні пороги, рідних, дорогих і йдемо у незнане.

— Годі, вперед рушай! — I відійшли, укрившись курявою пороху.

Петро хоче щось сказати, але Юркові тече кров з рота і він злий.

— Нащо ти їх вітаєш, коли їм рідна мама не мила?! Бог знає, звідкіля йдуть, помучені, а ти, Юрку, справді такий завеликий, як вони, чому ти не підеш із ними?

— Я — чого?

— А от вони пішли і не питали, чого, пощо? Значить, треба було! — каже Петро.

— Мовчи, бо я на тобі відімщуся, а в селі не кажи нікому, що сталося!

Петро хоче пізнати ту істину, що за неї пішли ті хлопці воювати і чому їм так тяжко лишати рідні поля доспівавчих збіж і придорожні маки. Пригнавши товар домів, він вийшов у сад, думав довго і рішився піти за ними вслід, бо чогось дуже стало йому жаль за ними. До того в нього немає матері — менше жалю, та одного рота менше годувати буде треба. I він пішов за ними, нікому не сказавши ані слова, бо й пощо?

Товарищі вояки рідної армії! Перед нами невеличка річка, яка ділить нас від рідної галицької землі. Невже ж отак відійдемо без важливішого чину та віддамо на поталу наших рідних, наші біленькі хати, рідні пороги, нашу землю? Мусимо рішитися на пробій, щоб Янтки знали, що ми — нащадки славних козаків і що не легко віддаємо свою з діда-прадіда землицю. Головна команда рішила піти пробоєм і я завзываю вас хоробро відстояти наказ. Підрядні старшини зараз видадуть наказ окремим частинам. Готовсь!

До старшини підійшов сотник, Степан Пальчак.

— Пане отамане, наказ! Прошу служняно збільшити мою сотню та добавити щість скорострілів і муніції подостатком.

І почалася Чортківська оfenзива.

Петро був приділений до частини сотника Степана, якого пізнав в рідному селі тауважав його рідним братом, та зараз не до розсіяних думок було і Петрові.

— Ти, Петре, вважай, щоб хлопцям не бракувало “гуртів” і води, і ми підемо вперед, аж у рідні сторони.

Гай, гай, товариши славної Галицької Армії, чи пам'ятаєте ви ті дні, коли прийшла вам честь іти знову вперед на пробій, на переважаючу силу ворога? Чи пригадуєте, як цілий запас муніції піхотинця складався з трьох патронів і які треба було щадити? Та й не краще стояла справа амуніції і в інших частинах нашої армії.

А ворог, який лаштувався вже святкувати перемогу, був прямо оголомшений, не сподіваючись оfenзиви.

І нараз заграли наші батерії, і ми рушили вперед, “здобути, або вдома не бути!”

На поляків напав страх не до описання.

— “Уцекай Янтек, бо кабані ідон!” — і вони дійсно “втікали, патинки губили, а за ними наші скоростріли били”.

В кількох тижнях Чортківського пролому наша армія здоганяла ворога вже аж у рідних сторонах Рогатинщини.

— Петрусю, гуртів побільше, скорше!

— Нема, сотнику, ані одного в скринках!

А ворожі батерії сіють смерть. Нашим бракує, і вони, хоч і цільним вогнем, тільки подекуди бухкають, а то й замовкають. І тоді сотник Степан дістас наказ з правого крила йти в рукопашний бій, бо в крісах зсталося лише по одному патрону.

Ворожі кулемети клекотять, як у пеклі, і дзизчать огненними овадами по наших рядах.

Петрусь бачить коло себе трупи своїх товаришів. Їх чимраз більшає, і він, прискочивши до сотника Степана, подає йому два магазинки патронів, які повилучував із крісів упавших товаришів.

— Петре, втікай за нашими, бо наказ. Ми мабуть не побачимо вже рідних сторін.

— Чому не побачимо? Он, дивіться — онтам у синяві ваші Помонята, а онтам мое село, я впізнаю козацьку могилу. Це ж так близько!

— “Відступ!” — пронеслося тривожно поміж прорідлими рядами і з затисненими в п'ястуках крісами, без набоїв, наші орли відходять — з тяжким болем у серці, зі сціпенілими устами, з каменем у душі.

Наши батерії криють відступ, а ворожі аж тепер по “геройськи” і “по лицарськи” набрали відваги, гураганим

вогнем посувалося за нами. І враз біля сотника Степана розрив — бухнуло, і тільки зістався вибій, прикрила його земля, і санітети не відшукали його, бо ворог на п'ятах був.

* * *

Проминуло шість літ і деякі верталися з Домб'я, деякі по тернопільській капітуляції, а деякі ніколи не вернулися, бо віддали молоде життя для великої ідеї.

* * *

— Ходи, Петре, на вулицю, там в шкільному саду сидить якийсь каліка і сліпець, та так чудово співає, а до того ще й на скрипці грає, а молодь слухає, бо й пісень він цікавих знає, а все про наших стрільців.

Прийшов Петро і дивиться на сліпця, якому подала дівчина молока і хліба. Він п'є, закушує, а скрипку положив біля себе на мураві, підігравши під себе босі ноги.

— Ну, попоїв, а тепер я вам заграю, щоб ви пам'ятали, защо ми воювали.

“Щобись мати знала, яка мені біда,
Тобись передала горобчиком хліба,
Горобчиком хліба, синичкою солі,
Тобись мати знала, як тяжко в неволі.
Українські стрільці, прийдіть на годину,
Відберете знову в ляхів Галичину.
Ми всіх ляхів виб'єм, москалів подусим,
Свою Україну ми здобути мусим”.

Голос сліпця, матовий баритон, срібною тugoю западає в серця челяді, а Петрові цей голос якийсь дивний, він десь його чув, чи що, — та й питає його:

— А звідкіля ви будете?

— А тобі що до того? Може Янткам хочеш переказати, що співав? От, дай покурити, коли маєш, то ліпше буде.

— Дав Петро йому папіроса, а він каже:

— Не давай мені сірника, сам прикури, бо я не хочу, щоб хто казав, що ходжу з сірниками, та не запалив кого.

— Та чому ви мали б кого запалити?

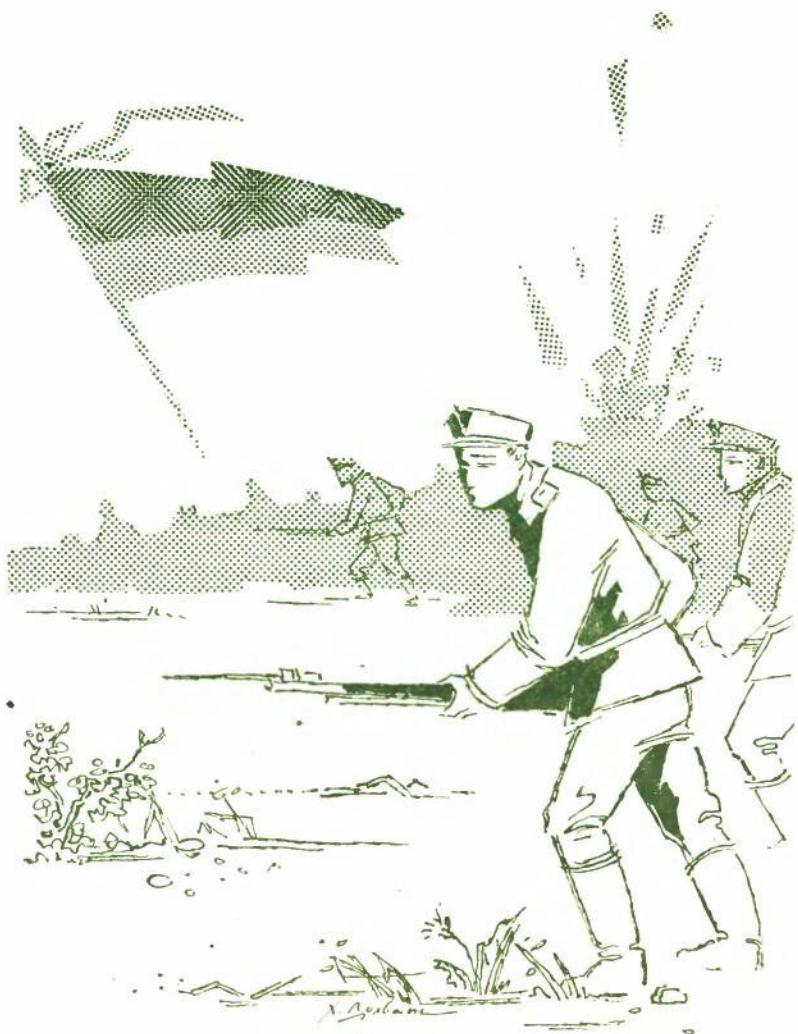
— Хлопці, а що то за такий мудрець, що все мене випитує? Ви знаєте його?

— Та це Петро Боровий, наш чоловік.

— Позір! Петрусю, “гуртів” подавай!

— Ех, сотнику Степане, — така то наша доля!

— А ти ж чого сумуєш? Диви, я після того, як мене присипало — чудом вигребали мене польські санітети — стратив частинно зір, дістав пропасницю і такі мої медалі. Але я вдома не буду сидіти. От, дивись, дали мені люди колісницю — це мій машиновий кулемет, і я буду іздити

І МИ РУШИЛИ В ПЕРЕД

з ньою по всій Рогатинщині та пригадувати нашим, щоб не тратили духа, бо це наша земля, а коли ми не здобули всілі, то по нас мають прийти інші і вони її здобудуть.

І знову стали вони приятелями. Степана любили дуже люди, а найбільше молодь. Бувало нема грошей на музику, то Степан каже:

— Не журтіться, пошукуйте мені дзвінка і “вусла” — усну гармонійку, а я вам такої заграю, що ну!

Прийде він у хату, сяде на скриню, до ноги прив'яже дзвінка, в руки візьме скрипку, в рот “вусла”, а п'ятою до боку скрині вибиває такт, як бубон, ще й з дзвінком — тaka, кажу вам, музика, що гей! А після музики знову:

“Ой, махала молодиця пальчиком на мене:
Прийди, прийди, гарний хлопче, з вечора до мене!”
“Ой, не прийду, молодице, маеш чоловіка,
Як застане, буде бити, вкоротить ми віка!”

Оттак він іздив по наших селах та тішив свою і людську біду. Грошей ніколи не брав, і не хотів, бо каже:

— А нашо мені гроші? Істи є що — наша мати-Україна має для зайдів хліба, має і для мене. Убрання все мені хтось дасть, а свою мазепинку маю на голові і я щасливий.

Але одного разу в середині села бавив він оттак молодь, а опісля каже:

— А принесіть мені молока!

Побігла дівчина до сусідки Параски Ю-вої, та вона казала, що винесе сама. Ну й винесла, та й каже:

— На масш. Коштує тебе 30 грошів.

Він дивився своїми очима, що раз-у-раз заходили білками, то знов прояснювалися, і відповів:

— Я грошей не маю. Не хочу і вашого молока — візьміть собі його. Але в вашому селі я більше вже не буду. Шкода, що я не пішов до Петра — той мені і душу б віддав, а ви —

— скинув мазепинку, пообтирав ньою слози, що падали на дрантиву жупанину, взяв свою колісницю і поїхав.

А ви кажете, що лірники вивелись.

Ні, вони будуть ходити здовж і впоперек нашої золотої землі і по моїй рідній Рогатинщині, куди попри шляхи сумують тополі та берези, а в їх тінях червоніють полеві маки, і коли ви там стрінете Степана, то перекажіть йому, що лани золотистих збіж, які половіють, будуть мати подостатком хліба і для нього.

ЯК ПОВСТАЛА НАЗВА ГАЛИЧ

Про місцевість колишнього Галича мешканці теперішнього Галича переказують нам таку легенду:

Князь Мстислав приділив своїму синові Святославові Червенські городи, і з того поділу його брати були дуже невдоволені, та взаємно себе поборювали. Щоб забезпечити за собою право дідичення, Святослав, взявши з собою дружину, бояр, дочку Галину та її нареченого Андрія, підався шукати місцевості, яка б надавалася на збудування сильного городу.

По довшому часі Святослав зупинився на узбіччі лісу, звідкіля манила його своєю красою рівнина в далині, вся заслана зеленню і квітами. Розтаборившися посередині поляни, вкритої густо мохом немов би килимом, спочивали вони кілька днів. Галині ранніми ранками не спалось. Вона все любила бігати і мріяти самотою, тимбільше, що ця сторона припала їй дуже до вподоби. Бушуючи от так по ярах та узбіч'ях аж до втоми, вона не стрічала ніде живої душі, яка сказала б, що це за країна.

А старенькому князеві теж не спалось. Він цілими ночами думав, чому б то не осістися в цих чудових лісах, де шумлять хрустальні потоки, і стільки звіріні до поживи, та паші для коней.

Одного ранку Галина встала й побігла, щоб налюбуватися сходом сонця, і так вона бігла за сонцем, що викочувалося зза обрію, й не завважила, що те любе сонечко грається у воді перед ньою. Туй-туй не покотилася зі щовба в воду широкої ріки. Не сказавши батькові про це, вона щоранку бігала сюди й купалася в Дністрі, як русалка, та ставала ще кращою й веселішою, з чого батько був дуже радий, бо вона була сиротою по матері. Поволі Галина не тільки ранком бігала в Дністер купатися, а то й цілими днями сиділа над ним і, нарвавши квітів, пускала їх у воду, мріючи про свою будуччину.

І засумував старий князь, думаючи, що дочка так тужить за домом, і в самотині шукає розради, а може, її наречений не любий?

— Господи святий! Я бажаю дочці щастя, та коли Андрій їй не мiliй, й не буду силувати її за нелюба.

— Андрію, мій дорогий сину, а йди пошукай, де Галина, — маю щось важливе й сказати.

— Що, батеньку, сталось, чи не хворі, — бо князь таки дуже підупадав на силах.

— Ні, не хворий я, але хворе мое серце за тобою, коли бачу, що ти, моя Галочка, тоскуюш за чимсь, чи за кимсь. Ти ходиш сама й нудьгуєш, а Андрій, мов вірний син, стереже мене старого — чому б вам не ходити в парі обоїм, — може, Андрій не по серці тобі?

— Батечку, сонечко мое, — обняла його за шию Галина. В цих лісах я знайшла красу землі, про яку тільки в снах мріяти, і воду чистої ріки великої, де я завсіди купаюсь, та я не говорила цього ані вам, ані Андрієві тому, що коли ви довідаєтесь за ту воду, і вас скортить купатися, то мені стане ніякovo, до того я вже не зможу любуватись красою природи сама та мріяти по своєму.

— Ходи, хай поцілує тебе, моя пташино. Це гарно, що ти віднайшла таку чудову воду, і що ця земля так тебе прічарувала. Андрієві не говори нічого, коли така твоя воля. А сам думав, що й ім уже давно час відсвіжитися б.

Щаслива й весела Галина побігла знову до Дністра купатися, а тимчасом вернувся Андрій і каже князеві:

— Князю, я знайшов прекрасну ріку, якої воду треба провіріти, тоді я зроблю безпечне місце купелі для Галини.

— Добре, Андрію, так і зроби, але Галині нічого не кажи аж пізніше зробимо їй несподіванку, або знаєш, що — вперед назвемо цю землю назвою, якої вона гідна, але треба в тому теж запитати думки дочки. А, може б, ми вдвох придумали хоч приблизно яку назву, і тоді подарую її Галині.

Думав князь із Андрієм та не додумались, бо все якісь назви не підходили, а врешті князь каже:

— Андрію, а їди та поклич Галину, і вдарившись у полі аж крикнув із радощів. Знаю, до Галини додамо клич, і буде Галиниклич, або Галини не клич, — ні, таки клич. В тім і надбігла Галина.

— Доню Галино! На цій горі я збудую великий сильний замок, і буде цей город столицею великого князівства, та назовем його твоїм іменем Галини і кличем — Галичем.

А був між боярами Святослава один зрадник, що другого дня втік від них і росказав братові, що князь Святослав посів неправно дуже гарну землю, яку він повинен відібрати. По якімсь часі зависний брат таки напав на Галич, та хоча не здобув, поширив розбрать у великій Галицько-Володимирській Державі.

Цю легенду записав автор від мешканки Галича Марії Гіркоперець.

БОРУХ

Ви думасте, що всі жиди — багачі, а не знасте, як то нераз жид не доїдає цілий тиждень, щоб у сабаш мати курку і білий колач. Воно правда, що багато з них доробилися були маєтків та забрали в наших селян землю за позички, борги на переднівки, але найбільше наш чоловік сам віддавав свою кервавицю, пропиваючи в коршмі з будьякої оказії послідній грейцар. Але були між жидами навіть і дуже бідні, які мандрували в світ, щоб поправити свою долю.

В Майорка Штолльпера й Гені було двоє маліх дітей — Борух менший і старша Перля. Сам Майорко був кравцем, але, бувши слабого здоров'я, не вспівав ніколи викінчити в час роботи.

— Коли ж я маю прийти по корсетку — питав Катруся.

— Ну, за два тиждень буде “шлюс”.

А по двох тижнях, коли Майорко побачив через вікно, що йде Катруся, сів скоро до машини, шукав у лахах довго і нарешті крає.

— Добриден! Я прийшла по корсетку, чи готова?

— Зараз, зараз, я вже шию. Ти піди до тети Мариєчки, й заки вернешся, буде готовий.

Але Катруся не дочекалася корсетки і за других два тижні, бо в міжчасі хтось прийшов за камізелькою, хтось за полотнянкою, і Майорко знову зачинав то або кроїти, або підшивки не стало, або “тільки за тиждень” і таке то було з ним. Коли вже що вшив, то був великий празник для відбираючого, а при тім він усе діставав трохи цибульки, часнику, а то й курку чи яйця.

— Знасте, Юстина, вже мос Майорке шиє вам куцибайки, і як ви на Великдень вберетесі, ой, яке ви будете файнє молодиці!

А Юстина в городі поле та сапає дозріваючу бульбу.

— Ну, а вже є нові бульбе? Знаєте, так би сми собі скочтували бульбочке, та нема.

— Та вже дам вам кошик, коли Майорко скінчить ту кацабайку.

Господиня подає Гені в кошику бульби, а та кладе коло перелазу і:

— Знасте, я не дбаю, але мое Майорке так любить дуже зупе з цибульке, чісник і петрушке, ой, йой, йой!

— Ну, та я вам дам і закришки — та намикала для Гені всякої зеленини.

— Ой, які ви файні молодиці! Якби не ви, то хрисцінин часами не мав би чим закришити зупи.

— Та який ви хрисцінин, Геня?!

— Ну, а що ж, свиня?

— Ну, ну, йдіть вже додому, нехай Майорко вже раз ввіє ту кацабайку, то ще й яєць дам.

І хоч щиро ставилися люди до Майорка, він ніяк не міг звести кінці до купи. Тому, лишивши родину у батьків, поїхав до Америки, звідкіля все присилав родині поміч. За десять літ приїхав він додому, купив собі нову машину, маленьку хатину з городчиком, і знову майстрував. Але, як колись був неточним і нездоровим, то зараз іще до того постарівся, недомагав, то й не було з того великого гендлю.

— Знасте, Мариське, там в Америці, чоловік собі трошки поробило, то мало всю на кухній день — і помаранче, і курке з білій хліб, і печене, а навіть бінано.

— Бінано? А то що таке?

— Воно щось таке, як vogirok, але має лупине, як кукурудзе, але одне листок тільки, а в середині — м-м-меці, щось якби грушке з маслом. А тут навіть ніхто не знає, що то є.

— А що ви маєте таке в кошик?

— Та то буряки, хочу наквасити борщу.

— Знасте, я так люблю борщ — ой, йой — то такі марципани!

— Хочете, я вам дам буряків, нехай вам Геня наквасить, тай будете мати свій.

— Ну, ну, але в чім? В мене нема навіть мале бочке, а в горнець хіба два бурак влізé.

— Чекайте, я вам дам свою стару бочівку, то наквасите собі хоч на місяць!

— Ой, Мариське, яке ви ладне, бігме, я Бога буду просити, щобисте мали що давати.

Заніс Майорко бочівку додому, а дітиська принесли кошик буряків. Геня наквасила борщу повну бочівку, всі тішаться, що “буде таке марципане”, але за два тижні приходить Майорко до Мариськи:

— Ой, Мариське, щоби ви знали, що сі стало з борщ?

— А що сталося? Невже зігнили буряки?

— Ще гірше, як то! Знасте, ми висадили бочке за піч, де небошке мамуні спали, і Гені, мое добрі Гені, воно вам налило вода, накраяло бурак, дало то всю закришки, що ви дали і воно собі кисло, тиждень, два, а позавчера я ка-

жу Гені: — Зісенс, а зей на пец, як борщ, ці вкис? Воно знаєте, зняло покришке, зачерло ложкє і подало мені. Ой, Мариське, яке то цімес було — м-м-м, як не знати що! І вчора, знаєте, в ніч, щось на пец, як каноне — геп! і як Дністер всю борщ на бомбетель на Борух і Перлі тече, мало сі не втопило наше діти і по цалу хату — ой, йой, йой, — повну хату борщ! Діти плаче — мокре, Геня сі трясе у страх, а я сі думаю, ну і що то сі стало? І вилізло я на пец, а з бочке тільки дощинке сі лишило і купе бурак, як риби. Абисми си хоц раз покуштувало було, кажу вам, яке то було той бсрщ! І тепер я не знаю, що то сі стало? Ці то нужки підогнило, ці що, доста, що пішло ціле наше бощ і капут.

— Ну, нічого, я вам дам в горщикового, нехай вам Геня зварить.

— Ой, Мариське, ви золото, а я вже більше не буду квасити борщ, нехай йому дітьке!

— Ви мабуть голодні, Майорку? Я маю трохи вареників, але вони мащені солониною...

— Ну, то що? Воно не трефне, але ви тільки нікому не кажіть, а моя Геня і діти ніяк не вольно, бо то ой, йой, йой! Знаєте, я в Америці нераз і кубасу їло, воно навіть смачне дуже, але нам того не мож істи, бо то паскуде.

Попоїв Майорко і пішов, а небаром прибігли його дітиська.

— А чи ви їли що? — питас Мариська.

— Ну, ми пили гурбату і трошки хліб.

— Чекайте, я вам дам вареників попоїсти?

— А воно з маслом?

— Та трохи з маслом — і поклала миску вареників, яку дітиська скоро випорожнили.

— Чи ви знаєте, що ті вареники були солониною мащені?

— Ой, йой, то паскуде! Чуєте, Мариське, не скажіть нікому, а наше мама і тато ніяк.

— Не бійтесь, я не така дурна!

— Ну, — каже Борух до Перлі — а той пиріг було навіть дуже смачне!

І так вони всі на переміну їли: і солонину, і ковбасу, тільки “ой, йой, йой, щоб не сказати на них, бо велике біду буде”!

Коли почали підростати Майоркові дітиська і стали дорослими, вони харчувалися по сусідах, в яких помогали на полі в роботі, в лісі чи на сіножаті; вдома тільки но-чували.

Пішов раз Борух з Михайловим Йосипом на ніч стерегти від диків кукурудзу; розклали коло буди вогонь і гріються, балакають, а там і заснули.

— Слухай, Йосиф, я хочу йти в кукурудзе, а боюся. Відведи мене!

— Іди ти до діт'яка, я сплячий!

— Ну, ну, най буде, як ти такий.

І так ходили вони до тієї буди кілька тижнів, але Михайло господар вийшов вдень подивитися, як там на полі і зайшов коло буди, а коли вернувся домів, зловив сина Йосипа та до нього:

— А ти чого, вражий сину, так занечистив коло буди, га?

— То не я, то певно Борух, бо він боявся йти далеко від буди.

— А їди приведи мені Боруха. Ну, чого став? Біжи, хай зараз прийде. Скажи, що поїдете пасти коней.

Привів Йосип Боруха. Як зловить господар його за штанята та якимсь бичівном як почне смарувати:

— А ти, дідъче насіння! Так мені занечистити буду, га? Борух пищить, як цущена.

— То не я, то Йосиф — він боявся йти далеко від буда.

— Ходи сюди, ти, паничу! — Михайло до Йосипа і пепріщить своєго сина, аж ногавиці тріщають.

— То не я, то Борух, а на мене звернув!

І заки шкрябався Борух, Михайло ще йому доправив, та приговорює:

— А щоб ти знов, як на моого сина таку паскуду говориги!

Але біжить Майорко і до Михайла:

— Ой, яй, яй, Михайлю, що ви робите, мое син, то ще на тім не знати, ці то Борух, ці то Йосиф, пустіть мое зісене Борушке!

Десь набралися Майоркові дітиська корости, а воно така чуханина, що ну, до того обприщило, ропить, свербить, ну й Геня питает:

— Слухайте, Юстине, ці не знаєте ви, як лічити коросте?

— Та купіть сірої масти, насмаруйте, а потім вигрійте, викупайте, то і пропаде.

А тимчасом сусідній хлопчик Івась йде до Майорка по камізельку. Майорко склався на піч, бо не пошив. Коло машини сидить Геня і поре якесь шитво.

— Ну, нема, то нема, а коли буде?

— Та за тиждень.

— Добре, а ваш Борух чого позавивав руки шматками? — питает.

— Ой, не тільки Борух, але й Перлі — коросте десь на-брало від того Захар Христини, най йому дітьке візьме!

— Та то дурниця! Нехай Борух піде по шанцях старих, знайде трохи куль від крісів і з гільзів. Назбирайте оттак з мищину пороху і як розпечеться кухня на червоно, висипте на плиту, воно спалахне, а з того попелу розмішайте у воді, — то найлучша масть на коросту.

Не довго взяло Боруха натрапити аж на цілу бляшанку патронів, з яких порох Геня висипала на розпалену до червоного піч. Господи, як гепнуло, ніби кафаром¹⁾ і висадило цілий ванькир і стріху на хатині! Щастя, що Геня сама тільки заголомщена була, а Майорка і дітиськів не було в хаті.

Не мав Івась камізельки, до того скривався по сусідах кілька днів, і щоб справу не брати в суд, батько Івана покрив кошти знищення, дав мандлів²⁾ на пошиття хати і на тім сталося.

— Та де ж я думав, що жиди не знали, що з пороху не буде попелу, — вони ж дорослі!

— А ти що — перерослий? Ех, драбуго, таких жартів я з тебе не сподівався!

Поволі і з цього вийшли наші жидки, але як у житті буває: померла Геня, а за нею і Майорко і тепер уже сиротами лишилися вони та ними заопікувалися сусіди, в яких вони працювали і харчувалися.

Якось так вийшло, що Перля почала вчащати до церкви. Зразу рідко, а згодом постійно. Довідалися про це з кагалу, приїхали і десь пропала вона. Казали, що її задушили, щоб не було відступників, а Борухові помогли гандлювати по селах дрібним крамом, та він набрався сухіт і десь у Журавні скінчив своє лихоліття.

Як бачите, і не всім жидам буває з медом, тому не-оправдана буває людська заздрість.

¹⁾ Кафар — двигун до вбивання стовпів.

²⁾ Мандель — околіт з житніх снопів.

НА ЧУЖИНУ

Виїзд на чужину був для мене дуже утруднений з причини примх польської адміністрації, а саме в роках 1927-28, коли українцеві було майже неможливо одержати дозвіл на виїзд з Польщі до Америки. Треба було подати метрику, свідоцтво тотожності, свідоцтво моральності, посвідки сплачення податків, фотографії — а ще військову книжку і дозвіл від П.К.У. (Доповняюча Повітова Команда) і аж тоді діставав пашпорт, та візу американську і польську.

Рівно три місяці по нашему подружжі я спакував найконечніші речі і копію паперів та в навечер'я Нового Року ранком поклали багажі на сани та разом із дружиною й її братами поїхали на станцію. Снігу тоді було вже по пояс, а він іще сипав далі, немов би на відхіднім прощанні хотів зіставити в мене незабутні враження української зими.

Прощаючись, слізози перлами замерзали, спадаючи на землю рідну, яку я не лишав з добра. Вперше шини, якими мав відвезти мене поїзд, видалися мені гадюками, не сталлю. Здавалося мені, що поїзд, на якого я скочив — це змій з колишніх казок, яких я слухав малим; але він уже гнав рейками, як вихор, а на закруті, в куряві сніжній я стратив з очей дорогих мойому серці, з якими щойно розстався.

Поцілунок прощання — здавалося — замерз мені ледом на устах, і величезною кригою втискається в душу. Краєвид, хоча грубою верствою засланий снігом, уявляється мені розцвілыми лугами, зеленню лісів моєї дорогої Рогатинщини, та чаруючими маками біля шин — ні, таки ось тут, під серцем. А вже найчуліше забилось серце, коли за собою лишав галицьку землю, і тоді згадалося все, чим жив, болів і терпів хлопець - сирота.

Новий Рік пробув у Варшаві, полагоджуючи еміграційні формальності, і припадково трапилася мені прикра справа, бо виявилася недостача грошей, на заплату корабельної карти. Я думав, що доплатити можна, заіхавши на місце, та в бюрі сказали, що це неможливо. От і маєш! Куди ж тепер дітися, в кого позичити? Знайомих, до того ще й у Варшаві, я не мав. Ломлячи з журби голову, переходив

я вулицю Королівську ч. 23 де завважив на будинку напис: "Уряд Праці і Загальної Опіки". Якесь почуття веліло мені зайти туди, вмовляючи, що мені порадять, поможуть. І дійсно, коли я зайшов до середини, мене попросили сісти (перший раз у Польщі!) та чесно спітали, чого бажаю, а я прямо випалив:

— Хочу бачити міністра!

— Зараз вийде з кабінету. Просимо посидіти.

За хвилину вийшов сгрядний мужчина з симпатичним виглядом, і я прямо збрехав, що мене обікрали в пересіданні зі Львова до Варшави, та що бракус мені тринадцять долярів.

Міністер хвилинку подумав, та й каже:

— Вишлю вас з післанцем до банку. Коли б там не позичили — знаєте, які наші банки, то я сам позичу вам з своєї кишені.

І дійсно. Він подзвонив і йому відповіли, що на його ім'я мені позичати. Треба було мені тільки підписати зобов'язання, що віддам гроші, і я, розпрощавшися з цією дійсно людяною людиною в Польщі, вийшов з його кабінету. Зайшли ми до банку де мені виплатили 113 злотих і тієї самої години я зайшов до корабельного бюро, доплатив за карту і пішов до мешкання недалеко і солодко заснув.

Другого дня оглянув я столичне місто Варшаву, а третього вийхав із транспортом до Данцигського порту.

У вагоні не мав я доброго товариства, тому перейшов до іншого переділу, де стрінув своїх з-за Сяну, які назвали себе русинами, і дивне диво — римо-католиками, до того нашої мови не розуміли добре. За якої пів години вибух у сусідньому переділі пожар, спричинений несмарованими осяями.

У Тчеві, кордонному місті коридора, провірили польські і німецькі урядовці наші пашпорти і багажі і ми заїхали до Вейгарова, де були еміграційні готелі, в яких нас стригли, купали, і чистили білля та убрання. Другого дня ця сама процедура, так аж до виїзду.

В еміграційному бюру теж трапилася мені цікава подія. Урядовець, переглядаючи пашпорти та інші папери, спістав, якої я народності і релігії, мимо того, що це на пашпорти зазначено. Очевидно, я відповів, що українець. На це він заявив, що йому не відомо, щоб українці були греко-католиками, а тільки православними. Я доводив йому, що це не так, тоді він сказав, що українців греко-католиків він не мав нагоди стрічати.

А другого дня при купелі доктор завертав мене аж чотири рази, завсіди приговорюючи:

— Ти ще не вимився з русінського бруду.

Я тер шкіру до крові, і аж тоді він на диво іншим пропустив. Ястерпів, бо мусів.

Ввечорі показували нам фільм, якого текст був віршований. В ньому представлювано польського шляхтича, що конче хотів женитися з дочкою козацького полковника з України, та напитав собі біди, бо козак, з яким він вийшов на поєдинок, убив його.

По п'ятьох днях наш транспорт від'їхав до Данцигського порту.

Тут знову причепилася до мене мара, коли я перед одним Русином сказав:

— Ну, за годину лишимо ту паршиву Польщу!

Це я не скінчив, як мій сусід-Русин пішов до панка, шепнув йому, а той (мабуть агент) до мене:

— За це не за годину, але взагалі не виїдеш із Польщі, а підеш відпокутувати, що сказав!

Вже видніли береги порту, а він іще давав мені “патерностер”. Остаточно, мимо браку грошей, я вр’ятувався, даючи йому п’ять долярівку так, щоб інші не бачили. Відтоді я вистерігався своїх Русинів і прямо занімів.

В порті ждав уже на нас пароплав “Балтара”, на якого ми зараз всіли та рушили в дорогу. Нас розділили по вісім до одної каюти. Не вспіли ми ще разміститися, як нас покликали на обід, що складався з вареної, необіраної бульбі і м’яса з горохом. Мені стало чогось смішно з таких присмак, а тимчасом моя порція пропала. Зістало трошки м’яса з солониною, яке було дуже жовте і відголосило оливовою, але треба було їсти. Це запили чаєм і вийшли з каюти.

Пізно ввечорі наш “Балтара” почав колихатися чимраз більше, спричиняючи декому морську хворобу. До 7-ої години видніли за нами береги, але вони щезли, мов у казці, та маячіли тільки гіжтарні, прикріпленні на бочках, що вказували мілінни моря. В 8.30 покликали нас на вечерю, яка далеко відріжнювалася від обіду. Тут було доволі ковбаси, хліба білого й житнього, разового, масло і мармелада. Дехто добре собі попоїв, але опісля жалував, бо мусів безпardonно вертати.

Коло 9-ої години береги Європи цілком зникли і ми іхали вже вільним Балтійським морем. Невдовзі поснули. Встали за обідом і вийшли на поклад. Полуднєвий вітер дув злегка, але всетаки наш пароход хилився від нього в противну сторону. Море хвилювалося, як і завжди, тільки пароход, прорізуючи хвилі, немов сивими вусами кидав ними на боки, а вони, мов сполоснені голуби, розбивались одні до одних, роблячи за пароходом раз менші, раз більші

горби. Коли ж він від'їздив даліше, вони зливалися з іншими і шуміли вже тихше-спокійніше.

По вечері роздали нам поштівки з видом “Бальтари”, які вислав я до рідних. Капітан переглянув наші білети. В другому кінці парохода я стрінув трьох українців з Київщини, з чого дуже зрадів, бо думав, що буде з ким провести час — заспівати. Не знаю чому, але я затягнув “Не пора, не пора”. Вони тільки плічми здвигали, не кажучи ні слова. Один сміливіший із них, просив заспівати “Реве та стсгне”, а мене до співу просити не треба було багато, тим більше, що думав, як затягнемо, то інших здивуємо. На жаль, я розчарувався, бо земляки чи не хотіли, чи не розумілися на співі — не брали участі. Знайшовся цікавий товариш — естонець, інтелігент. Він просив написати йому на спомин щось, і я написав один із своїх віршів “Надія”. Він мав з собою дещо естонської літератури, якої я не розумів.

Море стало дуже спокійним десь біля півночі, тільки під навалою пароплава гуркотіли мотори, мов далекі громи.

На другий день ранком пароход зблизився до німецького каналу “Кайзер Вільгельм”. З лівого боку ми мали Німеччину, з правого — Данію. Не більш, як за годину, зарисувались береги досить вже близько, бо у воді відбивалась заграва прибережних світлі. Цей канал дуже вузький. Береги були вкриті легким снігом. З берега закинули моряки на перед пароплава линви і прив’язали до залізних стовпів на березі зліва. Тоді закинули до парохода місток, по якому вийшов капітан з урядовцем. На переді парохода замкнули канал загородою. Не скоро його від’язали, бо аж за дві години, і тоді ми поплили німецьким морем.

По лівому боці берега відбивалися в воді червоні й зеленаві світла, які, коливаючись, робили враження образу з країни див. Ранком повстала густа, сива мряка, яка цілком закутала пароплав, а з ним і вид прибережних сторін Німеччини, яку ми вже лишали за собою, в’їжджаючи в Північне море, що ділить Німеччину від Англії. Аж пополудні мряка уступила і я вийшов на поклад та довго дивився на хвилі.

Чудовий образ. Куди глянеш оком — хвилі женуть одна одну, а стрінувшись, розбиваються в міліони краплин сіючих дощем на своїх пісестер. Де бачив ти цойно гори хвиль, за хвилину були глибокі долини, і так даліше, безперстанку, без кінця. Найкращий образ витворює піна хвиль: вдивившися в них, здається, що мила кличе тебе в садок травневої ночі посидіти.

Вечоріло. Я пішов спати та не міг заснути, тому й вийшов знову на поклад й бавився з хвилями, аж поки не змущився.

Ранком пароход знову попав у мряку і тоді він страшенно гудів, даючи знак, щоб не наїхати на другий. З усіх боків чулися подібні гудіння і бурчання, немов диких поранених звірів.

Десь коло полудня мряки зрідли і ми побачили по правій боці береги Англії, а по лівому Бельгії й Голяндії. Праві береги були лісисті, ліві досить монотонні, зате це були урожайні поля Голяндії.

Невдовзі ми в'їхали в затоку ріки Темзи. Тут було стільки пароходів і вітрильних суден, моторових і інших, різних держав, що й не злічиш.

Під вечір ми зблизилися до Лондонського порту. Прибережні domi виглядають досить чепурно. Це здебільшого — фабрики, або магазини, від яких над берегами звисали двигуни, що ними виладовували різні товари на пароходи і з них. Перед в'їздом у порт виднів звисаючий міст, який лучив один берег із другим. Коли наблизився наш “Балтара”, припинився увесь автомобільний і пішоходний рух на мості, і цей величезний міст розділився на дві половини, пропускаючи наш пароход, після чого зімкнувся і мно-готисячна юрба пішоходів та авт знову заповнила міст. Був вечір і ми вийшли на поклад, і дивилися, як із нього виладовували наші багажі і товарі.

Остаточно ми всі висіли з “Балтари” і провідник завів нас до залізничної станції недалеко ринку. Лондонський ринок, інакшезваний “Трафальгер Сквер”, це дійсно щось чудове. Височезні будівлі, як ратуш та інші, збудовані в готицькому стилі і, хоча для українця, що привик до візантійського, вони не замінювали красою Київські чи Львівські будівлі, але видавались більш практичними. Тут уперше запізнався я з підземною залізницею, яка за Лондоном виходить наверх, і ми за дві години були в порті Саутгемптон, в еміграційних домах.

Відразу можна було завважити, що з людьми обходяться тут далеко краще, ніж в Європі, члено, не гаркають, як на собак. Англійці, яких я перший раз у житті стрінув, видалися мені далеко демократичнішими, ніж у будь якій европейській державі. Портове місто дуже гарне і чепурне. Дороги виложені асфальтом, а деякі цементовані з хідниками далеко поза містом.

Звідсіль ми мали їхати більшим пароходом, бо “Балтара” не відмежав би; це вже не море, а океан. То ж заки ми від'їхали, я спитав, чи вільно подивитися на місто. Їм було

дивно, що я питилюся, і я вийшов пройтися сам, без нічийого нагляду. Прямо почувався, як у дома, бракувало тільки рідного неба, поля.

За кілька годин всіли ми на "Гардінга" і попліли в неznаний світ — Америку.

На цьому кораблі харчі були дуже вибагливі, обслуга ввічлива, тільки біда, що англійської мови не знат, так — що дадуть — їж, а замовлення, хоч і по німецьки, не розуміли. Один кухар знат дещо по німецьки, але воно небагато помагало. Припадково в ідалльні завважив мене один із подорожніх, видно було заможний чоловік із жінкою. Розговоривши зі мною по німецьки, він сказав, що іде з України, де завідував будовою якоїсь греблі для турбіни (ага, думаю, Дніпрельстан). Він дуже дивувався, коли я вгадав його ім'я (Купер) і дуже просив, щоб я товаришував йому й жінці при обідах та вечери. Годі було відказано, бо по-правді мені того тільки й бракувало. Він був надзвичайно веселої вдачі, жартував, оповідав анекдоти. До того знат трохи українську мову, з чого був дуже радий, та не тільки він, а в головному я, бо деколи він замовляв собі й мені подвійну порцію обіду чи вечери та ласощі.

Після трьох днів ізди настала на морі страшена буря. Більшість похворіли, а з ними і мій опікун. А я хоч не хворів, проте істи не хотілося. Другого дня буря трохи ущухла, хоч хвилі піднімалися вгору до сотні метрів і зі страшеним грюкотом валили в стіни корабля, мов з гармат. Нам заборонено після цього виходити на поклад. Викликали всіх із кают і казали ждати наказу. Усім роздано коркові обручі, і — борони Боже,йти в каюти. Кораблем кидало по морі, як тріскою, і не було нагоди довідатися, як справа мається — чи може буря настас, чи погіршується. Але коли у всіх місцях почали тріщати прикріплення і відлітати майже вся мебель кают, ідалльні та ждалень, і все дружоталося в друзки, аж тоді ми відчули, що погано.

Десь біля півночі буря почала ущухати, але шкода — знищення кількох моторів — приневолила пароход іхати дуже поволі, а за пару годин він став без руху. Рухали його тільки вічно гойдаючі величезні хвилі. Хоча мотори згодом направили, але забракло оліви. Забракло теж води, яку видавано тільки жінкам і дітям. В знищених ідаліннях давали обмежені порції іди і то тільки один раз на добу. Капітан висилав під час бурі і зараз радіotelеграми на поміч і одержав відповідь з канадійського порту Галіфакс, що приїжджають і поміч, бо він (пароход) не в силі заїхати до порту, що в Новій Шотландії.

В день на поклад пускали тільки мужчин і то здорових та під наглядом, бо долівка була покрита грубим ле-

дом, а також линви та котвиці. Мороз був сильний, щось якби наш Йорданський. Каюти не були огорівані. Нам влаштовували концерти, робили з груп знімки, забавляли і ждали. Та це не було головне. Море, яке бісилося і стільки страху завдало, успокоїлося. Служба забирала рештки лав, знищених бурею, щоб хоч трохи огріти каюти, та воно мало помагало.

Кілька годин пізніше зблизився до "Гарінга" корабель з поміччю, а за ним приїхав другий. Вони запасли його оливою і харчами та водою, але ми дальнє стояли на місці. Аж десь коло полудня більший із них під'їхав до переду "Гардінга", "прив'язався", а менший причепився ззаду та почали його тягнути, як старого діда. По правім боці зарисувався якийсь острів, звідкіля щохвилини надіжджали сигналові судна. Ми плили попри берег острова. Посеред нього видніли доми й фабрики якогось великого міста. Ми зближалися до порту Галіфакс.

Береги були вкриті рідкою сосновою зарослю. Земля горбкова, нагадувала наше Підкарпаття, тому видалась надто привітною. Була притрушена легким снігом.

Нарешті бачимо вже житлові domi. Ми недалеко порту і природа стає чимраз кращою. До нашого парохода по боках вчепилися чотири моторові судна і вони "циупасом" тягли його до порту, береги якого були легко хвилюючі і чудової краси. З-поміж громад соснових зарослей виглядали верхи замків. Земля видно була глинкувато-пісковою. Густо були розкидані domi, як гриби. Тут видніла дорога, спускаючись вужем до моря, біжучи з ним, то знов вибігала на близький схил гори, немов у казці. Тут, глянь, знову берег врізується вістрям в море, а там знову ховається за кручами в зарослі смереки.

Галіфакс, не Нью Йорк, але земля — посестра чарівної Америки і весело чогось тобі на душі, хоч там, в Україні — хто знає, чи я її ще побачу, о землем'яно свята!

Порт Галіфакс випосаджений, як один із найкращих Канади.

Аж тут ми довідалися, яке лихо було з нашим "Гардінгом". Капітан, який ним керував 40 літ, не пам'ятав таїї бурі — писали часописи, що їх нам подали з берега. До того буря занесла його була туди, де колись затонув "Тітанік". На першій стороні часопису виднів наш парохod, через щогли якого перевалювались грізні хвилі океану. Їх знімано в той спосіб, що коли одна частина корабля майже закривалася морем, з противного боку відмікали скоро щільні двері і відважний фотограф знімав і втікав, бо за кільканадцять мінут та частина пароходу западала в страшенні хвилі.

В Галіфаксі направили всі чотири мотори “Гардінга” в чотири години по причалі, запасли його 80-ма великими бочками оліви, свіжою водою, харчами. Це доставила фірма “Тугас” і 12-ого лютого він відплів до Нью Йорку. Чезрь бурю наша подорож морем замість 8 днів тривала 15, а від виїзду з України рівно один місяць.

В Америку не пустили нас відразу, але всі емігранти мусіли пройти провірку на “Острові Сліз” і аж тринадцятого лютого, тих, в кого всі папери були в порядку, пустили в цю казкову країну і ми крізь гущу хмародерів пішли шукати кращої долі.

КОЛЯДНИКИ

Коли б можна було завернути мої молоді літа, то я хотів би, щоб це сталося на Святий Вечір. Я тоді знову засів би з своїми до святої куті коло дідуха, на колінах старого вусатого батька, і міг би тішитися по дитячому цією вроочистою хвилиною.

— А цому не пускайте мене на двіл? — проситься шостилітній Василько в матері.

— А дай мені спокій, сиди, коли тобі тепло, камінцем на лаві, або йди спати за піч. Не бачиш, скільки роботи?

Та де Василькові всидіти на лавці. Він втягнув на ноги капці сестри Олени, підперезався ремінцем, а за пазуху сковав шапочку й горіхи, і mrіс, якби то вирватися на двір посовгатися з Федем на льоду Середнього потока, а за горіхи Фед'ю навчитъ його іхати кривульками.

— Мамо, я піду й плинесу вам тлісок, бо в пекалні взе нема.

— Йди вже, йди, — та як зобачу, що біжиш на лід, то вуха обірву.

Василько знов, що мама не буде мати часу дивитися, коли він хоч раз-два посовгається з Федем. Він вибіг на двір, надягнув Костеву шапку, яка стрималася йому аж на носі, і, знявши її, завважив, що на ній іскрилися сніжинки-зірки. Він взяв одну з них на долоню та приглядався її симетричному викінченню та вона стопилася. З великою радістю завважив, що таких зірок-сніжинок було в нього густо на Костевій гунці, а іще більші від тих знову падали постійно на нього, і прикрашували його не мов би якого вимріяного царевича. Він гордовито поправив шапку, підтягнув штанята, і втягнув носом повітря, в якому неначе нитками щось стягло ніздря. Він заткав носа рукою, а, коли відняв руку і знову втягнув повітря, — штучка повторилася.

— Ходи сюди! — гукає Фед'ко, і вихилясом іде на закаблучках. Маєш горіхи?

— Маю, і дам, — але навци мене на закаблучках совгатися!

— Давай, — але як тебе навчу їздити, коли твої капці не мають підків? Ти, мабуть, Оленині шкрябаки взув!

— Ну, най буде, як ти казес — на, але навци!

Фед'ко іздив і на одній нозі й на двох, та робив різні фігури на льоду, чого Василько ніяк не міг перейняти, зате гепнувши кілька разів потовк коліно, загубив в снігу Олениного капця, і аж тепер пригадав собі, що мав принести мамі трісок. Він скривився від болю й зимна, поправив шапку, віднайшов в снігу ходака та затягши на ногу, побіг принести мамі трісок.

— Ну, де ж ти був, шибенику? Я вже двоє нареч дров спалила, а ти трісок обіцяв? Чекай, скажу я татові!

— Та я йсов по тліски, а Фед'ю закликал мене показати свою сапочку — він там на льоду совгається.

— А драбе, ти драбе, — ану покажи коліна, вже знову потовк, га?

— Та лис одно, але я не хотів — мене длулив Фед'ю.

Але мати не мала часу ним займатися, і він побіг до хати грітися. З кухні неслися запахи небуденних страв, і приємно лоскотали ніздря Василька. На дворі стало темніти, і Василько завважив на небі зірку, та прибігши до матері, каже:

— Мамо, на небі взе є зілка, а тата й Костя нема сце з ліса.

— Чекай, вони зараз приїдуть, привезуть деревце, ти поможеш Костеві його вбирати, а тепер біжи до стодоли та принеси снопа пшениці до хати. Він лежить на току, та не тягни по снігу, бо то гріх.

На дворі заскрипілі ворота, і на подвір'я в'їхав саньми батько з старшим сином. Вони розв'язали ланцюги, що стягали дрова, і складали їх у дрівітні, коло комори. Коней завели до стайні, занесли ім сіна, і аж тоді під возівнею побачив Василько ялинку вкриту густо інесм — він хотів її тягнути до хати, та вона була затяжка.

— Чекай, я поможу — і Кость заніс ялинку до хати.

— Ну, але ми спізнилися — каже батько — а треба було вдові привезти трохи дров, бо які свята малі бідна, коли б хату нічим загріти?

— Та так, так — каже мати, — але навіщо ти й собі ще дров привіз, та ж масмо вже доволі.

— Доволі ніколи нема, — а то за одним заходом й собі привезли.

— Ходіть же, дівчата, та позносимо страви — каже мати, — і дві дочки почали увихатися мов ластівки, зносячи їх з кухні. Кость приніс тим часом сіна й розстелив його тонкою верствою по столі й лавах, а дідуха примістив в куті — на покуті. Батько приніс в'язанку вівсяної соломи, і втискав її під стіл.

— Чекай, Семку — каже мати, та ж під стіл треба вперед покласти сокиру.

— Ну, ну — а на стіл, заки накриється обрусом, треба покласти головку часнику — каже дочка Олена.

В короткому часі всі страви стояли на вкритому столі, а Семко поклав по середині страв житнього разового хліба, в якому викроїв дірку на свічку. Її засвітили, і вся рідня вклякнула на долівку до молитви, якою проводив батько. Василька вже добре коліна зболіли, та треба було терпіти, а батько ще й “Помилуй м'я Боже”, і “Вірую”, і “Достойно єсть” — ну нарешті скінчив, та всі засіли до вечері.

Перший сів батько, коло нього мати, зліва від неї дочки, а Кость і Василько коло батька — в куті, де дідух. Батько взяв мисочку з покраїним білим колачем, вмоченим у меді, і торжественно взяв собі шматок, за ним слідувала мати, відтак по старшині дочки, Кость, і врешті найменший Василько.

— “Христос Рождається!” — каже батько.

— “Славіте Його!” — відказує хором родина, і всі споживають проскуру.

— “Дай Боже, щоб ми в щасті та здоров'ї ці свята провели, та діждали других!

— Дай Боже! — відказує родина, і тепер батько набравши в ложку куті, кидає її до стелі; — Ловіть діти, ловіть, щоб худібка плекалася.

Василькові дивно, чому так гарно вибілену стелю захляпав батько кутею — а як же її вимити, — але тим часом родина починає споживати дари Святої Вечері. Першою є кутя, потім борщ з грибами, капуста, гриби, голубці, вареники, пампушки, трохи печені, смажені, наливка з медом, горіхи й яблука.

— Ото, — каже мама — а ми забули вбирати ялинку.

— Ну, нічого, воно й годиться вбирати її по вечері, — каже батько — а чи поставили ви в кухні страви для наших небіжчиків?

— А вже, та де ж би я забула це — каже побожно мати.

Василькові ніяк не всидиться за столом, а вставати не можна скорше аж всі страви скоштують, чи з'їдять, — та ї води не можна вставати пити з-за столу, тому кладуть збанок з водою на стіл.

— Де ж ти дрешся? — ото непосидючий. Ну, клади ложку за перевесло дідуха й йди, коли такий — каже батько.

Вибіг Василько з-за стола, та тягне з-під нього солому, розстелюючи по долівці перед столом. З-за його пазу-

хи висипуються горіхи, і він збираючи їх кусає зубами, та скаче на колінах.

— Кудкудак, кудкудак, знеси яйце, як кулак!

— А брата з війни немає — зітхнув — батько.

— Нема не тільки твоого, Семку, нема багато людських дітей, а який то Святий Вечір мають вони і де?

Вони довго говорять і згадують пройдене життя — родинне щастя, і смуток свій, та народу. Кость тим часом устроїв ялинку по середині хати, а сестри чіпають на ню яблука, золочені горіхи, медівники, та прикрашують коловоровими паперовими стяжками. Попереду виробленими ручно квітками рож, лілей, і калини, прикрашують образи. А на дворі тисне мороз, і в місячному сяєві горять діамантами зорі якось дивно, святочно. Всюди тиша, аж після вечері колядують:

“Бог предвічний народився!”

— Йой, та я маю йти колядувати — зірвався Василько.

— Не підеш сьогодні колядувати — каже батько. Сьогодні по звичаю колядують тільки свої рідні в себе в дома, або в найближчої рідні, і тільки в хаті, а вже завтра то підеш і ти, і старші брати з церкви, парубки на читальню “Просвіти”. Ага Костю, а йди но ти до коров та коней, та дай і їм по окрушинці свяченого, подивися чи мають доволі в жолобі, і за драбинами сіна, бо намерзлися й вони.

— Ходи, малий, нехай обмию тебе — кличе мати і тягне за руку сплячого колядника — а завтра рано візьме тебе тато до церкви.

А Василько вже справді дрімав на дідуху. Йому снилося, що заколядував багато грошей, приніс до дому, і склав під подушку, та все щупав, щоб не пропали, коли встане.

— Дез вони поділися? — плаче й шукає, перевертуючи солому.

— Що поділося?

— А я мав, заколядував багато гlosей, і склав під подушку, та й хтось заблав.

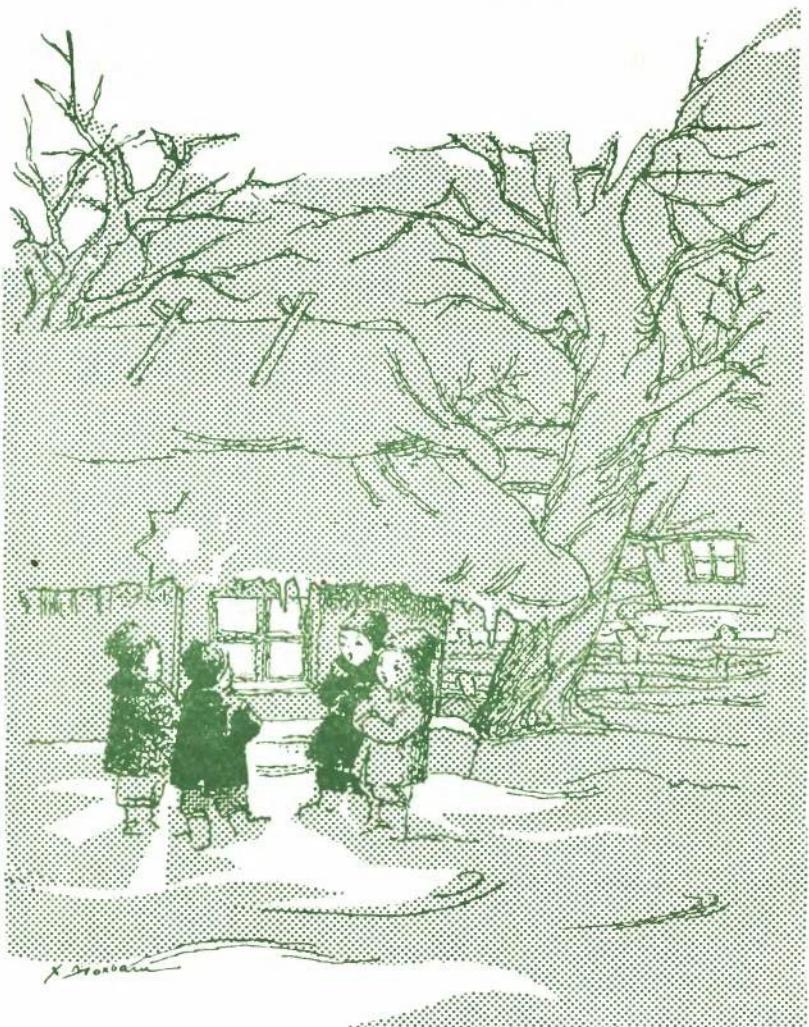
— Не брав ніхто, бо ти ще колядувати не ходив, тобі мабуть снилося, — ледве втихомирили його.

В сусідній хаті хтось відкрив двері, і звідтіля пронеслись звуки старої української коляди:

“Ой дивна, дивна вкраїнська родина
Як до вечері сідає,
Радуй ся, радуй, вкраїнська мати”.

БОГ ПРЕДВІЧНИЙ

НАРОДИВСЯ

Це бо Христос ся раждає —
Різдво Христове сіли вітати,
Радуй ся, радуй, вкраїнська мати.

І в пізну північ колядувала рідна Україна.

Бранці спішать люди до церкви. Вдягаються тепло, бо на дворі зима. Земля вкрита грубою поволокою пушистого килиму. Дороги вховзані саньми і притрушені легкою порошою-інеєм — треба вважати, щоб не поховзнутися. Сніг скрипить під чобітами й додає цій святочній симфонії якогось невисказаного закінчення. Старим дідусям і мужчинам обмерзли вуси від пари, і вони виглядають більш на святців, ніж на мирних селян.

“С нами Бог, разумійте язици,
і покоряйтесь, яко с нами Бог!”

Коли б так розуміли ті “язици” Бога, краще б жилося не тільки нам, але й ім, а так, ет пощо такі думки.

І не зогляділися, а це вже після обіду. Іще вдень ходять з колядою на церкву, читальню. Колядують під вікнами хати, ніколи в середині, хіба в пана дідича, або в іншого вельможі. В деяких хатах частують колядників, хоч вони не засиджуються, бо час дорогий.

— А з ким же ти йдеш колядувати? — питав Василька мати.

— Я йду з Федем, з Петлом, і маю взе велику толбу на гlosci.

— Ну, ну не ходіть далеко, і тільки до своїх, сусідів та родини, бо в другому кінці села хлопці виб'ють, відберуть •гроші, або собаки покусають.

— Ні, ні! Ми підемо тільки до насих, а глісми поділимся на голіхи.

Але наші колядники, поколядувавши в сусідів та близької рідині, заблукалися аж в середину села, а все через Федя, — каже:

— Дотепер, коли поділимось, будемо мати по дві шустки — ходім до Зидорка Барапового, до Бородатого, той дастъ нам по короні, тоді вернемося додому.

І пішли.

Іще не вспіли дійти стежкою на загумінки, як налетіли на них якісь старші хлопчика, та грудками снігу побили колядників. Василько носив їх касу — три корони було вже — та як дістав кулю в вухо, впав на груду землі, з якої вітер змів сніг, та заголомшився, а коли опритомнів, каса була на корону менша. Він плакав, шукав порпаючи в снігу, та не знайшов, і тому щоб не втратити цілої каси, наші колядники вернулися додому. По дорозі стрінули

старших хлопчеськів зі звіздою й вовком, козою й бараном, та як почали їм приглядатися, баран гепнув Федя, а коли він упав, в нього відібрали майже всю касу коляди.

Тепер не було вже навіть досить на горіхи, але вони приобіцяли собі, що завтра надолужатимуть. Але завтра як замело, то й носа годі було показати нашим колядникам.

— Пустіть нанашко Василька з нами колядувати — просять товариши.

— Не пущу — вчора намерзся, як цуценя, чобітки подер, свитку розпоров і гроші погубили — от козаки! На тобі, Васильку, корону, і сиди в хаті!

Сидів Василько ввечорі в хаті, і дивився у вікно, на якому мороз малював квіти, ліс, а серединою його, ввижалося йому, їхали три козаки на конях з колядою. Найменший міхонюша був він, під яким аж кінь присідав — стільки грошей заколядували.

ЗОЛОТА ЮНІСТЬ

Із-за гаю “бесагів”, крізь віття беріз, білих, мов молодиць недільні сорочки, врізується проміні сходячого сонця. та золотими пресміннями грають райдугами по слозистій росі. Легіт ворушить вістрями божого килиму травички, яка на переміну горить червоно-зеленими й блакитними самоцвітами.

Ількова Текля схопилася з постелі і заледве справила волосся в хустку та, зав'язуочи димку, прискочила до сплячих на долівці дітей, і трутила ногою найменшого:

— Вставай “багрію”, щоб ти тріс!

Ілько з просоння протер очі й, зиркнувши грізно, завважує:

— Чи не можеш по-людському збудити хлопця, чого мстишся над ним?

А малий тимчасом уже на дворі підтягав ногавиці, стягаючи очкуром, біг до хліва відпинати худобу, а за ним, мов баба-яга, Текля.

— Чекай, чортеня, я ще не видоїла корови, здурів чисто, байстрюк, чи що?

Болотнистою дорогою втоптаною мов асфальт, женуть діти пасти худобу. Їх ратиці витискають мов в формі сліди, по яких пастушки пізнають своїх коров, коли б згубилися в лісі. Село не мало громадського пасовиська, тому винаймали в лісах у касирів за оплатою випас худоби. В лісі було більш кількох сотень прогалин-галяв та зрубів, де по-достатком було паші для худоби й коней, а також було доволі криничок та потоків.

Сусідка Маруся теж гонить пасти свою й дідуся худобу. Вона хоч тільки на одинадцятому році та піznати, що буде красуня. Сиві очі з-під густих чорних брів зиркають в душу юними вогниками. Кучері кругленкої голівки спадають льочками по повному рожевому личку. З за вищітці пазухи легко піdnімаються пучки будучої дівчини чічки. Червона спідничка з вишитою запаскою спадає нижче колін, рівняючися з ніжками біляво рожевого лотосу квіту.

З інших господарств прилучуються череди корів і телят, деяких підганяють на конях хлопці-пастушки.

Буває що деколи товар б'ється, тоді треба гонити свою худобу окремо від інших.

За селом, дорогою на лісничівку, підганяють хлопці й дівчата, переважно доріст, десятки й сотні різної масті худоби — самі ж ззаду міркують, куди поженуть пасти: чи до білих стовпів, кадовбищ, гермаку, чи “під буком”.

Старий Маслянка ніяк не може дати собі ради з своїми коровами, які дорогою не хочуть іти, лише корчами-лазами. Зжене він кілька штук на дорогу, за цей час пропали ті, що були.

— Та де ж ти лізеш — вовк би тебе з'їв, ото худібка, і чого вона не така, як у людей?

— Чекайте, дідуся, я вам поможу — каже малий Ільків.

— Бог би тебе мав, дитинко, в ласці — а мій синок “криштан” спить, малого не маю права будити, старший великий “майстер”, а ти старий товчися, як Марко по пеклі, за тими відьмами. Начіпав я їм дзвінків-калatal, щоб легше віднайти, та часом годинами треба їх шукати — ноги старі — не служать.

А Маруся з Явдохою, мов дзвониками, співають:

“Ой низенько сонце сходить,
Низенько заходить,
Ой там багач до бідної
Щовечора ходить.

Ой ти, багачику,
Не ходи до мене,
Бо ти багач, а я бідна
Не візьмеш ти мене.

Ой чи візьму чи не візьму,
Та хоч нахожуся,
Хоч з тобою серце мое
Та й наговорюся”.

— І, відьмівське насіння — шипить Макар, і гатить свою корівчину палицею та відганяє від гурту попереду всіх. Дуже не любив він дівчат, а співу їхнього ніяк не терпів. Був зачіпний, мовчаливий, а коли в гурті, то все перший, щоб його тільки й слухали.

Окремо ж пастушки-хлопці підганяють свою череду, відспівують; це Дмитро Михайлів, Федів і малий Ільків.

“Через гору та в лісок,
Гей, подай мила голосок!”

а дівчата:

“Ой рада би я подать,
Гей, в саду листочки шумлять.

В саду листочки шумлять,
Гей, про нас люди говорять.

Ой як ходиш, то ходи,
А поговору не роби”.

На роздоріжжі кадовбищ пастушки відділюють свою худобу. Одні женуть до білих стовпів, інші в міловатий, а найбільше “під буком”, бо там найбільша галява, скоронице від дощу й найвигідніше місце до забави.

Скубе худоба травичку. В їх животах пропадають з пашею і дзвони-дзвіночки, сплюшок, лящик, горошок, та безліч інших квітів. Ale вміють виминати спритно лопухи і інші отруйні зела, розуміючи їх краще ніж людина, хочби і вчена.

Щоб не нудитись, хлопці починають забаву — жмурка. Оподалік дівчата нарвали китиці квітів, плетуть віночки, приспівують:

“Ой дай, Боже, вечір,
Щоб повечоріло,
Щоби мое серце
Та й повеселіло.

•
Ой дай, Боже, вечір,
Щоб сонечко зайшло; —
Щоби мое серце
Та й до мене прийшло.

Ой не так до мене,
Як до мої хати —
Відчини, дівчино,
Щось маю сказати”.

Веселу забаву прорізує голос Макара;

— А шляк би тя трапив, відьмо, — і гонить вихром за корівкою, якій теж обридло пастися окремо.

— Чекай, Макаре — нехай пасеться з нашою, та й ти будь з нами.

— Добре, але давайте бавитися бурди!

Скривилися хлопці, а Ільків малий ніяк не хотів пристати, бо шкодував капелюшка, але Макар згодився тільки тоді, коли й він пристане до забави. Поклали хлопці капелюхи, а хитрий Макар якусь шапку-натяганку — відмінили кроки та пустили сторчаком палиці. Палиця малого

була найближче й він мусів покласти капелюшка. За хвилину жбурнув перший Макар палицю й прошив капелюх мов списою, тільки купка соломи осталась.

— Ой йай, йой — плаче малий — мене вб'є мачуха, коли вернуся без капелюха.

Жаль стало хлопцям малого, і вони перестали бавитися бурди. Макар погнівався та десь поплівся, а хлопці тим часом бавляться у "войну".

— Гей, та ж сонце вже на оборіг від могили, час додому гнати на обід — дітям до школи, а коні й воли до праці, пригадує старий Маслянка.

Хапають хлопці накидки, вдягаються, та зганяють худобу на дорогу. Ковалів Панько упхав руку в рукав та скрикнув несамовито. Там була гадюка — на щастя, нежива.

— Та що ж вона залізла там здихати? — сміється Дмитро Михайлів.

— Це Макарова штучка, нічия більше, — плаче Панько, і чого ж він мене чіпається?

Але тим часом хлопці з дівчатами зігнали товар на дорогу, і вертаються з нею до села. Деякі назбириали грибів, суниць, а старий Маслянка в'язанку дров, та повну пазуху козарів.

Маруся з Явдохою знову співають першими:

"Ой вишеньки, черешеньки,
Чом з вас листя обпало?
Любив козак дівчиноньку
Та й все тес пропало.

Ой місяцю, місяченьку,
Ти раз світиш, а раз ні —
Прийди, милий, чорнобривий,
Із вечора до мене".

Макар знову позаду зі своєю корівчиною клене, аж листя яворів немов відшипує, стрясаючи з себе хрущів, та овадів.

От і село — пастушки заганяють худібку до своїх повіток, самі ж біжать обідати й до школи, старші виходять у поле на працю. Літо в Україні, хоча гаряче, та сонце не пече, як у чужині — воно якось, гейби рідна матінка, гріє і розливає паруси тепла морем по рідній землі.

Не вспів малий припняти коров, як вибігла мачуха, та геп його в потилицю.

— Де ж ти, шибенику, бував досі, та це вже одинадцята година, я на роботу спізнилася, обід незадовго треба нести.

Йди, їж, щоб ти здох, та понесеш обід на могилу, та вважай, не понеси в Рогіжки, бо заб'ю, як гадину.

* * *

Тяжке життя було дітям Ілька при мачусі. Це завважували Ількові й сусіди, та що він міг зробити? Мачуха збулася в скорому часі двох дочок, які й так уже були в порі, але молодша з них, Катерина, ніяк не хотіла виходити заміж за Юрка — “не люблю його” казала, та примушена віддалася, бо в хаті з мачухою билися майже щодня. В одному дні відбулося іх весілля. Молодша Олена пішла на службу до стрия, тільки тому, щоб уступитися з хати — Іван менший помагав батькові в полі, а найменші, — Настя й Дмитрик — зносили найбільше штурханців-побойв.

Хтось написав до Ількового швагра, священика, і він, порадившися з братами, взяли малого на виховання — післали до школи. Там, далеко прожив він аж до першої світової війни, і приїхав на вакації зі срібними пасками — оstriжений “панич”.

А життя в селі плило тихим, спокійним руслом, аж сколотила його світова завірюха. Оттак і почалось. Приліпили в селі сглошення про мобілізацію, а за три дні покидали молоді господарі й парубки своїх рідних і відходили на війну. Плачі геть заворушили населення спокійного села. А за місяць, десь з-під Тернополя, доходили грюкоти гармат, та скорим темпом зближалися до заходу. Пройшло ще кілька днів і всіми шляхами-дорогами надтягали величезні маси піхоти, атрилерії, драгунів, гузарів, і саперів. Бої були десь у Бережанах — нарешні в Рогатині, і до села долітали відблиски ракет, та глуха канонада.

Хтось наробив галасу, що москалі мають очі в потилиці, що вони ідуть людей, і люди з села спаковували свої дорібки, та втікали в лісі й нетри за відступаючим військом. Над Дністром наздігнали сотні валок відступаючі полки уланів, в яких старшиною був чех. Він вговорював людей, що москалі також люди, як і ми, і воюють проти війська, а не проти цивільних; воювати мусять, бс піддані цареві.

— Вертайтесь, батьки, матері й дідуся, домів, бо злодії розкрадуть ваше добро. Дасть Бог, ми вернемося до вас.

Це вплинуло на людей, і вони зразу неохоче одинцем, а відтак усі, завернули з возами до села.

Проминуло ще кілька днів, аж одного ранку жене Юрко Замороків конем та кричить на ціле горло: “Москалі йдуть!”

Геть оторопіли люди й напів-мертві ждуть — а москалів нема. Аж десь за годину йдуть верхівці, дев'ять їх було,

та заїхавши до села, стали коло Ілька, а старший із них гукає:

— Гей, дядьку, а ходіть сюди!

Вийшов Ілько до воріт, трясеться, а той йому:

— Чого боїшся, ми ж не чорти, — чи є в тебе молоко — давай, бо пiti хочеться!

Винесла Текля молоко, випили, дали старому якогось тютюну, і хотіли платити та старий боявся брати, тоді старший каже:

— Гай, гай — брати наші — не скоро, а все ж пізнаєте ви, що ми один народ, та навіть не той, що бачите нас по мундирах, а такі ж, як ви, але що тобі, старий, говорити.

Від'їхали — а Ілько дивувався, що це за москалі, які по нашому вміють, і щось таке дивне натякали.

Після обіду приїхали до села шість піхотинців підво-дою. Вони були п'яні, на возі мали дівчат, і було видно, що фронтом не цікавились. В селі питали, де “хароші девуш-кі й єvreї”. Дівчата неохоче брали від них коралі-цицьки, що їх вони кидали з воза на землю. Але десь надійшов настражений Шльойма Майорків з пожиком у руці, обтереблюючи яблуко.

— Ах ти, сукін син, єврей — ти на нас з кінджалом?

Прискочив та як копне його ногою в живіт. Жид аж у потік залетів. Зірвався він заталляпаний болотом, а з ду-рощів чи що чепелика держить у руці.

— Та ти сволоч, мати твою — витяг пістоля — жид у ноги, забіг в якусь яму над потоком, яку покопали були люди, щоб ховатись від куль, і щез у середині. Плюнув, москаль, наматіркував і поїхали дальше. Аж за три годи-ни виліз жидок з ями, та каже оглядаючись:

— Ну, ну — най би воно було за мною полізло в яму, я йому там і капут зробилоби.

Москалі вже були в дворі в дідича, де остався тільки сільський економ — пани втекли. Йому казали дати збіж-жжа п'ять возів, муки, сала й лишили розписку.

— “Прийшов хтось та взяв щось, пішов би за ним, та не знаю за ким, бо пішов туди, не знаю куди”.

І хоч як переконував економ Бойко якогось старшину, що забрали стільки й стільки, що належалося би хоч п'ять сот рублів, та з нього сміялися, що це бандити-дезертири — не вояки. І так справді було.

Фронт мілевими кроками опинився аж під Карпатами й Перемишлем, і нова влада почала господарювати. Заарештували свідоміших селян, між ними й Марусиного батька. Попрошався він із дружиною й дітьми і вже ніколи не вернувся до них. Дмитрик бачив це й дуже було йому жаль

Марусі, що втратила батька, як він колись малим маму, і відтепер, коли доводилось йому пасти з нею худобу, він хотів чимсь розвеселити її, хоч би тим, що завертає її худобу. Вона вже не виводила пісень, не плела віночків, але чи то тільки Маруся? “Ну так, думав він, але чому її таке нещастия стрінуло”?

— Ти, Митька — кличе москаль, — а ходи но сюди! Чи ти чував, що про Тараса Шевченка?

— Не тільки чував, але добре знаю його вірші, це наш найбільший чоловік.

А москаль йому й цукру і чоколяди повну хустину наклав і просить:

— Ех, як би ти мені позичив “Кобзаря”, я б тобі багато грошей дав, тільки нікому не кажи, бо виб’ю.

— Та я не маю “Кобзаря”, лишив десь у місті на станції.

— Ти дурак, Тарас походив з моєго рідного села, от ти таки позич мені, ти ж маєш його десь.

— Ну добре, але як скажете кому, то що тоді?

— Не бійся, малий, не всі москалі сволоч, між ними багато таких, як ви, але що тобі говорити. Ну що, даси, братіку? — і цілувє малого.

— Ну я побіжу до знайомого й позичу вам.

Він метнувся до хліва, щоб ніхто не завважив, і там відкіпав під жолобом свою бібліотеку. Витяг “Кобзаря”, боязко подав москалеві. Взяв той “Кобзаря”, скинув побожно шапку й поцілував книжку, та взявся читати.

— Іди собі геть від мене тепер, не хочу, щоб тебе застали зо мною — на, й тицьнув йому якийсь папір — десяти рублівку.

Вечорі завважив малий, що в шатрі, де москаль, було кількох старшин з золотими комірами, яким у голос читав “москаль” “Кобзаря”, та всі вони тішилися ним, як малі діти.

В інших шатрах москалі співали:

“Гей там в городі,
Там случилася біда.

Гей там үбили,
Там убили молодого козака.

Гей поховали,
Поховали у широку долину.

Гей висипали,
Висипали високу могилу.

Гей посадили,
Посадили червоную калину”.

Як затягли вони голосами!..
Десь в інших шатрах виводили:

“Ой, як пішли риболовці,
Рибу ловити,
Не зловили рибку щуку,
Зловили дитя.
Один каже рибаченько,
Несім до двора.
Другий каже рибаченько,
Буде нам біда.
Третій каже рибаченько,
Удармо у дзвін.
Хай походить, позіжджась,
Весь дівочий збір.
А в неділю пораненку,
Всі дзвони ревуть
А молоду Марусеньку,
В кайданах ведуть”.

А ще подальше — інші шатра:

“Тей, нум хлопці до зброї!
На герць погуляти,
Слави добувати, —
Гей, чи пан, чи пропав,
Двічі не вмирати —
Гей нумо, хлопці, до зброї!”

Думав Дмитрик, що щось дивного з цими “москалями”, бо в іхніх піснях і поведінці вони були йому якісь близькі. Не знов він, що це були наші полтавці і кияни, тому сама душа відчувала спорідненість. Коли від'їздили, покликав один із них малого й дас йому п'ятдесят рублів за “Кобзаря”, і просить: — продай!

— Е ні, його не дам і за сто рублів, бо вони минуться, а я не буду мати книжки.

І таки не продав.

— Ну, коли ти такий, то пам'ятай, щоб стояв колись за ту правду Тараса. Тоді добре буде вам і нам.

І знову життя поплило, а малий переконувався, що не всі москалі такі, як “Ванька”, що “Кобзаря” читав.

Виарештувавши свідоміший елемент, москалі почали реквірувати спочатку мало, а відтак щораз більше худобу, коней, безрог, а коли з-за Дністра в 1916 році було чути гуркіт гармат, то вже забирали, що попало.

І знову зближався фронт, і знову валки піхоти, козаків і артилерії сунули на схід усіма дорогами, що й стати не було де.

Як осінні хмари, два тижні сунули валки різнородного складу, а залізниці знову везли ранених, та полонених. Аж врешті тільки запасні батерії осталися в селі і козацькі патрулі. Далеко в лісі чути було глухий тріскіт поодиноких стрілів. Відділ козаків усе під'їздив, і з них верталося в село два-три. Останній відділ з дванадцятьох — пропав, як камінь у воду.

Надходила ніч, надіхали кухні й піхоти іще кілька ешалонів. Поскладали зброю у кізли, самі варили чай і чекали. А тимчасом на окраїнах лісу, що клинами врізувався до людських загород, кишіло від німецького війська — німці навіть підпovзали на животах до хат і довідувались про стан ворога. А вранці до сходу сонця легкий свист, і лявіна німецьких військ рушila сильною розстрільною до села. Москалів накрили німці при чаю, забрали в полон тисячі мужви, і в короткому часі посувалися вже за селом до станції Чернів - Букачівці.

На полі під могилою, натрапила на них російська патруля. Москалі вислали кілька ескадронів козаків, німці свою кавалерію. Атака зчинилася нагло, що застала малого Дмитра яких триста метрів від поля бою в пасіці брата Влодка. З шаленим криком врізувалися козаки в німецькі лави, які косили їх машиновим вогнем ззаду, а кавалерію окружували. Тисячі шабель блищали до сонця. Списи козацькі прощивали німецьких коней та іздців, інших доконували шаблями.

Нараз у збитій масі різке "форверц" ставало щораз голосніше. Тряслася земля від копит тисячної кінноти. Трупи падали, як солома на тоху.

Недалеко від малого під грабиною пасіки конав молодий козак: "Де я, за що? Ех, Україно, не тобі віддав"...

"Донер-веттер" — німецькі санітети збирали на ноші ранених і кивали головами, що, мабуть, забагато роботи. Аж тепер Дмитрик оторопів, і на животі виховзнувся з пасіки та вишневцем-гаєм прибіг без грушок додому. Всюди по дорогах ходили німецькі вояки та заводили порядок — кухні ладили вечерю.

За двором був російський польовий шпиталь, з якого осталося кілька незакритих ям, де купами розкинені були частини ампутованих тіл; ноги, руки, пальці та внутреності, від яких заносило мляво солодкавим запахом. Тисячні рої мух розідали цю масу. Мушня сідала відтак на переміну по садах, гаях, та баюрах гноївки біля господарств. До того всі криниці були затроєні і з них не можна було пити води, ані поїсти худобу, якої осталося заледве кільканадцять штук у селі.

І ось захворів сусід Гладкий і ще, заки вийшов з подвір'я, впав чорний, як земля. До нього прибігла жінка

Мокрина, припала до виду, цілує-ридає, і нараз вхопилась за живіт, скорчилася, і тут коло Івана віддала духа. Побігли діти з криком до Микити Цибуховського, а там у хаті лежить шестеро трупом.

Відізвався дзвін на тривогу. У кожному господарстві ридання, смерть косить людей.

— “Холера, холера, рятуйтеся, люди! “Ходить війт з озброєними німцями та приказує:

— Зараз вивозьте гній дочиста з обійстя, не можна пiti воду, хіба переварену, не істи сиріх яблук, грушок, сушки, малин. Кожне подвір'я мусить зараз викопати далеко від хати яму, де мається прикривати кал. Один із родин хай зараз біжить до громади по карболь, яким густо зливати подвір'я, обору, стайні та хліви.

А на цвінтари тридцять чоловік постійно копають рови, на переміну день і ніч. До них зносять одного за одним трупи. Спочатку робили домовини, а там і не вспіють, кладуть, як снопи з воза, до ями, прикривають. Нема священика, ні дяка, ні кому і “Вічна пам'ять” співати. Тільки дзвін тривожно й безнастанно голосить.

Військова контроля постійно день і ніч слідила за виконанням наказу й по двох тижнях постійного дзвонення, голосінь та й ридання, холера пігналась за фронтом. Цвінтар сільський заповнився за цей час сотнями гробівровів.

Не скоро приходили люди до себе. Ті, що йшли в поле, не знали, чи вернуться живими. Пастушкі теж, хоч не багато мали що гонити пасти, брали з собою запас хліба, чаєнику, децо горівки й тютюну, бо це вважали засобами проти холери.

Наші колишні пастушкі, хлопці й дівчата, стали тепер уже парубками та дівками, хоч деяким не минуло більш шіснадцяти років. Австрійська влада, що повернулася, набирала тепер рекрутів у 18-му році життя.

З італійського фронту верталися колишні полонені домув, рідше з російського, звідкіля було тяжче добитися до своїх з причини революції, яка охопила всі терени бувшої російської імперії.

Геть по всій нашій галицькій землі колишні У.С.С-си творили пісмонт відродження своєї влади. В місяці жовтні були прочищені майже всі постерунки, залізничні уряди, міські, поштові і повітові, від польського елементу, що його не інтерновано, але звільнювано, аж врешті 1-го листопада проголошено нашу владу.

Не мені описувати, як сприймав наш народ свою владу, однаке навіть найтолерантніші казали, що ми заслабо взялися до творення своєї держави. Приміром, не вільно

ОБНЯВ, ЦІЛУВАВ, АЖ ПЕРЕЛАЗ
ХИЛИВСЯ.....

було співати пісень, якими могли бути ображені поляки, не вільно було жидам вбивати в голову, що ми при владі. Це все полищено вищій владі, яка зараз займалася оборонюю краю — фронту під Львовом і набиранням рекрута. З набором рекрута теж було щось не в порядку. На сотні здорових хлопців покликуваних відбирали по п'ятьох сімох, а решту відправляли домів “до Мариськи, Гануськи”. Навіть відібрани могли і діставали дуже легко звільнення. Простий чоловік відчував, що щось воно не так, а чому, бо мовляв, з фронту російського та італійського є стільки мужви, що нема потреби набору всякого “шпаргалля”. Проте ті, які верталися з тих фронтів, твердили, що ім війни вже досить за царів, а за своїх — “а хто знає, чи ми втримаємося?” — А були дуже часті випадки, що домів вертались тому, що була заповіджена земельна реформа — значить, щоб набути землю, теба було бути вдома.

А фронт з-під Львова зближався. Наші пошкодили собі тим, що згодилися на двотижневе перемир’я, відправивши поміч придніпрянців, а власне стільки часу треба було полякам, щоб привезти армію Галера з Перемишля.

Раннє літо 1919 року. Дорогами йдуть підводи наших частин. Головні бої зводились тільки головними залишними шляхами та гостинцями. Бухкали наші батерії, клекотіли скоростріли, і фронт поволі, чим менше зоставалося рідкої землі, тим поволіше відходив за Збруч. До нього прилучилось багато наших хлопців-добровольців — вони відійшли, щоб творити краще завтра для України.

Небагато їх вернулося додому з польської неволі, а ще менше після Зимового Походу. Поплило життя, чи краче — гляяглось під новим опікуном.

Маруся вже дівкою стала. Вона не гонила вже пасти худобу — не пасли вже і її ровесники, хіба в слотливі дні, в неділі чи свята.

Травнева ніч. Місячне сяйво окрасило розцвілі сади вишинь та яблунь, і так хочеться дихати — жити, а найбільше молодим, та не одинцем.

На роздоріжжі біля Ілька щораз частіше стрічач Дмитро Федів Марусю. Вони сідають на перелаз біля тополі й довго шепочуть, аж соловейки в гаї поснуть.

— Ну, скажи, чого що вечора ходиш, чи вийде що з того?

Він моргнув до її карих очей, в яких відбивався срібно-зеленуватий місяць, обняв, цілував, аж перелаз хилився, і шепотів:

— Люблю, і візьму тебе в осени за жінку.

— В осени та в котрій, бо я трачу надію.

— Та ти ж і хитра, ну ось, хай би посмів хто зайняти, то я чорт батька, ось що!

— Ет, мелеш, а мені двадцятий минає, мама вже годилася б хоч і зараз рушники подавати.

— Добраніч! Прощай — і впилися устами до безтями.

— Пусти, бо задусиш! — і, підібравши спідничку, побігла серною в хату.

За тиждень уже Михайлів з Марусею. Федів погнівався, чогось не приходив, а Марусі що? До того Михайлів був трохи вчений, кращий, а головне багатший і Маруся скоро забувала Федевого. На музиках наша трійка Дмитрів танцювали на переміну з Марусею, мов би ѿ нічого не було, хіба що додому підводив її тепер Михайлів, а Ільків оподалік тільки mrяв — ніколи її не займав.

Так він не займав її, але в їого серці вона була для нього всім світом, цілим райським щастям. Коли доводилось їйому бувати в лісі, вирізував на кожному з країших буків свої і Марусі літери, обводжуючи формуєю серця. На варцабах у своїй хатині вишкрябував чепеліком це любе ім'я, а коли лягав спати, то ѿ в молитвах згадував її, але самій її ніколи того не сказав.

В короткому часі Михайлів Дмитро перестав вчащати до Марусі, хоч вона дуже побивалась за ним. До хати Марусі заходив Ільків, та не заставав своїх товаришів, і тому, полюбувавшись Марусиним видом, відходив. В них і розмови не було, хіба що він намагався прихилити до неї знову товариша.

— Чи ти любиш Михайлового більше від інших?

— Годі сказати, та покищо він одинокий, якого тяжко мені забути — одначе він чогось дикий, в м'єві нещирій. От, щоб хоч один раз заговорив він, як ти, то...

— Знаєш, Марусю, мене просив Михайлів, щоб ти не була хиткою, і що він тільки ѿ mrіє, що про тебе.

— Ну, а їому що занімило — все говорить, а про це ні чичирк.

Довго, дуже довго говорили вони двоє, та не за себе. І плакала вона, що не має долі, і просила їого, щоб він помог приседнати їй любого.

— Ех, коли б ти зінав, за котрим з них мое серце?

— Знаю, що над життя любиш Михайлового і я все зроблю, щоб він був твій.

А за три тижні Михайлів жениться з Параскою; за ним, як навіжений, Федів теж, але з Настусею. Переболіла наша Маруся їх обох, бо ѿ не варто було — казали, “на збитки її — хай знає, — от що!”

Задумався Ільків на хвіртці, аж біжить Маруся босоніж по воду до потока, яка ранком не була мутною, бо витікала з недалекої криниці. Вона стала на гатку, підібрала

спідничку, черпаючи воду. У вишитій пазусі не ставало місця повним персам-лілеям. Набираючи воду, вона всувала їх знову, застібаючи розщілену пазуху, а кучері насувалися ій на вид і вона згортала їх в незаплетену косу. Він засміявся, аж тоді вона, помітивши його, зніяковіла.

— От, диви, — чого ж ти хихочеш?

— От, так. Думаю Марусю, який то гарний світ, а як важко в ньому жити.

— От дурень з тебе, — а я думала...

— Знаєш, Марусю, я й сам не знат, чому так сталося. Мені дуже жалко тебе.

— Тобі жалко? Не жалій! За Василя віддаєш — прийди на весілля!

— Ти жартуєш! — Та як — він не для тебе — ти ж... та й не докінчив.

А за місяць Маруся одружилася з Василем. Він ніяк не був її парою. Зір дикий, малоговіркій, до того з виду огидний, хіба що багач був. Хоч жив у сусідстві, Ільків на весілля не прийшов.

А воно таки вийшло наверх, оте скрите кохання, та запізно. Не минуло два тижні по весіллі, стрічає він ровесника Михайла і, як рідному, висказав ѹому всю тугу за прощаю Марусею, а той ѹому:

— Вона казала, що з усіх трьох тебе найщиріше кохала, та ти ніколи її того не сказав. Чому?

— Я хочу з ньою поговорити про це.

— Тепер? Навіщо і що з того вийде? — Але я перекажу.

* * *

І десь сниться Ільковому, що Маруся переказала, щоб він прийшов до ньої в садок.

Десьто він скрадається до Марусі в тінь старезної, похилої яблуні, під якою на мураві плаче Маруся.

— Ти прийшов, — оце так мені, — і, впавши ѹому на груди, заплакала, як дитина.

— Ну, не плач! — шепотів він до ньої, обтираючи рясні сліззи, що горохом лилися по її виду, а вона, мліючи, обіймала його, просила й молила:

— Чому, чому ти не сказав мені ніколи, що любиш мене? Чому ми не могли належати одне другому? — Що ж тепер?

— Тепер? Сьогодні ти — моя, а я — твій і тільки, а що сталося, не відстанеться! — І впилися поцілунками довгими, аж до зорі ранішньої.

Довго вони пошепки виявляли свій біль за втраченим щастям, а перед їхніми очима пробігали дні, — невинної золотої юності.

З М И С Т:

	стор.
Від автора	5
Передмова	6
Громовиця	7
Пан Зигмунт	15
Божі люди	20
Спомин з воскресіння	25
Шануй свою матір	30
Макар	36
Ефіяльт	46
Луцик	52
Рідна хата	58
Як повстала назва Галич	66
Борух	68
На чужину	73
Колядники	81
Золота юність	87

